

บทที่ 2

ความเป็นมาของพรรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมืองไทย

ในการศึกษาเกี่ยวกับฝักฝ่ายทางการเมือง (faction) พบว่าแนวความคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) เป็นตัวแบบที่สามารถนำมาใช้อธิบายการเกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวของฝักฝ่ายได้ดีที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมที่ยังไม่พัฒนาซึ่งตกอยู่ภายใต้การครอบงำของโครงสร้างสังคมดังกล่าว¹ ในสาระสำคัญ แนวความคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์จะมุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างบุคคลมากกว่าความสัมพันธ์แบบกลุ่มในการมีบทบาทหรือกิจกรรมทางการเมือง ซึ่งอาจขยายต่อไปได้อีกว่า การเกิดลักษณะของความสัมพันธ์เช่นว่านี้เป็นไปได้ง่ายกว่าการเกิดขึ้นของกลุ่ม และแม้แต่กลุ่มที่เกิดขึ้น ก็มีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ดังกล่าวมากกว่ากลุ่มที่เป็นทางการเมืองอื่น ๆ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การรวมตัวกันของคนในสังคมตามแนวความคิดของระบบอุปถัมภ์ เป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มที่อยู่ในระดับพื้นฐานที่สุด และง่ายที่สุด

อย่างไรก็ดี การรวมตัวกันเป็นกลุ่มทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นพรรคการเมือง จะต้องมึลักษณะที่ซับซ้อน และเป็นทางการเมืองขึ้น มากกว่าการเป็นกลุ่มในระดับพื้นฐานดังกล่าวข้างต้น ซึ่งความซับซ้อน และการมีลักษณะของการเป็นกลุ่มที่เป็นทางการเมืองนี้อาจเป็นสาเหตุที่อธิบายได้ถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในพรรคการเมือง ตามทัศนะของนักวิชาการตะวันตก เช่น ดูแวนเชร์ (Maurice Duverger) ให้ความเห็นเกี่ยวกับพรรคการเมืองว่า พรรคการเมืองเกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งในที่สุดจะพัฒนาไปสู่การเป็นพรรคการเมือง และได้แสดงทัศนะถึงความเกี่ยวพันกันระหว่างพรรคการเมืองกับกลุ่มผลประโยชน์ว่า กลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) มีส่วนอย่างสำคัญในการก่อให้เกิดพรรคการเมือง และในการสร้างเสริม

¹ ดู Carl H. Lande, "The Dyadic Basis of Clientelism," in Friends Followers and Factions : A Reader in Political Clientelism, ed. by Steffen W. Schmidt and Others (Berkeley : University of California Press, 1977).

ความเข้มแข็งให้แก่พรรคการเมืองด้วย² ส่วน ลิปสัน (Leslie Lipson) ให้ความหมายเกี่ยวกับพรรคการเมืองไว้ว่า เป็นการรวมกันของกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ที่คล้ายคลึงกัน เพื่อดำเนินการให้เกิดผลประโยชน์ดังกล่าว³ ในอีกทางหนึ่ง ไฟน์เนอร์ (Herman Finer) ให้ทัศนะว่า พรรคการเมืองเป็นกลุ่มคนที่ได้มีการตัดสินใจร่วมกันในหลักการปกครองรัฐ เพื่อนำเอาหลักการดังกล่าวไปปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นอย่างจริงจัง⁴

จะเห็นได้ว่า ความหมายของพรรคการเมืองที่ให้ไว้ดังกล่าว มีลักษณะที่ต้องตรงกันบางประการ คือ เป็นกลุ่ม ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง และสมาชิกของกลุ่มจะต้องมีความเกี่ยวพันกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นสาระสำคัญของการรวมกลุ่ม เช่น มีผลประโยชน์ หรืออุดมคติ อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมกัน หรือเหมือนกัน คุณลักษณะที่สำคัญและจำเป็นของการเป็นพรรคการเมือง น่าจะอยู่ที่การร่วมกันในผลประโยชน์ หรืออุดมการณ์นี้เอง ดังนั้น การเกิดขึ้นของพรรคการเมืองตามคุณลักษณะดังกล่าว จึงไม่มีข้อสงสัยเกี่ยวกับการดำรงตนในสถานะของพรรคการเมือง พรรคที่เกิดขึ้นจึงสามารถพัฒนาต่อไป และสามารถเป็นสถาบันทางการเมืองอันเข้มแข็งได้ ในทางตรงกันข้าม พรรคการเมืองที่ขาดคุณลักษณะที่สำคัญเช่นนั้น ย่อมไม่อาจจะมีสถานะเป็นพรรคการเมืองใน ความหมายที่แท้จริง การรวมตัวกันจะก่อให้เกิดเป็นกลุ่มการเมืองที่หลากหลาย ๆ เท่านั้น และไม่อาจรวมเป็นกลุ่มหรือพรรคการเมืองได้ยืนนานนัก เพราะขาดการร่วมกันในผลประโยชน์ หรืออุดมการณ์ที่จะผูกมัดสมาชิกเข้าไว้ด้วยกัน

เมื่อได้พิจารณาถึงความหมาย และคุณลักษณะของพรรคการเมืองในเชิงเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (patron-client relationship) ที่พบในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

² Maurice Duverger, Political Parties : Their Organizations and Activities in the Modern State (London: Methuen, 1964).

³ Leslie Lipson, "The Two-Party System in British Politics," American Political Science Review Vol. XLVII, No. 2 (June, 1953).

⁴ Herman Finer, The Theory and Practice of Modern Government (New York: Holt Rinehart & Winston, 1949).

และในกลุ่มที่มีการขยายตัวออกไปในลักษณะของใยแมงมุม (social network) ซึ่งมีรากฐานมาจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จะเห็นได้ว่า ในขณะที่พรรคการเมืองจำเป็นต้องมีลักษณะที่สำคัญดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น กลุ่มที่มีรากฐานมาจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไม่จำเป็นต้องอาศัยคุณลักษณะหรือเงื่อนไขเช่นว่านั้น หากอาศัยเพียงรากฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาแต่เดิมก่อให้เกิดกลุ่มขึ้น การผูกมัดสมาชิกให้รวมกลุ่มจึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เช่นนั้นด้วย ความมั่นคงและยั่งยืนของกลุ่มก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ดังนั้น เมื่อมีการนำรูปแบบพรรคการเมืองเข้ามาใช้ในสังคมที่ยังถูกอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ครอบงำอยู่ จึงเกิดปัญหาความสับสนเกี่ยวกับสถานะของการเป็นพรรคการเมือง มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พรรคการเมืองของไทย แม้จะได้มีการจัดตั้งในลักษณะที่เป็นทางการ แต่ภายในโครงสร้างที่เป็นทางการของพรรค ก็ยังคงมีโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์แฝงอยู่ ซึ่งแม้จะไม่มีการยอมรับอย่างเป็นทางการ แต่ก็มีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในองค์กร เป็นอันมาก^๕

ในขณะเดียวกัน เมื่อนำเอาแนวความคิดดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ของสมาชิกในฝักฝ่าย (faction) จะเห็นได้ว่า ลักษณะของระบบอุปถัมภ์จะมีความกลมกลืนกับฝักฝ่ายมากเสียกว่าพรรคการเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเกิดประเด็นที่ต้องพิจารณาขึ้นประการหนึ่งว่า พรรคการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมที่ถูกครอบงำโดยโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ ดังเช่นสังคมไทยนี้ จะเป็นพรรคการเมืองในความหมายที่แท้จริง หรือว่าเป็นเพียงฝักฝ่ายทางการเมือง หรือที่รวมของฝักฝ่ายต่าง ๆ เท่านั้น การพิจารณาคำตอบของประเด็นดังกล่าว จำเป็นจะต้องพิจารณาให้ละเอียดลงไปถึงรากเหง้าของการเกิดขึ้นของพรรค และฝักฝ่ายทางการเมือง ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องศึกษาถึงประวัติของการเกิดขึ้นของพรรคการเมือง ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการก่อตั้งพรรค อย่างไรก็ตาม การพิจารณาไม่อาจยุติลงแต่เพียงประเด็นนี้เท่านั้น หากจะต้องชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกับระบบการเมือง และการเสริมสร้างพัฒนาประชาธิปไตยด้วย ดังนั้น การนำเสนอในส่วนต่อไปจะเป็นการกล่าวถึงการก่อตัวของพรรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมืองไทยในเบื้องต้น เพื่อชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของพรรคการเมืองที่มีอายุยาวนานที่สุดของไทย ว่ามีเหตุมาจากปัจจัยอะไร และมีผลอย่างไรต่อความมั่นคงยั่งยืนของพรรค และเพื่อชี้ให้เห็นถึงเหตุเบื้องต้นอันเป็นรากฐานของการเกิดฝักฝ่ายขึ้นภายในพรรค และในลำดับต่อไป จึงจะเป็นการพิจารณา

^๕ ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองกับการบริหาร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 42.

ในแง่ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายใน อันส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกฝักฝ่าย และการแยกตัวออกจากพรรค

พรรคประชาธิปไตยในกระบวนการขัดแย้ง

1 ลักษณะทางสังคม-การเมืองไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ในท่ามกลางกระแสของความสับสนยุ่งเหยิงทางการเมือง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง อันมีจุดเริ่มต้นมาจากการรุกรานของญี่ปุ่นต่อประเทศไทยในปลาย พ.ศ. 2484 กลุ่มผู้นำทางการเมือง ในขณะนั้น ได้แบ่งแยกออกเป็นสองฝ่ายที่ชัดเจน โดยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายทหาร ยินยอมโอนอ่อนตามข้อเสนอของญี่ปุ่น ในการขอยกทัพผ่านดินแดนประเทศไทยไปยังพม่า ซึ่งในท้ายที่สุดก็ได้เข้าร่วมสงครามกับฝ่ายญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ในต้นปี พ.ศ. 2485

ในห้วงเวลาเดียวกัน กลุ่มผู้นำฝ่ายพลเรือนได้ต่อต้านการเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน และในทันที โดยนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีร่วมรัฐบาลในขณะนั้นได้ลาออก และเริ่มก่อตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นต่อต้านญี่ปุ่น โดยได้รับการสนับสนุนจาก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ผู้นำขบวนการเสรีไทยนอกประเทศ ผลจากการแตกแยกเป็นสองฝ่ายนี้ กลับเป็นผลดีต่อประเทศต่อมาในภายหลังเมื่อสงครามได้สิ้นสุดลง ในขณะที่รัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศสงครามเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ขบวนการเสรีไทยได้ต่อต้านการกระทำดังกล่าวอย่างเปิดเผย ทั้งภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งได้ให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายอังกฤษและสหรัฐอเมริกาอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น เมื่อสงครามได้ยุติลงด้วยความพ่ายแพ้ของญี่ปุ่น กลุ่มผู้นำฝ่ายพลเรือน จึงมีบทบาทอย่างสูงในการช่วยเหลือให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการต้องตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม บทบาททางการเมืองของฝ่ายพลเรือนจึงสูงเด่นขึ้น ทั้งภายในประเทศและในสายตาของประเทศมหาอำนาจ การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนักการเมืองฝ่ายพลเรือน จึงเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ในขณะที่ผู้นำฝ่ายทหารถูกลดบทบาททางการเมืองลงในทันที จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกจับกุมในข้อหาอาชญากรรมสงคราม สภาพการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น จึงเป็นช่วงเวลาที่ปลอดจากการแทรกแซงของคณะทหาร

อย่างไรก็ตามสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมภายในประเทศหลังสงคราม ได้ก่อปัญหาให้

แก่รัฐบาลพลเรือนนับประการ ทั้งปัญหาเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรม ปัญหาความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน การฉ้อราษฎร์บังหลวงที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง รวมทั้งปัญหาการเจรจาต่อรอง เงื่อนไขการยุติสงครามกับประเทศอังกฤษ ในขณะที่เดียวกัน ในทางการเมืองกลุ่มผู้นำฝ่าย พลเรือนเองก็เกิดการแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย และต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกันอย่างรุนแรงภายใต้ ระบบรัฐสภา ดังจะเห็นได้ว่า ในท่ามกลางความวุ่นวายสับสนนี้ มีรัฐบาลพลเรือนผลัดเปลี่ยนเข้า มาบริหารประเทศกันถึง 8 ชุด ในช่วงเวลาเพียงไม่ถึง 3 ปี ก่อนที่จะถูกโค่นล้มโดยคณะทหาร อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2490

ข้อสังเกตที่จะตั้งขึ้นเพื่อให้ประกอบการพิจารณาในที่นี้ คือ การเกิดกลุ่มอำนาจหลักทาง การเมืองขึ้นหลายฝ่าย ในช่วงเวลาแรกจะพบว่า เป็นการแบ่งแยกกันระหว่างกลุ่มนักการเมือง พลเรือน กับ คณะทหาร โดยมีจุดแบ่งแยกที่สำคัญคือสงครามมหาเอเซียบูรพา และในช่วงต่อมา ภายใต้การนำของฝ่ายพลเรือนหลังสงคราม พร้อมกับการสิ้นอำนาจไปชั่วคราวของฝ่ายทหาร จึง เกิดการแบ่งแยกกันเองในหมู่ผู้นำพลเรือนออกเป็นสองฝ่าย ซึ่งโดยสภาพตามข้อเท็จจริงแล้ว การเกิดขึ้นของกลุ่มอำนาจหลักเหล่านี้ ได้เริ่มก่อตัวก่อนหน้านี้เป็นเวลานานมาแล้ว ตามสภาพและ ลักษณะของกลุ่มอำนาจนั้น ๆ เอง^๕

อาจกล่าวได้ว่าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำพลเรือนทั้งสองฝ่าย ซึ่งนำโดย นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีแนวทางอนุรักษนิยม ค่อนข้างสูง และ กลุ่มผู้สนับสนุน นายปรีดี พนมยงค์ อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีแนวทางค่อนข้างไปทางสังคมนิยม แม้จะเป็นไปอย่างรุนแรงก็ตาม แต่ก็ดำเนินไปภายใต้กติกาของระบบรัฐสภาอย่างเคร่งครัด การ ต่อสู้ช่วงชิงอำนาจจึงเป็นไปตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นกระแสอำนาจที่พุ่งขึ้นสูง นับแต่คณะทหารได้ยุติบทบาททางการเมืองลง ในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเกิดกลุ่มการเมืองขึ้น หลายกลุ่ม (เรียกกันว่า "คณะพรรคการเมือง") เพื่อใช้เป็นกลไกสำหรับการดำเนินงานในรัฐสภา เช่น พรรคก้าวหน้า ก่อตั้งโดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรคประชาธิปไตย โดย ดร. โชติ คุ่มพันธ์ พรรคแนวร่วมรัฐธรรมนูญ และพรรคสหชีพ โดยพลพรรคเสรีไทยกลุ่มหนึ่ง และนักการเมือง ฝ่ายสังคมนิยม เพื่อสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ กลุ่มการเมืองเหล่านี้ เกิดขึ้นจากการรวมตัว

^๕ ดู วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, "กบฏสันติภาพ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา การปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 64-66.

กันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยมีได้มีการแสวงหาความสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง ในลักษณะของพรรคการเมืองแต่อย่างใด แม้ว่าสภาพและบรรยากาศทางการเมือง จะเอื้ออำนวย ให้สถาบันทางการเมืองมีโอกาสพัฒนาตัวเองได้ในระดับสูง โดยเงื่อนไขของกระแสการเมืองแบบ ประชาธิปไตย ทั้งนี้เป็นเพราะกิจกรรมทางการเมืองของแต่ละกลุ่มมุ่งไปเพียงการต่อสู้กันในสภา มิใช่การพัฒนาให้เกิดเป็นสถาบันทางการเมืองในเป้าหมายสุดท้าย กลุ่มที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงกลุ่ม การเมืองที่รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ และเกาะเกี่ยวกันไว้ด้วยเหตุผลเฉพาะบางประการ

กล่าวโดยสรุป สถานการณ์ทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก่อนการ เกิด ขึ้นของพรรคประชาธิปัตย์ จึงเป็นการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มอนุรักษนิยมที่เน้นการเกิดทุนสถาบันกษัตริย์ กับกลุ่มสังคมนิยมเท่านั้น โดยที่แต่ละฝ่ายต่างก็มีกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนตนเองในสภาที่ชัดเจน ในขณะที่ฝ่ายสังคมนิยม ซึ่งมีพรรคแนวร่วมรัฐธรรมนูญ และพรรคสหชีพเป็นฐานเสียงที่สำคัญในสภา ให้การสนับสนุน นายปรีดี พนมยงค์ อย่างเปิดเผย ฝ่ายอนุรักษนิยมในขณะนั้น ยังไม่ปรากฏบุคคล ที่เป็นผู้นำที่ชัดเจน แม้ว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ผู้ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างสูงทั้งภายในและ ภายนอกประเทศ และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี ทำการเจรจายุติสงครามกับอังกฤษ ในปี พ.ศ.2488 ก็ตาม แต่ก็ไม่ปรากฏว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นมา แต่อย่างใด ดังนั้น ภายหลังจากเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 4 ในเดือนมกราคม พ.ศ.2489 สถานการณ์การเมืองในสภาผู้แทนราษฎร จึงตกอยู่ภายใต้การนำของนักการเมืองฝ่ายที่สนับสนุน นายปรีดี พนมยงค์ เพราะพรรคการเมืองที่สนับสนุนนายปรีดี ทั้งสองพรรคได้รับเสียงข้างมากใน สภา เพราะเหตุนี้ เมื่อปรากฏว่านายควง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลขึ้น การบริหารงานของรัฐบาลจึงประสบกับปัญหาทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นอันนำไปสู่การลาออกของนายควง ก็คือความขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องนโยบาย และ อุดมการทางเศรษฐกิจ เมื่อรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ เผชิญเสียงในสภาในร่างพระราชบัญญัติคุ้มครอง ค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน พ.ศ.2489 ที่เสนอโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายนายปรีดี

ภายหลังจากการลาออกของนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งมีผลให้รัฐมนตรีทั้งคณะต้องพ้นจากตำแหน่ง ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญนั้น ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่สมาชิกสภาส่วนหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็น นักการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยม เช่น เจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิเบศร์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายสุวิทย์ พันธุเศรษฐ นายเลียง ไชยกาล นายปรีญา จุฑามาศ นายใหญ่ ศรีธชาติ เป็นต้น จึงเกิดการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการของนักการเมืองกลุ่มนี้ เพื่อให้เกิดการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ โดยนำเอาพรรคก้าวหน้าของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และพรรคประชาธิปัตย์ของดร.โชติ คุ่มพันธ์ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว มารวมกัน ประกอบกับนักการเมืองอีกส่วนหนึ่ง ก่อตั้งขึ้นเป็นพรรค ประชาธิปัตย์ มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นรองหัวหน้าพรรค

และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขาธิการพรรค เป้าหมายเฉพาะหน้าของพรรคประชาธิปไตย ในขณะนั้นคือ การเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์

โดยเหตุผลที่แท้จริงแล้ว การก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยขึ้นนั้น เป็นเพราะกลุ่มนักการเมือง ฝ่ายอนุรักษนิยมเล็งเห็นว่า การต่อสู้ในเวทีรัฐสภานั้นมีความจำเป็นต้องรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อก่อให้เกิดพลังในการต่อสู้ต่อรองกับอีกฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีการรวมตัว และจัดตั้งอย่างเป็นระบบก่อนหน้าฝ่ายตนไปแล้ว⁷ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าพรรคประชาธิปไตยถูก ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นกลไกในการดำเนินการทางการเมืองในรัฐสภาของฝ่ายอนุรักษนิยมเท่านั้น จุด มุ่งหมายในการพัฒนาพรรค ให้ก้าวไปสู่การเป็นสถาบันทางการเมืองที่เป็นตัวแทนของประชาชนใน ท้ายที่สุดจึงยังไม่เกิดขึ้น จากลักษณะดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของพรรคประชาธิปไตย จึง เป็นเพียงการรวมกลุ่มของนักการเมืองพลเรือนฝ่ายที่อยู่ตรงกันข้ามกับกลุ่มผู้สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ และโดยสภาพเช่นนี้จึงเท่ากับเป็นการตอกย้ำ ในแง่ของการแบ่งแยกเป็นสองฝักสองฝ่ายของกลุ่ม นักการเมืองพลเรือน ที่เคยร่วมมือต่อสู้กับอิทธิพลของกลุ่มอำนาจนิยม-คณะทหารมาก่อน

ในที่นี้ใคร่จะขอตั้งข้อสังเกตขึ้น เพื่อนำไปสู่การพิจารณาอีกประการหนึ่งว่า ลักษณะของ การร่วมมือ ประองตองกันของกลุ่มนักการเมืองพลเรือนทั้งสองฝ่าย ในยุคสมัยที่อิทธิพลของคณะทหาร ยังคงครอบงำระบบการเมืองไทยนั้น เป็นไปโดยเหตุผลเฉพาะหน้า และเป็นการร่วมมือกันอย่าง ชั่วคราวเท่านั้น เมื่อการร่วมมือประองตองกันได้บรรลุภารกิจที่ตั้งไว้แล้ว ความจำเป็นของการเป็น พันธมิตรต่อกันจึงไม่มีอีกต่อไป ความขัดแย้งดั้งเดิมอันมีรากฐานมาจากอุดมการณ์ นโยบายของแต่ละ ฝ่ายจึงปะทุขึ้น ภาพของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเช่นนี้ อาจทำให้มองได้ว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของ มนุษย์ ที่จะมีความขัดแย้งกันเองอยู่ตลอดเวลา เมื่อใดที่มีความจำเป็นต้องรวมตัวกัน เพื่อต่อต้าน อำนาจจากภายนอก ความร่วมมือ ประองตอง สมานฉันท์ก็จะบังเกิดขึ้น หากเมื่อใดอำนาจภายนอก ที่เข้ามาคุกคามระบบได้สูญสิ้นไป ความขัดแย้งก็จะบังเกิดขึ้นอีกครั้ง ในฝ่ายที่เคยรวมตัวกันมาก่อน ปรากฏการณ์เช่นนี้ จะเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในระบบการเมืองไทย ในทุกระดับของโครงสร้างทาง อำนาจ

⁷ ดู "ทหารเก่า" (นามแฝง), เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การเวก, 2521), หน้า 11-12.

ภายหลังการลาออกของนายควง อภัยวงศ์ และนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็น นายกรัฐมนตรีแทนนั้น ในกลางปี พ.ศ. 2489 ได้มีความพยายามในการผลักดันให้มีการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยนายปรีดีจนเป็นผลสำเร็จ ซึ่งนับว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตย สูงที่สุดเท่าที่เคยมีมาก่อนหน้านั้น บทบัญญัติที่สำคัญซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาประชาธิปไตย ก็คือ การยกเลิกสมาชิกสภาประเภทแต่งตั้ง และให้มีการเลือกตั้งวุฒิสภาโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แม้ว่าความขัดแย้งระหว่างนักการเมืองพลเรือนทั้งสองฝ่าย จะดำเนินไปอย่างรุนแรงเพียงใดก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่า ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยอมรับกันในหลักการและความชอบธรรมของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ใน อันที่จะพัฒนาระบบการเมืองให้ก้าวไปสู่ประชาธิปไตย ดังจะเห็นได้จาก การตั้งกรรมาธิการวิสามัญ พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีจำนวน 15 ท่าน ประกอบด้วยฝ่ายนายปรีดี 6 คน และฝ่ายนายควง อีก 6 คน และคนกลางอีก 3 คน^๑ ซึ่งนับเป็นข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบที่น่าสนใจ เมื่อนำมา พิจารณาเทียบกับเงื่อนไขและสถานการณ์ทางการเมืองในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในเดือนต่อมา ก็เกิดเหตุการณ์ สำคัญอันนำไปสู่การสิ้นอำนาจ และบทบาททางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ คือกรณีสวรรคต ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด และแม้จะมีการตั้งศาลกลาง เมืองขึ้นพิจารณาคดีดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่ก็มีข่าวลือในหมู่ประชาชนทั่วไปว่า นายปรีดีอยู่เบื้องหลัง กรณีที่เกิดขึ้น เหตุการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การลาออกของนายปรีดี และในเดือนสิงหาคม ปีเดียวกัน หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ก็ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน โดยพรรคประชาธิปัตย์ยังคง เป็นพรรคฝ่ายค้านต่อไป ผลกระทบที่สำคัญที่เกิดขึ้นจากกรณีสวรรคต อาจเรียกได้ว่าเป็น ภัยอันตรายอันยิ่งใหญ่ ของนักการเมืองฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่มีต่อฝ่ายสังคมนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อ นายปรีดี พนมยงค์ เพราะนอกจากจะทำให้ นายปรีดีต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ยังส่งผลให้เกิดความกดดันที่รุนแรงต่อ นายปรีดี จนต้องเดินทางออกนอกประเทศในเวลาต่อมา อัน เรียกได้ว่าเป็นการยุติบทบาททางการเมืองของนายปรีดีลงอย่างสิ้นเชิง ต่อกรณีดังกล่าว พรรค ประชาธิปัตย์ ถูกใช้เป็นกลไกอันมีประสิทธิภาพในการผลักดันทางการเมืองในรัฐสภา กรณีสวรรคต ถูกหยิบยกขึ้นเป็นข้อโจมตีรัฐบาลที่เข้ามาบริหารประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวโดยตลอด ดังนั้น แม้กลุ่มผู้สนับสนุนนายปรีดีอีกกลุ่มหนึ่ง จะยังคงมีบทบาททางการเมืองในระดับสูงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (-หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์-ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคแนวร่วมรัฐธรรมนูญ

^๑ อ้างจาก วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, "กบฏสันติภาพ" หน้า ๑๒.

ที่สนับสนุนนายปรีดี) ก็ตาม แต่บทบาททางการเมืองก็ไม่ใช่ที่เด่นชัด และเริ่มเสื่อมความนิยมจากประชาชนลงอย่างรวดเร็ว

ในเดือนพฤษภาคมปีต่อมา พรรคประชาธิปัตย์จึงเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลขึ้นในประเด็นที่เกี่ยวกับกรณีสวรรคตและปัญหาเศรษฐกิจ และแม้ว่ารัฐบาลจะได้รับชัยชนะในเสียงข้างมาก แต่หลวงธำรงฯ ก็ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยมารยาททางการเมือง และได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งใหม่อีกครั้ง ก่อนที่จะหมดอำนาจไปโดยการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน

จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากการสิ้นอำนาจของคณะทหาร สถานการณ์ทางการเมืองไทยได้ตกอยู่ภายใต้ความสับสนวุ่นวายมาโดยตลอด กลุ่มนักการเมืองพลเรือนไม่อาจประสานสามัคคีเอาไว้ได้ยืนนานนัก ประกอบกับวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นอีกหลายประการ ทำให้ระบบการเมืองตกอยู่ภายใต้ความไร้เสถียรภาพ พรรคประชาธิปัตย์ได้ก่อตัวขึ้นท่ามกลางวิกฤตการณ์และความยุ่งยากนี้ โดยอาศัยความขัดแย้งภายนอก เป็นสิ่งเกาะเกี่ยวให้พรรคดำรงอยู่ได้ ซึ่งในท้ายที่สุด ท่ามกลางความวุ่นวายทางการเมือง คณะทหารได้ฉวยโอกาสเข้ามาแทรกแซงระบบการเมือง โดยการยึดอำนาจของนายทหารกลุ่มชอรรถราชครู และสถาปนาระบอบอำนาจนิยมขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป้าหมายของพรรคประชาธิปัตย์ในการต่อสู้ทางการเมืองจึงหมดไป แม้ว่าพรรคจะยังคงมีบทบาททางการเมืองในฐานะฝ่ายค้านรัฐบาล จอมพล ป. ที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยคณะทหาร แต่การต่อสู้ขัดแย้งก็ไม่รุนแรงดังเช่นในห้วงเวลาก่อนหน้านี้ ในระยะเวลาตัวเอง ที่วิกฤตการณ์และความขัดแย้งภายในพรรคได้เริ่มก่อตัวขึ้น

2 มิติของความขัดแย้ง

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงการก่อตัวของพรรคประชาธิปัตย์ในระบบการเมืองไทยว่าเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มต่าง ๆ ในรูปของการเป็นแนวร่วม อันเนื่องมาจากการมีศัตรูทางการเมืองร่วมกัน พรรคประชาธิปัตย์จึงไม่ใช่พรรคการเมืองที่เกิดขึ้นตามลักษณะของการเกิดพรรคการเมืองดังเช่นที่ปรากฏในระบบการเมืองที่พัฒนาแล้ว อันเนื่องมาจากการร่วมกันในอุดมการณ์ของบุคคลที่ประสงค์จะมารวมตัวกันเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นอย่างจริงจังตามอุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มข้อสังเกตดังกล่าวอาจพิจารณาได้จากการสรรหาบุคคลที่เข้ามาเป็นผู้นำพรรค ซึ่งมีได้เป็นแกนนำของกลุ่มนักการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยม อันเป็นกลุ่มพลังที่โดดเด่นที่สุดภายในพรรคแต่อย่างใด การเชิญตัวนายควง อภัยวงศ์ ผู้ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นแนวร่วมที่สำคัญเข้ามาเป็นหัวหน้าพรรค ก็เนื่องมาจากความต้องการผู้นำที่มีบารมีสูงในระดับที่อาจเทียบเคียงกับนายปรีดี พนมยงค์ได้ รวมทั้ง

บุคคลสำคัญในระดับนำของพรรคอีกหลายคนซึ่งไม่ได้เป็นนักการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมมาแต่เดิม เช่น พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ น.อ.หลวงศุภชลาศัย เป็นต้น หากเป็นบุคคลที่รวมอยู่ในกลุ่ม คณะราษฎรและเสรีไทยมาก่อน^๓

การรวมตัวเป็นพรรคประชาธิปไตยในครั้งนั้น จึงเป็นการรวมกลุ่มของกลุ่มนักการเมืองในสภา เช่น กลุ่มของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กลุ่มนายเลียง ไชยกาล กลุ่มดร.โชติ คุ่มพันธ์ุ กลุ่ม คณะราษฎร และกลุ่มเสรีไทยบางส่วน เป็นต้น รวมทั้งกลุ่มผู้สนับสนุนแนวทางอนุรักษนิยมอีกส่วนหนึ่ง ลักษณะดังกล่าวทำให้พรรคประชาธิปไตยมีสภาพเป็นเพียงพรรครัฐสภา (parliamentary party) ซึ่งถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นเพียงกลไกในการดำเนินการทางการเมืองในรัฐสภา มากกว่าการเป็น พรรคการเมืองตามความหมายที่แท้จริง ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ จึงเป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องสรรหาบุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคให้มีลักษณะเป็นคนกลาง มีความประนีประนอม สูงสามารถประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งจะต้องเป็นผู้นำที่มีให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มต่าง ๆ ภายในพรรคได้ เพราะเหตุนี้ โครงสร้างภายในของพรรคประชาธิปไตย จึงไม่ยึดติดกับตัวบุคคลซึ่งเป็นผู้นำพรรค หากแต่จะติดตามผู้นำกลุ่มของตน ความขัดแย้ง แยกแยก และความล่มสลายของพรรคจึงไม่ขึ้นอยู่กับ การคงอยู่ของผู้นำพรรค หากขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำในการประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ลักษณะเช่นนี้จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อ มีกรณีความขัดแย้งเกิดขึ้น

ความขัดแย้งอันนำไปสู่ความแตกแยกภายในพรรคครั้งแรกได้เริ่มก่อตัวขึ้นภายหลังการ เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่มเติมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2489 การเลือกตั้งครั้งนี้มีการกล่าวอ้างว่าฝ่ายรัฐบาล (-นายปรีดี พนมยงค์) ได้ใช้กลไกทำให้พรรค ประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งเข้ามาน้อย (15 ที่นั่ง จากจำนวน 82 ที่นั่ง) ภายหลังจากเลือกตั้งกลุ่ม นายเลียง ไชยกาล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานได้เกิดความขัดแย้งกับสมาชิกพรรค อีกฝ่ายหนึ่ง มีผู้กล่าวถึงสาเหตุว่าเป็นเพราะกลุ่มนายเลียงไม่พอใจที่สมาชิกพรรคจากภาคอีสานที่ ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาใหม่ไม่ได้รับการต้อนรับจากพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากบุคคลระดับนำ

^๓ ดูรายละเอียดใน สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, "การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้าน รัฐบาลสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ.2491-2500)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาค วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ.2532).

ภายในพรรคเท่าที่ควร ¹⁰

ความขัดแย้งที่เริ่มก่อตัวจากจุดเล็ก ๆ ได้ขยายตัวออกไป และกลายเป็นประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองที่รุนแรงขึ้นเมื่อเกิดกรณีปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดทิศทางทางการเมืองของพรรคในสองประเด็น ประเด็นแรกคือ กรณีการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ในขณะที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรคซึ่งรับหน้าที่ประธานในการประชุมพรรคในครั้งนั้น แทนหัวหน้าพรรคซึ่งติดภารกิจอื่นทำให้ไม่อาจมาร่วมประชุมได้ เสนอให้มีการเปิดอภิปรายเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลทั้งคณะ นายเลียง ไชยกาล กลับเสนอความเห็นต่อที่ประชุมให้มีการเปิดอภิปรายเป็นรายบุคคล ทั้งสองฝ่ายต่างหยิบยกเหตุผลขึ้นมาถกเถียงสนับสนุนข้อเสนองของตน และไม่อาจตกลงรวมข้อมกันได้ ม.ร.ว. เสนีย์ จึงขอให้ที่ประชุมพรรคได้มีมติในเรื่องดังกล่าว ฝ่ายนายเลียงได้คัดค้านการลงมติในทันที โดยให้เหตุผลว่าเพื่อให้สมาชิกได้มีโอกาสไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อน แต่ ม.ร.ว. เสนีย์ ไม่เห็นด้วย ในที่สุดเมื่อพรรคได้มีมติในเรื่องดังกล่าวตามข้อเสนอของ ม.ร.ว. เสนีย์ ให้มีการเปิดอภิปรายรัฐบาลทั้งคณะ จึงเป็นเหตุให้นายเลียงเกิดความไม่พอใจขึ้น ¹¹

ในประเด็นที่สอง คือกรณีการสรรหาบุคคลเพื่อเป็นตัวแทนของพรรคเข้าสมัครรับการเลือกตั้งซ่อมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตพระนคร แทนนายดิเรก ชัยนามที่ลาออกไป ที่ประชุมพรรคได้เสนอ นายอรุณ พันธุ์ฝึก เพราะเคยเข้าแข่งขันในนามของพรรคในเขตเลือกตั้งนี้มาก่อน และแพ้การเลือกตั้งให้แก่ นายดิเรก ชัยนาม ไปเพียงไม่กี่คะแนน แต่นายเลียง ไชยกาล ไม่เห็นด้วยโดยมีเหตุผลว่า นายอรุณเคยแพ้การเลือกตั้งมาแล้ว พรรคจึงควรกำหนดตัวบุคคลใหม่เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้เข้าแข่งขันบ้าง และได้เสนอ พ.ต.ท. เผื่อน ทองทิว เป็นตัวแทนของพรรค การหาชื่อในประเด็นนี้ดำเนินไปโดยไม่มีทีท่าว่าจะยุติลง ในที่สุด ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช จึงขอมติที่ประชุมพรรคอีกครั้งหนึ่งเพื่อหาข้อสรุป นายเลียงได้คัดค้านการขอมติที่ประชุมพรรคโดยอ้างว่ากรณีดังกล่าวเป็นเรื่องตัวบุคคล จึงขอร้องไม่ให้มีการลงมติและได้ถอนข้อเสนองของตนเพื่อให้เรื่องได้ยุติลง ¹²

¹⁰ "ทหารเก่า", เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 93.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96-99.

¹² เรื่องเดียวกัน.

การประชุมพรรคเพื่อหามติในประเด็นทั้งสองนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นจุดแตกหักของความขัดแย้งที่ดำเนินมาแต่ต้น การไม่สามารถผลักดันข้อเสนอของตนให้เป็นที่ยอมรับของพรรคได้ เป็นเหตุให้นายเลียงกับพรรคพวกไม่พอใจเป็นอันมาก ดังนั้น ภายหลังจากการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลหลวงธำรงฯ นายเลียงจึงได้ลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ไปพร้อมกับสมาชิกในกลุ่มของตน เช่น นายสวัสดิ์ คำประกอบ นายประสิทธิ์ ชูพินิจ นายสุรียน ไรวา และสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์อื่น ๆ อีกรวมประมาณ 15 คน ¹³

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปัตย์ในกรณีของนายเลียง ไชยกาล นี้ ได้เริ่มเกิดขึ้นเมื่ออำนาจของกลุ่มนักการเมืองฝ่ายสังคมนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้อ่อนตัวลง และความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงขึ้นพร้อม ๆ กับการสิ้นอำนาจไปของฝ่ายสังคมนิยมในที่สุด ข้อสังเกตดังกล่าวอาจทำให้มองเห็นลักษณะของการเกิดขึ้นของพรรคประชาธิปัตย์ในเชิงเทียบกับฝ่ายทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในพรรคขณะนั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ข้อสังเกตที่ควรบันทึกไว้อีกประการหนึ่งคือ กรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจนนำไปสู่ความแตกแยกในที่สุดนั้น ได้เกิดขึ้นเมื่อนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคไม่ได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขข้อขัดแย้ง จุดแตกหักอันเนื่องมาจากการประชุมพรรคในครั้งนั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นความพยายามแย่งชิงการนำการบริหารพรรค โดยไม่มีฝ่ายใดยินยอมโอนอ่อนผ่อนตาม ประนีประนอมความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และต่างฝ่ายก็ไม่ยอมรับบทบาทในการนำของอีกฝ่ายหนึ่ง ประกอบกับการขาดลักษณะบางประการที่เคยเป็นตัวเชื่อมให้กลุ่มต่าง ๆ รวมตัวกันอยู่ภายในพรรคด้วยความสมานฉันท์ จึงเป็นผลให้กลุ่มนายเลียง ซึ่งเป็นผู้ฝ่ายแพ้ในความขัดแย้งครั้งนี้ต้องแยกตัวออกไปตั้งพรรคการเมืองของตนเองขึ้นใหม่

การแยกตัวออกจากพรรคประชาธิปัตย์ของกลุ่มนายเลียง ไชยกาล นับได้ว่าเป็นรูปแบบของความขัดแย้งภายในพรรคอันมีผลเนื่องมาจากฝ่ายทางการเมือง ที่ชัดเจนที่สุดครั้งหนึ่ง ปรากฏการณ์ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในพรรคประชาธิปัตย์ในช่วงเวลาต่อมา จะไม่เกิดขึ้นซ้ำในรูปแบบเช่นนี้อีกจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2512 ในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะเกิดความขัดแย้งภายในพรรคขึ้นเป็นระยะ ๆ แต่ก็ไม่ได้มีผลมาจากฝ่ายใดโดยตรงเสียทีเดียว หากแต่เป็นผล

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

เพียงการแยกตัวออกจากพรรคหรือการย้ายพรรคโดยเหตุผลต่าง ๆ กัน ซึ่งไม่ได้ดำเนินไปภายใต้ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่าย แต่เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคล ผลของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงมีเพียงการแยกตัวออกไปของสมาชิกพรรคทีละคน หรือสองคน

ภายหลังการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2490 โดยนายทหารกลุ่มชอกราชครู นายควง อภัยวงศ์ ได้รับมอบหมายจากคณะทหารให้จัดตั้งรัฐบาลขึ้นบริหารประเทศ เป้าหมายเฉพาะหน้าของรัฐบาลในขณะนั้นคือ การเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปที่จะมีขึ้นในเดือนมกราคม พ.ศ.2491 ความขัดแย้งระหว่างสมาชิกพรรคครั้งต่อมาได้เกิดขึ้นจากการที่พรรคประชาธิปัตย์ได้กำหนดตัวผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งในเขตพระนคร โดยที่ประชุมพรรคได้มีมติให้ตัวแทนของพรรคอันประกอบด้วย นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ร.ต.อ.ภิเศก พรหมายน ลงสมัครในเขตพระนครซึ่งมี ส.ส.ได้ 4 คน มติพรรคครั้งนี้ทำความไม่พอใจให้แก่ ดร.โชติ คุ้มพันธุ์ และ นายสุวิทย์ ภัทรเศรษฐ เพราะสมาชิกทั้งสองท่านนี้มีความต้องการจะลงสมัครในเขตพระนครด้วยเช่นกัน สำหรับ ดร.โชติ นั้นเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตพระนครอยู่ก่อน แต่พรรคได้ขอให้ ดร.โชติไปลงสมัครที่เขตจังหวัดปทุมธานี อันเป็นพื้นเพภูมิสำเนาตั้งเดิม ส่วนนายสุวิทย์ นั้นเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่มาก่อน แต่ต้องการจะสมัครในเขตพระนครด้วยเหตุผลส่วนตัว แต่พรรคได้ขอให้ไปสมัครที่เชียงใหม่ตามเดิม ทั้งดร.โชติ และนายสุวิทย์ ได้ฝ่าฝืนมติพรรคโดยลงสมัครในเขตพระนครในนามของตัวเอง แต่ก็ไม่ได้รับการเลือกตั้ง¹⁴

กรณีดร.โชติ และนายสุวิทย์ นี้ เหตุเบื้องต้นของความขัดแย้งมิได้เริ่มมาจากการแย่งพื้นที่เขตเลือกตั้งเท่านั้น แต่สืบเนื่องไปถึงการจัดตั้งรัฐบาลรักษาการภายหลังการรัฐประหาร 2490 ณัฐฉิ สุทธิสงคราม อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้กล่าวถึงไว้ว่า รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้นได้มีการแตกมติพรรค มีความคิดเห็นไม่ตรงกัน เช่น ดร.โชติ และนายสุวิทย์ เข้าใจว่าเนื่องจากไม่ได้เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาล ทั้งที่จริงแล้วควรจะได้เป็น¹⁵

¹⁴ อ้างจาก นรนิติ เศรษฐบุตร, พรรคประชาธิปัตย์ : "ความสำเร็จหรือความล้มเหลว (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 121.

¹⁵ ณัฐฉิ สุทธิสงคราม, นายควง อภัยวงศ์ กับ พรรคประชาธิปัตย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 141.

จะเห็นได้ว่า แม้รัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นในครั้งนั้นจะมีสถานะและบทบาทเพียงเป็นผู้ดำเนินการเลือกตั้ง รัฐมนตรีที่เข้ามาดำรงตำแหน่งก็มิได้มีหน้าที่และบทบาทใด ๆ มากไปกว่าการรักษาราชการเพียงชั่วคราวเพื่อรอให้การเลือกตั้งได้ดำเนินไปจนเสร็จเรียบร้อย และได้รัฐบาลชุดใหม่เข้ามาบริหาร ประเทศ แต่การแย่งชิงกันระหว่างสมาชิกพรรคในตำแหน่งรัฐมนตรีก็ยังคงเกิดขึ้นจนกระทั่งได้นำไปสู่ความขัดแย้งและแยกตัวออกจากพรรคในที่สุด

ความขัดแย้งในลักษณะเช่นนี้ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง เมื่อพรรคได้เป็นรัฐบาลหรือเข้าร่วม รัฐบาล ในที่นี้อาจจะตั้งเป็นข้อสังเกตขึ้นได้ว่า สาเหตุของความขัดแย้งสืบเนื่องมาจากความไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่องการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งรัฐมนตรี ปรกจากข้อสังเกตนี้ได้เกิดขึ้นซ้ำอีกครั้งภายหลังการเลือกตั้งในเดือนมกราคม พ.ศ. 2491 เมื่อพรรค ประชาธิปัตย์ได้จัดตั้งรัฐบาล ตามข้อบังคับหรือความตกลงภายในพรรคได้กำหนดให้คณะรัฐมนตรี ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 24 คน มีที่มาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคจำนวน 10 คน โดยให้สมาชิก พรรคที่ได้รับการเลือกตั้งคัดเลือกกันเอง ส่วนจำนวนรัฐมนตรีที่เหลืออยู่นั้นให้อำนาจแก่หัวหน้าพรรค ในฐานะนายกรัฐมนตรีเป็นผู้แต่งตั้ง

ปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นจากการลงคะแนนของสมาชิกสภาผู้แทนของพรรคเพื่อให้ได้ตัว บุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีนี้เอง สาเหตุของความขัดแย้งก็เนื่องมาจากการที่มีผู้ได้รับการ ลงคะแนนเสียงเท่ากันสองคน คือ นายกิจจา วัฒนสินธุ์ และนายชวลิต อภัยวงศ์ ดังนั้นจึงต้องมีการ ลงคะแนนกันใหม่ ผลปรากฏว่านายชวลิต อภัยวงศ์ ได้รับคะแนนเสียงมากกว่า แต่มีการพบว่าได้เกิด การโงกการเลือกตั้ง เพราะจำนวนคะแนนเสียงทั้งหมดมีจำนวนมากกว่าผู้มีสิทธิ์ลงคะแนน จึงต้อง แก้ปัญหาด้วยการเลือกตั้งกันใหม่เป็นครั้งที่สาม แต่นายกิจจาขอถอนตัวจากการแข่งขัน กรณีดังกล่าว สร้างความไม่พอใจให้แก่ นายกิจจา และนายเจ๊ะ อับดุลลาห์ หวังปุเต๊ะ ที่ไม่ได้รับคัดเลือกให้ดำรง ตำแหน่งรัฐมนตรีด้วย ซึ่งต่อมานายกิจจา และนายเจ๊ะ อับดุลลาห์ ได้แยกตัวออกจากพรรคเมื่อได้ รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีร่วมรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ¹⁵

นอกเหนือไปจากความขัดแย้งในเรื่องตำแหน่งรัฐมนตรี ซึ่งนำไปสู่การแยกตัวออกจาก พรรคแล้ว มีข้อพิจารณาที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ การแบ่งแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่ายภายในพรรค

¹⁵ "ทหารเก่า", เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 204-205.

ซึ่งได้เริ่มต้นขึ้นภายหลังการยึดอำนาจของคณะทหารเมื่อ พ.ศ. 249๒ การแบ่งแยกฝักฝ่ายในกรณีนี้ ไม่ได้นำไปสู่ความแตกแยกภายในพรรคแต่อย่างใด หากเป็นความขัดแย้งที่ดำรงอยู่มาตลอดโดยไม่มีก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ ที่รุนแรงใด ๆ ขึ้น สาเหตุของการเกิดฝักฝ่ายมีจุดเริ่มต้นมาจากการแสวงหาความชอบธรรมในการเข้าแทรกแซงระบบการเมืองของคณะทหารโดยการเชื่อมต่อกับนักการเมือง พลเรือนในรูปของการเป็นพันธมิตรกัน จะเห็นได้ว่าภายหลังการยึดอำนาจ นายควง อภัยวงศ์ ได้รับเชิญจากคณะทหารให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจัดตั้งรัฐบาลขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ได้ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะทหารอย่างใกล้ชิด สภาพดังกล่าวสร้างความวิตกอดัดบั่นของใจให้แก่สมาชิกพรรคเป็นจำนวนมากไม่น้อย

ความขัดแย้งครั้งแรกได้ปะทุขึ้นเมื่อฝ่ายทหารไม่เห็นชอบให้ หลวงสินาดโยธารักษ์ ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในรัฐบาลชุดรักษาการก่อนการเลือกตั้งมาก่อน เข้าดำรงตำแหน่งนี้อีกครั้งหนึ่งในรัฐบาลชุดใหม่ภายหลังการเลือกตั้ง อันเป็นผลให้นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคต้องรับตำแหน่งนี้เอาไว้เอง แม้ว่าการผลักดันให้หลวงสินาดโยธารักษ์ต้องหลุดพ้นจากการเข้ามารับผิดชอบกระทรวงมหาดไทย และแม้กระทั่งการเข้าร่วมคณะรัฐมนตรี จะเป็นผลมาจากความขัดแย้งส่วนตัวระหว่างหลวงสินาดโยธารักษ์ กับ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ก็ตาม แต่การยินยอมคล้อยตามความต้องการของคณะทหารทำให้นายควง ถูกโจมตีจากสมาชิกพรรคเป็นอย่างมากว่าเอาใจทหาร¹⁷ การแบ่งแยกเป็นฝักฝ่ายจึงเริ่มก่อตัวขึ้น

โดยข้อเท็จจริงแล้ว ความจำเป็นในการตอบสนองความต้องการของคณะทหารในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การที่พรรคประชาธิปัตย์สามารถชนะการเลือกตั้งได้เสียงข้างมากในสภาและจัดตั้งรัฐบาลพรรคเดียวขึ้นจนเป็นผลสำเร็จนั้น ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเพราะการสนับสนุนของฝ่ายทหารไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม ดังนั้น การดำเนินการทางการเมืองของพรรคภายหลังการเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้งรัฐบาลจำเป็นที่จะต้องให้ฝ่ายทหารเข้ามามีส่วนในการกำหนดตัวบุคคล และเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีเองด้วยส่วนหนึ่ง¹⁸ ความตกลงภายในพรรค

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-179.

¹⁸ ดูรายชื่อรัฐมนตรีร่วมรัฐบาลใน ธรรมนูญ สฤษดิ์สงคราม, นายควง อภัยวงศ์ กับ พรรคประชาธิปัตย์, หน้า 155-157.

ในการกำหนดตัวบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีที่กล่าวไว้แล้วว่า รัฐมนตรีจำนวนหนึ่ง (14 คน จากจำนวนทั้งสิ้น 24 คน) ที่ให้อำนาจแก่หัวหน้าพรรคในการแต่งตั้งโดยอิสระนั้น จะเป็นบุคคลที่ คณะทหารกำหนดมาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการที่คณะทหารเข้าแทรกแซงการคัดเลือกตัวบุคคลที่จะมาเป็นรัฐมนตรีในส่วนของสมาชิกพรรค ทั้งที่ทหารเองก็มีสัดส่วนในคณะรัฐมนตรีอยู่แล้ว ทำให้สมาชิกพรรคเกิดความไม่พอใจขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหัวหน้าพรรคเองมีความเห็นคล้อยตามฝ่ายทหาร ก็ยิ่งทำให้สมาชิกพรรคเกิดความไม่พอใจมากยิ่งขึ้น และเริ่มมีปฏิกิริยาในทางต่อต้านหัวหน้าพรรค

อย่างไรก็ตาม ความไม่พอใจของสมาชิกพรรคส่วนหนึ่งนั้นก็ไม่ได้ลุกลามขยายออกไปเป็น ความขัดแย้งที่รุนแรงแต่ประการใด จนกระทั่งเกิดการยึดอำนาจโดยฝ่ายทหารอีกครั้งหนึ่งในเดือน เมษายน ปีเดียวกัน หลังจากพรรคประชาธิปัตย์เข้ามาเป็นรัฐบาลได้เพียง 1 เดือน 15 วัน การยึดอำนาจในครั้งนั้นได้เป็นไปโดยสงบ คณะทหารได้เชิญให้นายควง อภัยวงศ์ ลาออกจากตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี และนายควง ก็ยินยอมลาออกแต่โดยดีท่ามกลางความไม่พอใจของสมาชิกพรรคบางส่วน เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ เป็นต้น ¹⁹ ภายหลังจากการยึดอำนาจ ฝ่ายทหารได้จัดตั้งรัฐบาลขึ้นเองโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พรรคประชาธิปัตย์จึงตกเป็นฝ่ายค้านไปโดยปริยาย เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้จะมีเสียงในสภามากกว่า ครึ่งหนึ่งก็ตาม พรรคประชาธิปัตย์ก็ไม่อาจมีบทบาทในการชี้นำทางการเมืองได้มากนัก เหตุที่เป็น เช่นนี้ก็เพราะได้มีสมาชิกพรรคส่วนหนึ่งให้การสนับสนุนรัฐบาล จอมพล ป. อย่างเปิดเผย โดยมี การก่อตั้ง "คณะประชาธิปัตย์" ขึ้นก่อนหน้านี้เพื่อสนับสนุน จอมพล ป. ซึ่งมีสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ ร่วมด้วยจำนวนหนึ่ง ²⁰ สาเหตุอีกประการหนึ่งเป็นเพราะนายควง ไม่ทำหน้าที่ในการเป็นหัวหน้า พรรคฝ่ายค้านที่เข้มแข็งเท่าใดนัก มีการกล่าวกันว่าเหตุที่นายควงไม่คัดค้านรัฐบาล จอมพล ป. อย่างเต็มที่ก็เพราะมีการตกลงกันระหว่าง จอมพล ป. กับนายควง อย่างลับ ๆ เพื่อป้องกันไม่ให้ นายปรีดี พนมยงค์ กลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองได้อีก ²¹ สภาพดังกล่าวได้ทำให้สมาชิก พรรคอีกส่วนหนึ่งเกิดความไม่พอใจมากยิ่งขึ้น และเริ่มมีการต่อต้านอย่างเปิดเผย

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-181.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 161-165.

²¹ "ทหารเก่า", เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปัตย์, หน้า 242-243.

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ทำให้เกิดฝักฝ่ายขึ้นภายในพรรคอย่างไม่เป็นทางการ และไม่มีลักษณะของการเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เป็นแต่เพียงการแบ่งแยกสมาชิกพรรคออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งนำโดยหัวหน้าพรรคซึ่งมีที่ท้าวว่าจะสนับสนุนและเป็นพันธมิตรกับฝ่ายทหาร อีกฝ่ายหนึ่งจะมีความคิดที่แตกต่างออกไป กล่าวคือไม่เห็นด้วยกับการสนับสนุนฝ่ายทหาร จึงดำเนินการต่อต้านทั้งฝ่ายทหารในฐานะที่เป็นฝ่ายค้าน และหัวหน้าพรรคของตนเอง โดยมีการต่อต้านทั้งภายในและภายนอกรัฐสภา การดำเนินการในรัฐสภาครั้งหนึ่งเป็นผลทำให้สมาชิกระดับนำของพรรคคนหนึ่งต้องลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคไป คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในกรณีการคัดค้านการเพิ่มเงินเดือนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

ในครั้งนั้นรัฐบาล จอมพล ป.ได้แต่งตั้งให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นประธานคณะกรรมการการวิสามัญเพื่อพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ.2492 นายควงได้ตกลงใจรับตำแหน่งดังกล่าว โดยมีสมาชิกบางส่วนคัดค้านเพราะเห็นว่าเป็นกลอุบายของรัฐบาลที่จะให้พรรคประชาธิปัตย์ยอมรับร่าง พ.ร.บ.งบประมาณฯ ฉบับดังกล่าวเสียตั้งแต่ในขั้นกรรมาธิการเพื่อจะได้ไม่คัดค้านในขั้นการประชุมสภา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้เป็นผู้แจ้งเรื่องการคัดค้านของสมาชิกต่อนายควง แต่นายควงไม่เห็นด้วยทั้งยังได้แต่งตั้งให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นกรรมาธิการด้วยอีกคนหนึ่ง ครั้นถึงการประชุมกรรมาธิการ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้คัดค้านร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการเพิ่มเงินเดือน ส.ส. แต่กรรมาธิการส่วนใหญ่ได้เห็นชอบในประเด็นดังกล่าว และเมื่อถึงขั้นการประชุมสภาเพื่อลงมติ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้คัดค้านในประเด็นนี้อีกครั้งแต่สมาชิกสภาเสียงข้างมากได้เห็นชอบกับการเพิ่มเงินเดือน โดยเฉพาะสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ส่วนใหญ่จะเห็นด้วย ดังนั้น ภายหลังจากการประชุม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และต่อมาก็ได้ยื่นใบลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ด้วย²²

การเข้าเป็นพันธมิตรกับฝ่ายทหาร ประกอบกับการแตกออกเป็นหลายฝักหลายฝ่ายภายในพรรคทำให้พรรคประชาธิปัตย์ต้องเสื่อมความนิยมจากประชาชนลงอย่างรวดเร็ว จะเห็นได้จากการพ่ายแพ้การเลือกตั้งในครั้งต่อ ๆ มา ทั้งการเลือกตั้งซ่อมและการเลือกตั้งเพิ่มเติมตามรัฐธรรมนูญ โดยตลอด ในช่วงเวลาดังกล่าว บทบาททางการเมืองของพรรคได้ลดลงเป็นอย่างมากจนแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีบทบาททางการเมืองที่สำคัญใด ๆ เลย ภายใต้อิทธิพลของการขัดแย้งกับหัวหน้า

²² นรนิติ เศรษฐบุตร, พรรคประชาธิปัตย์ : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว, หน้า 122.

พรรคอยู่ แม้ว่าจะเป็นการขัดแย้งที่ไม่รุนแรงมากจนนำไปสู่การแตกแยกก็ตาม ในขณะที่ฝ่ายคัดค้าน หัวหน้าพรรคไม่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรัฐสภาได้ จึงเกิดการโจมตีและคัดค้าน หัวหน้าพรรค นอกสภาอยู่บ่อยครั้ง การขัดแย้งในเรื่องดังกล่าวนับเป็นความพยายามครั้งสุดท้ายของการต่อต้านฝ่ายหัวหน้าพรรค ก่อนที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะทำการรัฐประหาร รัฐบาลของตนเองในปลายปี พ.ศ.2494 ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญ รวมทั้งห้ามการจัดตั้งพรรคการเมืองใด ๆ ขึ้น พรรคประชาธิปไตยจึงหมดบทบาททางการเมืองลงเกือบจะสิ้นเชิง

การรัฐประหาร พ.ศ.2494 โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการนำระบบการเมือง หวนกลับไปสู่ยุคเผด็จการอีกครั้งหนึ่ง²³ การยกเลิกพรรคการเมืองเป็นผลให้การดำเนินการทางการเมือง ในฐานะสถาบันทางการเมืองที่เป็นตัวแทนของประชาชนต้องสะดุดหยุดลง แม้ว่าพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2489 จะไม่ได้ทำหน้าที่ของสถาบันพรรคการเมืองที่ดึกนั้นก็ ตาม แต่โดยเหตุผลของพัฒนาการทางการเมืองในระยะเริ่มต้น ที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตย จำเป็นจะต้องก้าวผ่านระยะเวลาดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ พรรคการเมืองที่กำลังก้าวเข้าสู่ยุคของการพัฒนาองค์กรของตนเองอย่างช้า ๆ ต้องยุติบทบาทลง เพื่อรอเวลาของการเริ่มต้นใหม่อีกครั้ง ระยะเวลาดังกล่าว ตั้งแต่ พ.ศ.2494 จนกระทั่งถึง พ.ศ.2511 จึงเป็นช่วงเวลาที่พรรคการเมือง รวมทั้งพรรคประชาธิปไตย ไม่มีบทบาททางการเมืองที่สำคัญแต่อย่างใด แม้ว่าในปี พ.ศ.2498 จะมีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับพรรคการเมืองเกิดขึ้นคือ การร่าง พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรกขึ้นใช้บังคับ แต่กฎหมายพรรคการเมืองฉบับนั้นก็มิได้มีส่วนในการพัฒนาพรรคการเมืองมากไปเสียว่าการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองให้กับ จอมพล ป. และ พรรคเสรีมนังคศิลา

กล่าวโดยสรุป ในระยะเวลาตั้งแต่ก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยขึ้นนั้น ฝักฝ่ายทางการเมืองที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อพรรคหลายประการ อาจกล่าวได้ว่าพรรคประชาธิปไตยได้เกิดขึ้นจากการรวมตัวของฝักฝ่ายต่าง ๆ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นผลมาจากฝักฝ่ายทั้งในทางตรงและทางอ้อม ในระยะแรกของการก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยนี้ จะเห็นได้ว่าพรรคมีโอกาส

²³ การรัฐประหารของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน พ.ศ.2494 ทำให้พรรคการเมืองต้องถูกยกเลิก แต่ยังคงมีการเลือกตั้ง และการดำเนินงานในระบบรัฐสภาอยู่ในขณะ เดียวกัน แต่ทั้งนี้ บทบาทของสภาผู้แทนราษฎร และพรรคการเมืองก็ได้ถูกจำกัดลงอย่างมาก

ดำเนินการทางการเมืองเป็นระยะเวลาติดต่อกันไม่นานนัก (5 ปี ตั้งแต่ก่อตั้งพรรคใน พ.ศ.2489 จนถึงการรัฐประหาร พ.ศ.2494) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงเป็นผลมาจากสาเหตุที่ไม่ซับซ้อนแต่อย่างใด ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องความขัดแย้งกันในเรื่องส่วนตัว และผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าจะเป็นความขัดแย้งในเรื่องอุดมการณ์²⁴

พรรคประชาธิปไตยได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองอีกครั้งหนึ่งภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 8 พ.ศ. 2511 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร มีการร่างพระราชบัญญัติพรรคการเมืองขึ้นใช้ใหม่อีกครั้งเพื่อเปิดโอกาสให้พรรคการเมืองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารปกครองประเทศตามกระแสเรียกร้องประชาธิปไตยที่มีมาโดยตลอด การที่ระบบการเมืองซึ่งตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการมาเป็นเวลานานกว่า 10 ปี ได้ทำให้พรรคประชาธิปไตยมีคณฺรุ่นใหม่ซึ่งมีความคิดก้าวหน้าเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการทางการเมืองของพรรคเป็นจำนวนมาก เช่น นายสุรินทร์ มาศดิตถ์ นายชวน หลีกภัย นายดำรง ลัทธนิพนธ์ พล.ต.ท.ประชา บุรณนิต นางศิริระ บัทมาคม นายพิชัย รัตตกุล นายอุทัย พิมพ์ใจชน นายขุนทอง ภูผาเดือน เป็นต้น ในขณะที่คณฺรุ่นเก่าของพรรคได้ลดจำนวนและบทบาทลง

การที่มีคณฺรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในพรรคเป็นจำนวนมากนี้ อาจเป็นผลมาจากความมีชื่อเสียงของพรรคซึ่งได้ก่อตั้งมาเป็นเวลาอันยาวนาน แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าพรรคได้สร้างคณฺรุ่นใหม่เข้ามาเพื่อผลักดันให้เป้าหมายและอุดมการณ์ของพรรคได้เกิดผลในทางปฏิบัติขึ้นอย่างจริงจัง เพราะในช่วงเวลาที่พรรคไม่ได้มีบทบาททางการเมือง กล่าวโดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ไม่มีการเลือกตั้ง พรรคได้หยุดดำเนินการกิจกรรมทางการเมืองโดยเด็ดขาด การติดต่อเชื่อมโยงกับประชาชนและการดำเนินงานในด้านอื่น ๆ ของพรรคในส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้ง รวมทั้งการสร้างคณฺรุ่นใหม่ให้เข้ามารับช่วงต่อกิจกรรมทางการเมืองของพรรคได้ขาดตอนลง ดังนั้น สมาชิกใหม่ที่เข้ามาร่วมพรรคในยุคนี้จึงไม่ได้มีแนวทางสอดคล้องไปในทางเดียวกันกับคณฺรุ่นเก่าเท่าใดนัก เป็นที่เชื่อได้ว่าการที่สมาชิกใหม่เหล่านี้เข้าพรรคมาก็เนื่องมาจากการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นเท่านั้น ผลที่ตามมาภายหลังการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2512 ก็คือ พรรคประชาธิปไตยได้แตกออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ 1) กลุ่มคณฺรุ่นเก่าซึ่งยังคงมีอำนาจในการควบคุมบริหารพรรคอยู่ 2) กลุ่มหนุ่มซึ่งเป็นกลุ่มที่มีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุด และเป็นกลุ่มที่มีความคิดก้าวหน้าต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการ

²⁴ นรนิติ เศรษฐบุตร, พรรคประชาธิปไตย : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว, หน้า 123.

บริหารพรรค และ 3) กลุ่มกลางเก่ากลางใหม่ เป็นกลุ่มซึ่งไม่ใช่คนรุ่นใหม่ของพรรคแต่ก็ไม่ได้เป็นสมาชิกรุ่นดั้งเดิม มีแนวทางไม่เข้าร่วมกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอย่างชัดเจน ²⁵

การที่กลุ่มหนุ่มในพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งเข้ามาเป็นจำนวนมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ทำให้บทบาทและแนวทางการเมืองของพรรคได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่อำนาจในการบริหารพรรคยังคงตกอยู่ในการควบคุมของคนรุ่นเก่า โดยมี ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรคแทน นายควง อภัยวงศ์ ที่เสียชีวิตไปในระหว่างที่อำนาจเผด็จการยังคงครอบงำระบบการเมือง และ นายใหญ่ ศวิตชาติ เป็นเลขาธิการพรรค สมาชิกกลุ่มหนุ่มได้เริ่มเคลื่อนไหวเพื่อที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารพรรค โดยมีวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงแนวทางการดำเนินการทางการเมือง ปัญหาความขัดแย้งจึงเริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แต่ความขัดแย้งในครั้งนี้มีข้อสังเกตว่าได้ดำเนินไปในทางสร้างสรรค์มากกว่าการทำลายพรรค อย่างไรก็ตาม สมาชิกกลุ่มหนุ่มก็ไม่อาจเข้าควบคุมการบริหารพรรคได้โดยเด็ดขาด ผลที่เกิดขึ้นตามมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญภายในพรรคประชาธิปไตย กล่าวคือ มีการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการบริหารพรรค โดยความร่วมมือกันระหว่างกลุ่มหนุ่มกับกลุ่มกลางเก่ากลางใหม่ ให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการกลางขึ้นใหม่จนเป็นผลสำเร็จ ทำให้สมาชิกกลุ่มหนุ่มสามารถเข้าไปดำรงตำแหน่งกรรมการได้ส่วนหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้กลุ่มสมาชิกเก่าเกิดความไม่พอใจเป็นอันมาก ²⁶

แม้กระนั้นก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในพรรคครั้งนั้น ไม่ได้ก่อให้เกิดผลเปลี่ยนแปลงต่อการดำเนินการทางการเมืองภายนอกพรรคในระยะเวลานั้น ๆ แต่อย่างไรก็ดี เพราะว่าภายหลังการเลือกตั้งเพียง 2 ปี 8 เดือน จอมพล ถนอม กิตติขจร ได้ทำการรัฐประหารเจียบยึดอำนาจรัฐบาลตัวเอง นำระบบการเมืองกลับไปสู่ระบอบเผด็จการอีกครั้งหนึ่ง พรรคประชาธิปไตยซึ่งเพิ่งก้าวเข้าสู่การสร้างพรรคในยุคใหม่ ต้องยุติบทบาททางการเมืองลงอีกราวหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ระบอบเผด็จการของ จอมพล ถนอม ไม่อาจดำเนินไปได้ยาวนานนักเพราะได้เกิดการ "ปฏิวัติ" ครั้งใหญ่ของประชาชนนำโดยขบวนการนิสิตนักศึกษาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516

²⁵ "ทหารเก่า", เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 307-308.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 309-311.

อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองครั้งสำคัญ คณะทหารที่สามารถควบคุมอำนาจรัฐไว้ได้โดยเด็ดขาดมาเป็นเวลานาน ได้หมดอำนาจลงอย่างสิ้นเชิงและในทันที ระบบการเมืองได้เปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวาง ศูนย์อำนาจทางการเมืองได้เปลี่ยนแปลงจากคณะทหารมาสู่ประชาชนและกลุ่มพลังทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างมากมาในขณะนั้นอย่างรวดเร็ว²⁷ ภายหลังเหตุการณ์ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้นรักษาการโดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีการตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติขึ้นในเดือนธันวาคม ปีเดียวกันเพื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นใช้พร้อมกับพระราชบัญญัติพรรคการเมือง และในเดือนตุลาคม พ.ศ.2517 จึงได้ประกาศใช้กฎหมายทั้งสองฉบับดังกล่าว ผลกระทบที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นจากกฎหมายรัฐธรรมนูญ และกฎหมายพรรคการเมืองฉบับใหม่ก็คือ การเกิดพรรคการเมืองขึ้นอย่างมากมาปรากฏว่าได้มีพรรคการเมืองขอจดทะเบียนเพื่อเข้าแข่งขันการเลือกตั้งทั่วไปในต้นปี พ.ศ.2518 ถึง 42 พรรค จากสภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าว พรรคประชาธิปไตยได้รับการรื้อฟื้น และเข้ามามีบทบาททางการเมืองพร้อมกับเริ่มต้นกระบวนการขัดแย้งภายในพรรคขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พรรคประชาธิปไตยที่ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ในครั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าสมาชิกรุ่นเก่าของพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่เคยมีบทบาทในการบริหารพรรค ได้ลาออกจากพรรคไปเป็นจำนวนมาก เช่น นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ รองหัวหน้าพรรค นายใหญ่ ศวิตชาติ เลขาธิการพรรค ได้แยกตัวออกจากพรรคไปร่วมพรรคการเมืองใหม่ที่ก่อตั้งขึ้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่วนที่ยังคงอยู่ในพรรคก็ไม่ได้มีบทบาทที่สำคัญใด ๆ เว้นแต่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่ยังคงดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค สาเหตุของการณ์ดังกล่าวสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งเกี่ยวกับการคัดเลือกบุคคลที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งระดับสูงของพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งเลขาธิการพรรค²⁸

²⁷ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในกรณี 14 ตุลาคม 2516 ใน พยงค์ อิศวณิชยนต์, "มูลเหตุของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร ปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

²⁸ สุจิต บุญบงการ, การพัฒนาทางการเมืองของไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 120-121.

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งในกรณีนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในพรรค เมื่อ พ.ศ. 2512 กล่าวคือเป็นความพยายามของสมาชิกกลุ่มหนึ่งที่จะเข้ามามีบทบาทในการบริหารพรรค และประสบกับความสำเร็จในขั้นต้นคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารพรรค ดังนั้น เมื่อมีการสร้างพรรคขึ้นใหม่ในปี 2517 กลุ่มหนึ่งจึงสามารถผลักดันให้สมาชิกในกลุ่มเข้าไปดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ โดยเฉพาะเลขาธิการพรรคได้จนเป็นผลสำเร็จ ความขัดแย้งครั้งนี้นับเป็นการสิ้นสุดบทบาทของสมาชิกรุ่นดั้งเดิม บทบาทในการนำพรรคได้ตกอยู่ในมือของคนรุ่นใหม่โดยสิ้นเชิง พรรคประชาธิปไตยในยุคใหม่จึงเปรียบเสมือนพรรคการเมืองที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาใหม่ดังเช่นพรรคการเมืองอื่น ๆ ทั้งในแง่ของสมาชิกพรรคที่ไม่มีการเชื่อมโยงสืบต่อจากสมาชิกเก่า ในแง่ของบทบาทของพรรคที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งเป้าหมาย นโยบาย และอุดมการณ์ของพรรค

อย่างไรก็ดี พรรคประชาธิปไตยภายใต้การนำของสมาชิกรุ่นใหม่ก็มิได้มีความเป็น เอกภาพ สูงดังเช่นพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่แต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม สถานการณ์ภายในพรรคได้ดำเนินไปท่ามกลางความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด ลักษณะดังกล่าวเป็นทั้งเหตุและผลของการเกิดฝักฝ่ายทางการเมืองขึ้นภายในพรรค ความขัดแย้งครั้งแรกได้เกิดขึ้นเมื่อมีการจดทะเบียนพรรคตามพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2517 โดยสมาชิกเก่าของพรรคกลุ่มหนึ่งซึ่งเคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ พ.ศ.2512 นำโดย พล.ต.ท. ประชา บุรณรัตน์ นางศิริะ ปัทมาคม และ นายบุญเกิด หิรัญคำ ได้ยื่นขอจดทะเบียนพรรคการเมืองในนามของพรรคประชาธิปไตย พร้อมกับ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ทั้งสองฝ่ายอ้างเรื่องนโยบายที่ไปด้วยกันไม่ได้ ทำให้ไม่อาจจดทะเบียนพรรคได้จนต้องรอค่ำสัจกาล ซึ่งในที่สุดได้ชี้ขาดให้ ม.ร.ว. เสนีย์ เป็นฝ่ายชนะ²⁹ ความขัดแย้งครั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจมีสาเหตุมาจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2517 ที่กำหนดให้ผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องสังกัดพรรคการเมือง ซึ่งได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในเรื่องการสรรหาตัวผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งระหว่างทั้งสองฝ่าย³⁰ อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งหลักที่นำไปสู่การแย่งชิงพรรคและในท้ายที่สุดได้ทำให้ฝ่ายที่พ่ายแพ้ต้องออกจากพรรคไป น่าจะได้แก่การที่สมาชิกไม่อาจตกลงกันได้ในแนวนโยบายทางการเมืองของพรรค ในขณะที่สมาชิกพรรคส่วนใหญ่ต้องการให้พรรคใช้นโยบายประสมประสาน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป

²⁹ นรนิติ เศรษฐบุตร, พรรคประชาธิปไตย : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว, หน้า 123.

³⁰ "ทหารเก่า", เบื้องหน้า-เบื้องหลังพรรคประชาธิปไตย, หน้า 324-325.

ฝ่าย พล.ต.ท.ประชา บุรณรัตน์ และพรรคพวกกลับไม่เห็นด้วย และไม่พอใจที่ไม่อาจคัดค้านการเปลี่ยนแปลงแนวนโยบายดังกล่าว ดังนั้น ภายหลังจากพ่ายแพ้ในการแย่งชิงพรรค สมาชิกพรรคกลุ่มนี้ได้แยกตัวออกไปตั้งพรรคใหม่ใช้ชื่อว่า อธิปัตย์^{๓๑}

จากกรณีดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า เนื้อหาของความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปัตย์ได้มีการพัฒนาจากความขัดแย้งในเรื่องง่าย ๆ ที่ไม่ซับซ้อน ไปสู่ความขัดแย้งที่ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความรุนแรงที่หนักขึ้นกว่าเดิม ความขัดแย้งในเรื่องดังกล่าวยังอาจเป็นข้อบ่งชี้ได้เป็นอย่างดีว่าการรวมตัวเป็นพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นใหม่ในครั้งนี้ มิได้มีความแตกต่างไปจากการก่อตัวของพรรคในยุคเริ่มต้นแต่อย่างใด ในแง่ของการรวมตัวกันของกลุ่ม หรือฝักฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นเป็นพรรคการเมือง จะเห็นได้ว่าในแต่ละฝักฝ่ายสมาชิกจะมีแนวนโยบายและแนวทางการเมืองไปในทางเดียวกันเฉกเช่นพรรคการเมืองที่แท้จริง แต่พรรคประชาธิปัตย์ ในทางตรงกันข้าม กลับมีความสอดคล้องต้องกันของสมาชิกในแนวนโยบายทางการเมืองในระดับที่ต่ำกว่าฝักฝ่าย ลักษณะเช่นนี้ทำให้เป็นที่แน่ใจได้ว่าการรวมตัวของสมาชิก ความผูกพัน ตลอดจนความเป็นเอกภาพของฝักฝ่าย จะมีในระดับที่สูงกว่าพรรค ในขณะที่เดียวกัน ฝักฝ่ายต่าง ๆ ที่รวมตัวอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์นั้น ไม่ได้มีแนวทางทางการเมืองที่สอดคล้องต้องกันนัก และในบางกรณีจะตกอยู่ในลักษณะที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามซึ่งทำให้เกิดการเผชิญหน้ากัน ความขัดแย้งจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

พรรคประชาธิปัตย์ภายใต้การนำของคนรุ่นใหม่ได้สร้างพรรคให้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคที่ได้รับการเลือกตั้งในปี 2518 มีอยู่เป็นจำนวนมากกว่าพรรคการเมืองอื่น ๆ แม้ว่าจะเป็นจำนวนไม่มากเพียงพอที่จะทำให้สามารถจัดตั้งรัฐบาลพรรคเดียวได้ก็ตาม แต่พรรคประชาธิปัตย์ก็สามารถเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้นได้จนเป็นผลสำเร็จ การที่พรรคประสบความสำเร็จในการเลือกตั้งครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นผลมาจาก การมีสมาชิกใหม่ ๆ เข้าพรรคเป็นจำนวนมาก สมาชิกใหม่เหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนหนุ่ม มีความกระตือรือร้นสนใจการเมืองสูงและเพิ่งก้าวเข้าสู่วงการเมืองโดยตรงเป็นครั้งแรก อย่างไรก็ตาม การประสพกับความสำเร็จในการเลือกตั้งใน พ.ศ. 2518 เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นได้เนืองแต่ว่า พรรคได้เติบโตในแง่ของปริมาณเท่านั้น การระดมคนรุ่นใหม่เข้าพรรคได้กระทำอย่างขาดระบบ โดยไม่พิจารณาถึงแนวทางและอุดมการณ์ของสมาชิกที่จะมาร่วมพรรคเลย พรรคประชาธิปัตย์มุ่งแต่เพียงการ

^{๓๑} สุจิต บุญบงการ, การพัฒนาทางการเมืองของไทยฯ, หน้า 121.

เอาชนะการเลือกตั้งเฉพาะหน้าเท่านั้น การสรรหาบุคคลมาร่วมพรรคจึงมุ่งไปที่ผลในบั้นปลายว่าจะได้รับการเลือกตั้ง ผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ การเกิดฝักฝ่ายขึ้นภายในพรรคอันเนื่องมาจากการมีแนวทาง และความคิดทางการเมืองที่แตกต่างกัน การเกิดฝักฝ่ายในช่วงเวลาดังกล่าวได้ดำเนินไปจนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ.2519 ซึ่งในท้ายที่สุดได้นำไปสู่ความแตกแยกภายในพรรคครั้งสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าความแตกแยกภายในพรรคหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นผลโดยตรงมาจากการเกิดฝักฝ่ายในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเอง ในที่นี้จึงจะอธิบายถึงลักษณะ สภาพและแนวทางของฝักฝ่ายที่เกิดขึ้น อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งภายในพรรคในเบื้องต้น และจะกล่าวถึงบทบาทของฝักฝ่ายในการต่อสู้ในส่วนต่อไป

มีผู้แบ่งแยกฝักฝ่าย หรือ "กลุ่ม" ที่เกิดขึ้นในพรรคประชาธิปไตยในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2517-2519 ไว้ดังนี้^{๓๒}

1. กลุ่มของนายสมักร สุนทรเวช และนายธรรมบุญ เทียนเงิน นายมงคล ลิ้มโรวจน์ และนายโอกาส ธรรมวานิช เป็นต้น กลุ่มนี้ถือเป็นฝ่ายขวาของพรรค และกลุ่มที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าไม่เห็นด้วยในนโยบายหลายประการของพรรค เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับกลุ่มของนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ และกลุ่มนายสุรินทร์ มาศดิตถ์
2. กลุ่มกลาง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนฯ ในเขตกรุงเทพฯ เช่น นายพิชัย รัตตกุล นายอาคม สรสุชาติ นายสนอง ตูจันดา นายชนะ รุ่งแสง นายนิธิพัฒน์ ชาลีจันทร์ และสมาชิกสภาผู้แทนฯ จังหวัดเชียงใหม่ นายไกรสร ตันติพงษ์ กลุ่มนี้มีแนวคิดที่ประสานประโยชน์ นายพิชัย รัตตกุล พยายามรณรงค์ให้ตัวเองเป็นผู้นำพรรคในอนาคต แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก
3. กลุ่มก้าวหน้า กลุ่มนี้บางที่รู้จักในนามกลุ่มหนุ่มบ้าง กลุ่มปีกซ้ายของพรรคบ้าง กลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยออกไปอีก 2 กลุ่ม แต่สมาชิกของสองกลุ่มนี้คาบเกี่ยวกันเป็นจำนวนมาก คือ กลุ่มของนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ เลขาธิการพรรค และกลุ่มของนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ รองหัวหน้าพรรค และสมาชิกสภาผู้แทนฯ จังหวัดนครศรีธรรมราช สมาชิกสภาผู้แทนฯ อยู่ในทั้งสอง

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-122.

กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนหนุ่มสาว เช่น นายบัญญัติ บรรทัดฐาน นายวีระ มุสิกพงศ์ นางพรรณทิพา วัชรโบล นายชวน หลีกภัย นายอำนาจ สุวรรณศิริ นายสัมพันธ์ ทองสมัคร กลุ่มของนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ค่อนข้างมีความเหนียวแน่นมากกว่ากลุ่มของนายดำรง คือ บรรดาสมาชิกสภาผู้แทน 2 กลุ่มนี้ ยอมรับในความเป็นผู้นำของนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ มากกว่า นายดำรง ลัทธินิยม เพราะกลุ่มของนายสุรินทร์มีสมาชิกสภาผู้แทนฯ จังหวัดภาคใต้เป็นแกนกลางของกลุ่ม ทำให้กลุ่มนี้มีสมาชิกจำนวนมากและมีความกลมเกลียวจึงมีอิทธิพลมากภายในพรรค กลุ่มนี้ได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มวงใน เพราะเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดหัวหน้าพรรค

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่น ๆ อีก เช่น กลุ่มกลาง ๆ อีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มของนายอุทัย นิรมณีโชติช ประธานสภาผู้แทน และสมาชิกสภาผู้แทนชลบุรี กลุ่มนี้มีสมาชิกไม่มาก แต่อำศัยที่นายอุทัย เป็นวีรบุรุษ นื่องการปฏิบัติของจอมพลถนอม จนถูกจำขัง ทำให้นายอุทัย เป็นคนสำคัญของพรรคคนหนึ่ง

ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายที่เกิดขึ้นภายในพรรคประชาธิปไตย จะพุ่งประเด็นไปที่การต่อสู้ระหว่างกลุ่มฝ่ายขวา กับกลุ่มก้าวหน้าโดยตรง ในขณะที่กลุ่มอื่น ๆ จะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องมากนัก เหตุที่เป็นดังนั้นก็เพราะ แนวนโยบายของกลุ่มก้าวหน้าซึ่งสามารถผลักดันให้เป็นนโยบายของพรรคได้ จนเป็นผลสำเร็จนั้น เป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามกับกลุ่มฝ่ายขวาอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในระยะแรก ภายหลังการเลือกตั้งในปี 2518 ยังไม่ส่งผลกระทบที่รุนแรงมากนัก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะพรรคประชาธิปไตยไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลไปได้โดยตลอด เนื่องจากรัฐบาลผสมของพรรคที่มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ต้องลาออกก่อนที่จะมีโอกาสเข้าบริหารประเทศ เพราะไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภา ในการแถลงนโยบายของรัฐบาล ตามเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2517 แม้กระนั้นก็ตาม ความขัดแย้งก็ได้เริ่มก่อตัวขึ้นภายหลังการเลือกตั้งได้ไม่นานนัก เพราะนายธรรมณู เทียนเงิน ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มฝ่ายขวาไม่ได้รับการเลือกตั้ง ทำให้ฐานะภายในพรรคของนายธรรมณู ตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่นายดำรง ลัทธินิยม สามารถผลักดันให้ตัวเองได้รับการเลือกตั้งเป็นเลขาธิการพรรคแทนนายธรรมณู โดยได้รับเสียงสนับสนุนจากกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนฯ จังหวัดภาคใต้ที่นำโดยนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ^{๓๓}

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

เป็นที่น่าสังเกตว่าความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปัตย์ในครั้งนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปี 2512 บางประการ กล่าวคือ ในประการแรก ความขัดแย้งเป็นผลมาจากพรรคระดมสมาชิกใหม่ ๆ เข้าพรรคเป็นจำนวนมาก กรณีความขัดแย้งใน พ.ศ. 2512 เป็นการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มคนหนุ่มหัวก้าวหน้าที่เพิ่งเข้าสู่พรรค กับสมาชิกดั้งเดิมของพรรค ที่มีสาเหตุจากการมีแนวทางในการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่แตกต่างกัน ส่วนกรณีความขัดแย้งในครั้งนี้ เป็นผลมาจากการไม่สามารถตกลงกันได้ ในแนวทางของพรรคระหว่างสมาชิกซึ่งแบ่งแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่าย แต่ทั้งสองกรณีล้วนแต่มีเหตุเบื้องต้นมาจากการระดมคนรุ่นใหม่เข้าพรรคอย่างไม่มีการควบคุมการบริหารพรรค โดยมีการใช้โครงสร้างการบริหารของพรรคเป็นเครื่องมือ จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ภายในพรรคจะเป็นเรื่องการแย่งชิงการนำการบริหารพรรคเป็นสิ่งสำคัญ ผลสรุปของการแพ้ชนะจะอยู่ที่การเข้าควบคุมกลไกการบริหารพรรค ดังนั้น จึงมีการใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ นานาในการต่อสู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2517-2519 จะมีการระดมสรรพกำลังเข้าหักล้างกัน มีการแสวงหาผู้สนับสนุนทั้งภายใน และภายนอกพรรค การทำลายชื่อเสียงของฝ่ายตรงกันข้าม ตลอดจนการขัดขวางการผลักดันนโยบายและการบริหารงานของอีกฝ่ายหนึ่งทั้งภายในพรรค และในฐานะรัฐมนตรีเมื่อพรรคประชาธิปัตย์ได้เข้าร่วมรัฐบาลภายหลังการเลือกตั้งในปี 2519

หลังจากการเลือกตั้งในต้นปี 2518 กลุ่มก้าวหน้าซึ่งนำโดยนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ และนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ได้เริ่มมีบทบาทในการชี้นำพรรคสูงขึ้น โดยมีการผลักดันให้นายดำรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการพรรค และนายสุรินทร์เป็นรองหัวหน้าพรรค ประกอบกับกลุ่มก้าวหน้าเป็นฝ่ายที่มีความใกล้ชิดกับหัวหน้าพรรค คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช มากกว่า ทำให้กลุ่มฝ่ายขวาไม่สามารถผลักดันนโยบายของกลุ่มให้เป็นที่ยอมรับภายในพรรคได้มากนัก ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากการที่นายธรรมณู เทียนเงิน ผู้นำกลุ่มไม่ได้รับการเลือกตั้ง ทำให้ฐานะของนายธรรมณูตกต่ำลงดังได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงมีการผลักดันให้นายธรรมณู ไปลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้นำราชการกรุงเทพมหานครจนเป็นผลสำเร็จ และต่อมาได้ตั้งกลุ่ม "ก.ท.ม." ขึ้น มีสมาชิกคนสำคัญได้แก่ นายอนุสรณ์ ทรัพย์มณี ที่ปรึกษาผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร พ.ต.ต. ประสงค์ มีชัยมานนท์ และนายมงคล สิมะโรจน์ รองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ประสานงานกับนายสมัคร สุนทรเวช และสมาชิกฝ่ายขวาอื่น ๆ ที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เช่น นายสมบุญ คิริธร นายสงสุข ภัคเกษม เป็นต้น

ภายหลังการเข้าควบคุมอำนาจการบริหารพรรค กลุ่มก้าวหน้าพยายามผลักดันให้พรรคดำเนินนโยบายสังคมนิยมประชาธิปไตย ตามกระแสการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยมุ่งหวังที่จะได้รับความนิยมจากกลุ่มนิสิต นักศึกษา และขบวนการแรงงาน

ต่าง ๆ ซึ่งยังผลให้กลุ่มฝ่ายขวาไม่พอใจเป็นอย่างมากและเริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายดังกล่าว ในขณะที่กลุ่มก้าวหน้าได้รับความสนับสนุนภายนอกจากกลุ่มพลังฝ่ายซ้ายอันได้แก่กลุ่มนิสิต นักศึกษา ชาวนาและกรรมกร กลุ่มฝ่ายขวาของพรรคจะได้รับความนิยมและการสนับสนุนจากฝ่ายทหาร กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน นักเรียนอาชีวะและกลุ่มกระหิงแดง การต่อสู้กันระหว่างสองฝ่ายได้ขยายวงจากพรรคไปสู่ภายนอกมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากการปราศรัยหาเสียงเพื่อเตรียมตัวเข้าสู่การเลือกตั้งครั้งใหม่ในเดือนเมษายน พ.ศ.2519 กลุ่มก้าวหน้าพยายามที่จะเสนอนโยบายสังคมนิยม ในขณะที่ฝ่ายขวาของพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายสมัคร สุนทรเวช ได้โจมตีกลุ่มพลังฝ่ายซ้ายอย่างรุนแรง โดยเฉพาะสหภาพแรงงานต่าง ๆ จนสหภาพแรงงานร่วมกันต่อต้านให้พรรคประชาธิปไตยยืนไม่ส่งนายสมัคร ลงสมัครเข้ารับการเลือกตั้ง ^{๓๔}

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความขัดแย้งภายในพรรคซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ พรรคประชาธิปไตยก็ยังคงประสบความสำเร็จในการเลือกตั้ง เมื่อ พ.ศ.2519 เป็นอย่างมาก โดยสามารถแย่งชิงที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรได้ถึง 114 เสียง เพิ่มขึ้นจากเดิมถึง 42 เสียง (72 เสียงในการเลือกตั้งเมื่อปี 2518) ข้อสังเกตที่ควรแก่การสนใจในที่นี้คือระดับของความรุนแรงของความขัดแย้งภายในพรรค ได้แปรตามไปในทางเดียวกันกับการได้รับความนิยมจากประชาชน ความขัดแย้งที่รุนแรงยิ่งขึ้นใน พ.ศ.2519 จะเป็นที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้นไปอีกหากไม่เกิดเหตุการณ์อันน่าสลดใจในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ว่าความนิยมของประชาชนต่อพรรคประชาธิปไตย จะมีมากขึ้นหรือไม่ในการเลือกตั้งครั้งต่อไป

การเลือกตั้งใน พ.ศ.2519 ทำให้พรรคประชาธิปไตยสามารถจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้นได้จนเป็นผลสำเร็จ โดยมีพรรคการเมืองอื่นเข้าร่วมรัฐบาลอีก 3 พรรค คือ พรรคชาติไทย พรรคสังคมนิยม และพรรคสังคมนิยม ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรคได้เริ่มขึ้นตั้งแต่การเลือกพรรคร่วมรัฐบาลโดยมีพรรคประชาธิปไตยเป็นแกนนำ ในขณะที่กลุ่มฝ่ายขวาพยายามที่จะสนับสนุนพรรคชาติไทย ซึ่งเป็นพรรคการเมืองฝ่ายขวาเช่นเดียวกันเข้ามาร่วมโดยให้เหตุผลว่า คะแนนเสียงของพรรคชาติไทยเพียงพรรคเดียว มารวมกับพรรคประชาธิปไตยก็สามารถทำให้พรรครัฐบาลมีเสียงในสภาเกินครึ่งอยู่แล้ว หรืออย่างน้อยการจัดตั้งรัฐบาลผสมก็ควรที่จะมีพรรคชาติไทยร่วมอยู่ด้วย แต่กลุ่มก้าวหน้าไม่เห็นด้วย ทั้งนี้เพราะแนวทางของกลุ่ม และนโยบายของพรรคได้เป็นไปในทางตรง

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน.

กันข้ามกับพรรคชาติไทย ดังนั้นจึงพยายามเสนอพรรคธรรมสังคมและพรรคสังคมนิยมเข้ามา
ร่วมรัฐบาล ซึ่งในที่สุดก็สามารถตกลงกันได้เป็นรัฐบาลผสม 4 ฝ่าย

ประเด็นความขัดแย้งครั้งนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงแนวทางอันแตกต่างกันของฝักฝ่ายแล้ว
ยังเชื่อมโยงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกันระหว่างแต่ละฝักฝ่ายภายในพรรค กับพลังสนับสนุนภายนอก
พรรคได้อีกส่วนหนึ่งด้วย เป็นที่เชื่อกันว่ากลุ่มฝ่ายขวาของพรรคประชาธิปัตย์นั้นได้รับการสนับสนุน
จากพรรคชาติไทยอย่างลับ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแกนนำของกลุ่ม เช่น นายธรรมบุญ เทียนเงิน และ
นายสมัคร สุนทรเวช นั้นมีความสนิทสนมเป็นส่วนตัวกับบุคคลในพรรคชาติไทย นายดำรง ลัทธพิพัฒน์
ถึงกับมีความเชื่อว่า นายธรรมบุญ และนายสมัครเป็นคนของพรรคชาติไทยที่ส่งเข้ามาเพื่อทำลาย
พรรคประชาธิปัตย์ จึงต้องหาทางกำจัดออกไป^{๒๕} นอกเหนือไปจากนี้ แนวนโยบายทางการเมือง
ของพรรคชาติไทยก็ยังคงมีความสอดคล้องกับกลุ่มฝ่ายขวาเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้ข้อสนับสนุนในเรื่อง
ดังกล่าวมีความหนักแน่นยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มก้าวหน้าของพรรคแม้ว่าจะไม่มีการร่วมมือกับ
พรรคการเมืองอื่นโดยตรง แต่เหตุผลในการเลือกพรรคธรรมสังคม และพรรคสังคมนิยมเข้ามา
ร่วมรัฐบาลผสม ที่ว่าเคยต่อสู้และร่วมกันล้มรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มาก่อนก็เป็นตัวชี้ให้
เห็นถึงการเป็นพันธมิตรชั่วคราวในการต่อสู้ทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตดังกล่าวไม่สู้จะ
มีความสำคัญเท่าใดนักต่อการพิจารณาถึงความขัดแย้ง และการต่อสู้ระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรค
เพราะเหตุว่าพลังอำนาจภายนอกพรรคไม่ได้ก่อให้เกิดการกดดัน หรือส่งผลกระทบต่อความขัดแย้ง
โดยตรง หากเป็นส่วนเสริมให้เห็นถึงความพยายามในการต่อรองกันระหว่างคู่ขัดแย้ง ในการเข้า
สู่อุญช์กลางของอำนาจโดยมีพันธมิตรเหล่านั้นเป็นฐานอำนาจอย่างลับ ๆ

หลังจากจัดตั้งรัฐบาลขึ้นได้จนเป็นผลสำเร็จ ปัญหาที่พรรคประชาธิปัตย์จะต้องเผชิญต่อ
ไปก็คือการจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรี นอกเหนือไปจากปัญหาความขัดแย้งภายในที่จะต้องแก้ไขแล้ว
พรรคประชาธิปัตย์ยังประสบกับปัญหาความมั่นคงหรือเสถียรภาพของรัฐบาล การจัดตั้งรัฐบาลผสม
4 ฝ่าย ในด้านหนึ่งเป็นผลของการต่อรองระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรคในการช่วงชิงการนำ และ
แสดงบทบาททางการเมือง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นผลทางการเมืองที่ทำให้รัฐบาลมีเสถียรภาพมาก
ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ยังแสวงหาความสนับสนุนจากกองทัพด้วยการชักนำให้

^{๒๕} อ้างจาก ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเลือกตั้ง พรรคการเมือง รัฐสภา และคณะทหาร
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2524), หน้า 182-183.

ผู้บัญชาการทหารบก พล.อ.กฤษณ์ สีวะรา เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม อย่างไรก็ดี การสนับสนุนให้บุคคลภายนอกเข้ามาร่วมคณะรัฐมนตรี ไม่ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นแต่ประการใด เป็นเพราะทุกฝ่ายต่างยอมรับในประเด็นการหาฐานสนับสนุนพรรคเฉพาะหน้า ความขัดแย้งในเบื้องต้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการผลักดันสมาชิกของกลุ่มให้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีให้มากที่สุด หากเป็นการแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรีที่สำคัญ ๆ มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งทั้งกลุ่มก้าวหน้าและกลุ่มฝ่ายขวาต้องการเข้าครอบครองมากที่สุด ในขณะที่กลุ่มก้าวหน้าพยายามผลักดันให้นายสุรินทร์ มาศดิตถ์ เข้าดำรงตำแหน่งดังกล่าวให้ได้ กลุ่มฝ่ายขวาก็พยายามสนับสนุนนายสมัคร สุนทรเวช และทั้งสองฝ่ายไม่อาจตกลงต่อรองกันได้ ในที่สุดพรรคจึงหาทางออกโดยให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่แล้ว มารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอีกตำแหน่งหนึ่ง แม้กระนั้นก็ตาม กลุ่มฝ่ายขวาก็สามารถผลักดันให้นายสมัคร สุนทรเวช และนายสมบุญ คิริธร เข้าไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยฯ ได้จนเป็นผลสำเร็จ ในขณะเดียวกัน กลุ่มก้าวหน้าก็สนับสนุนให้นายบัญญัติ บรรทัดฐาน เข้าไปเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการฯ ได้เช่นเดียวกัน ^{๕๕}

ความขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายในการแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ไม่อาจยุติลงได้โดยง่าย ต่างฝ่ายต่างพยายามเข้าครอบครอง รวมทั้งขัดขวางฝ่ายตรงข้ามไม่ให้เข้ามามีบทบาทในกระทรวงนี้ เพราะเหตุว่ากระทรวงมหาดไทยมีขอบข่ายงานที่กว้างขวางมาก โดยเฉพาะในกรมการปกครองซึ่งครอบคลุมพื้นที่เลือกตั้งทั่วประเทศ ดังนั้น เมื่อมีการเสนอให้ ม.ร.ว. เสนีย์ สละตำแหน่งดังกล่าวโดยให้เหตุผลว่าจะเป็นภาระมากเกินไป กลุ่มก้าวหน้าจึงเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อให้นายสุรินทร์ เข้าดำรงตำแหน่งแทน แต่กลุ่มฝ่ายขวาของพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายสมัคร ได้ต่อต้านความพยายามดังกล่าวอย่างแข็งขัน ทำให้ในที่สุด ม.ร.ว. เสนีย์ ต้องตัดสินใจรับตำแหน่งต่อไป

นอกจากความขัดแย้งเกี่ยวกับตำแหน่งในกระทรวงมหาดไทยแล้ว กลุ่มก้าวหน้าพยายามที่จะผลักดันให้สมาชิกกลุ่มฝ่ายขวาต้องหลุดพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีไปให้มากที่สุด ดังเช่นกรณีรัฐมนตรี

^{๕๕} บุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย ศึกษาเปรียบเทียบ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 137-154.

ว่าการกระทรวงกลาโหมซึ่งพรรคมิมีมติให้ พล.อ.กฤษณ์ สีวะรา เข้าดำรงตำแหน่ง แต่ พล.อ.กฤษณ์ ได้ถึงแก่กรรมภายหลังเข้ารับตำแหน่งได้ไม่นาน กลุ่มฝ่ายขวาได้สนับสนุนให้สมาชิกในกลุ่มของตนคือ พล.อ.ทวิช เสนีย์วงศ์ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีช่วยฯ อยู่ก่อนเข้ารับตำแหน่งแทน แต่การเป็นรัฐมนตรีว่าการของ พล.อ.ทวิช ดำเนินไปได้ไม่ราบรื่นนัก เพราะกลุ่มก้าวหน้าได้พยายามขัดขวางการบริหารงานของ พล.อ.ทวิช โดยตลอดจนในที่สุดทำให้ พล.อ.ทวิชต้องตัดสินใจลาออก นายสมิคร สุนทรเวช ได้อาสาไปเกลี้ยกล่อมและพยายามยับยั้งไม่ให้โบล่าไปถึงนายกรัฐมนตรี แต่นายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ได้นำเอาโบล่าออกมาอ่านในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ทำให้การยับยั้งของนายสมิครไม่เป็นผล ^{๓๗}

ในขณะที่ความขัดแย้งในรัฐบาลกำลังดำเนินไปอย่างรุนแรง การต่อสู้แย่งชิงอำนาจในการบริหารพรรคก็ดำเนินควบคู่กันไปอย่างเข้มข้นในเวลาเดียวกัน ด้วยเหตุผลที่ว่ากลุ่มก้าวหน้าสามารถควบคุมกลไกการบริหารพรรคได้มากกว่า กลุ่มฝ่ายขวาก็พยายามสร้างกระแสกดดันให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารพรรคโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งเลขาธิการพรรค โดยมีความพยายามในการผลักดันให้นายสมิคร สุนทรเวช เข้ารับตำแหน่งนี้แทนนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ ในทางเดียวกันกลุ่มก้าวหน้าก็พยายามขับไล่สมาชิกของกลุ่มฝ่ายขวาให้หลุดพ้นจากตำแหน่งผู้บริหารพรรคทั้งหมด วิธีการที่ทั้งสองฝ่ายนำมาใช้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงข้อบังคับพรรคเสียใหม่เพื่อนำไปสู่การเลือกตั้งคณะกรรมการอำนวยการพรรคชุดใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะเวลาเพียงไม่ถึงสองปีได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อบังคับพรรคถึง 2 ครั้งซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการแก้ไขเกี่ยวกับการจัดองค์กรระดับสูงสุดของพรรค โดยเฉพาะคณะกรรมการอำนวยการพรรค และวิธีการเลือกตั้งคณะกรรมการอำนวยการ ผลของการเปลี่ยนแปลงข้อบังคับพรรคที่สำคัญที่กระทบต่อความขัดแย้งคือ การกำหนดให้ตำแหน่งเลขาธิการพรรคต้องมาจากการเลือกตั้งของที่ประชุมใหญ่ ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและตัวแทนสาขาพรรคทั่วประเทศ แทนที่การแต่งตั้งโดยหัวหน้าพรรค

ดังนั้น การประชุมใหญ่ของพรรคที่มีขึ้นในเดือนมกราคม พ.ศ.2519 เพื่อรับรองข้อบังคับพรรคที่แก้ไขใหม่จึงเป็นการชี้ขาดการแข่งขันระหว่างฝักฝ่าย ในระยะเวลาก่อนการประชุมใหญ่จึงมีการเคลื่อนไหวของทั้งสองฝ่ายเพื่อแสวงหาเสียงสนับสนุนกลุ่มของตนให้มากที่สุด จะเห็นได้ว่าในระยะเวลาดังกล่าวได้มีการจัดตั้งสาขาพรรคเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย (เพิ่มขึ้นถึง 66 สาขาในระยะเวลาดังกล่าว) ในที่สุด การช่วงชิงตำแหน่งเลขาธิการพรรคก็สิ้นสุดลงโดยชัยชนะของกลุ่มก้าวหน้า

^{๓๗} อ้างจาก สุจิต บุญบงการ, การพัฒนาทางการเมืองของไทย, หน้า 127-128.

นายดำรง ลัทธนิพนธ์ ได้รับการเลือกตั้งจากที่ประชุมใหญ่ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการต่อไปโดยไม่มีผู้เข้าแข่งขัน เพราะนายสมิคร สุนทรเวช ซึ่งถอนตัวก่อนการเลือกตั้ง ^{๖๖}

นอกเหนือไปจากความขัดแย้งดังกล่าวมาแล้ว การต่อสู้ระหว่างฝักฝ่ายยังได้ดำเนินไปตลอดเวลาที่พรรคประชาธิปัตย์ได้เป็นรัฐบาล ปรากฏการณ์ของความขัดแย้งได้เกิดขึ้นในทุกรูปแบบทั้งในด้านการทำลายชื่อเสียงของฝ่ายตรงกันข้าม มีการกล่าวถึงการบริหารงานในฐานะรัฐมนตรีที่มีเจื่อนำส่อไปในทางทุจริต ตลอดจนการขัดขวางการบริหารงานของอีกฝ่ายหนึ่งในคณะรัฐมนตรี ^{๖๗} ความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงและขยายขอบเขตออกไปนอกพรรคมากขึ้นโดยลำดับ จนดูเหมือนเป็นการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มพลังทางสังคมสองฝ่ายที่ไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ กลุ่มฝ่ายขวาของพรรคโดยนายสมิคร สุนทรเวช ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังฝ่ายขวาโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากฝ่ายทหาร ได้อาศัยสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 ในรายการสนทนาปัญหาประชาธิปไตย และสถานีวิทยุยานเกราะ ซึ่งควบคุมโดย พ.อ.อุทาร์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นเครื่องมือในการโจมตีสมาชิกของกลุ่มก้าวหน้าและกลุ่มพลังฝ่ายซ้ายอื่น ๆ ในสังคมอย่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกันกลุ่มก้าวหน้าก็ทำการตอบโต้ผ่านสื่อมวลชนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานีโทรทัศน์ช่อง 9 ของรัฐบาล ในที่นี้อาจเห็นข้อสังเกตที่สำคัญประการหนึ่งคือ ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรคประชาธิปัตย์ในช่วงเวลาดังกล่าว มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพลังฝ่ายขวา-ฝ่ายซ้ายที่เผชิญหน้ากันอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่ พ.ศ. 2516-2519 ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ในส่วนต่อไป

ความขัดแย้งภายในพรรคได้ดำเนินมาถึงช่วงสุดท้ายในเดือนกันยายน พ.ศ. 2519 เมื่อมีการเดินทางกลับประเทศของ จอมพล ถนอม กิตติขจร ทำให้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองขึ้นครั้งใหญ่ กลุ่มนิสิต นักศึกษาได้เดินขบวนประท้วงเพื่อกดดันให้รัฐบาลขยับไล่ จอมพล ถนอม กลับออกนอกประเทศ แต่รัฐบาลไม่สามารถจัดการได้ และเมื่อมีการประชุมสภาในเรื่องดังกล่าวได้มีสมาชิก

^{๖๖} เกี่ยวกับรายละเอียดของการต่อสู้แย่งชิงอำนาจภายในพรรคโดยการใช้สาขาพรรคเป็นฐานอำนาจในการต่อรอง โปรตดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเลือกตั้ง พรรคการเมือง รัฐสภา และคณะทหาร.

^{๖๗} ดูรายละเอียดของเรื่องดังกล่าวใน บุญธรรม เลิศสุชีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย ศึกษาเปรียบเทียบ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย".

กล่าวโจมตีรัฐบาลกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอภิปรายของนายวิระ มุสิกพงศ์ ซึ่งโจมตีหัวหน้าพรรคของตนเองในฐานะนายกรัฐมนตรีอย่างรุนแรง เป็นผลให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ประกาศลาออกกลางสภาในที่สุดก่อนที่จะได้รับเลือกให้เข้าดำรงตำแหน่งใหม่อีกวาระหนึ่ง สาเหตุการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ ม.ร.ว.เสนีย์ นั้นเป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสืบเนื่องมาจากความไม่สามารถจัดการกับความวุ่นวายทางการเมืองที่เกิดขึ้นได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมระหว่างกลุ่มพลังฝ่ายซ้ายฝ่ายขวาได้นำไปสู่ภาวะวิกฤต ประกอบกับความขัดแย้งภายในพรรคได้ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะจน ม.ร.ว.เสนีย์ ไม่อาจประนีประนอมได้ ดังนั้นเมื่อได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ จึงพยายามที่จะลดระดับความรุนแรงของวิกฤตการณ์ลงด้วยการสับเปลี่ยนโยกย้ายตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลชุดเดิม ให้นายสมัคร สุนทรเวช และนายสมบุญ ศิริธร ต้องพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยไปรับผิดชอบกระทรวงอื่น โดยการผลักดันของกลุ่มก้าวหน้า

แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงแต่จะไม่นำไปสู่การคลี่คลายสถานการณ์ลงได้ ในทางตรงกันข้ามกลับยิ่งทำให้ความขัดแย้งต้องทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นไปอีก เพราะนายสมัคร และนายสมบุญ รวมทั้งสมาชิกกลุ่มฝ่ายขวาอื่น ๆ ไม่พอใจเป็นอย่างมาก จึงได้สนับสนุนให้กลุ่มพลังฝ่ายขวาในสังคมอันได้แก่กลุ่มลูกเสือชาวบ้านและชมรมแม่บ้านต่าง ๆ ทำการประท้วง เพื่อกดดันให้นายสมัคร และนายสมบุญ กลับไปมีอำนาจในกระทรวงมหาดไทยดังเดิม รวมทั้งเรียกร้องให้มีการลบชื่อรัฐมนตรีของกลุ่มก้าวหน้าออก สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นจึงตกอยู่ภายใต้ความวุ่นวายสับสนเป็นที่สุด ประกอบกับได้เกิดการจลาจลและปราบปรามนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดังนั้นก่อนที่จะมีการแก้ไขปัญหาเพื่อคลี่คลายวิกฤตการณ์ดังกล่าว คณะทหารนำโดย พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ก็ได้อ้างเหตุความวุ่นวายนั้นถือโอกาสเข้าแทรกแซงระบบการเมืองโดยการรัฐประหารยึดอำนาจการปกครองประเทศในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปไตยจึงยุติลงพร้อมกับการสิ้นอำนาจของรัฐบาลพลเรือน และกระแสอำนาจประชาธิปไตยไปโดยสิ้นเชิง

ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายที่ยุติลงในครั้งนี้ ทำให้พรรคประชาธิปไตยต้องแตกแยกครั้งใหญ่ กลุ่มฝ่ายขวาในพรรคภายใต้การนำของนายธรรมบุญ เทียนเงิน และนายสมัคร สุนทรเวช ซึ่งไม่อาจช่วงชิงการนำการบริหารพรรคได้สำเร็จต้องแยกตัวออกจากพรรค และต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งใน พ.ศ.2522 แล้วบุคคลทั้งสองก็ตั้งกลุ่มการเมืองของตนเองและเข้าแข่งขันอย่างเต็มที่กับพรรคประชาธิปไตยในการเลือกตั้งครั้งต่อ ๆ มา จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของฝักฝ่ายภายในพรรคประชาธิปไตยในระหว่าง พ.ศ.2517-2519 มีความเกี่ยวพันกับความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์อย่างใกล้ชิด แม้ว่าเนื้อหาของความขัดแย้งในบางครั้งจะถูกมองว่าเกี่ยวพันกับผลประโยชน์เป็นด้านหลัก แต่โดยเนื้อแท้แล้วการเกิดฝักฝ่ายขึ้นและนำไปสู่ความขัดแย้งนั้นมีพื้นฐาน

มาจากการสร้างพรรคให้เติบโตขึ้นอย่างขาดระบบ การระดมสมาชิกใหม่เข้าพรรคอย่างกว้างขวาง โดยละเลยในเรื่องของแนวความคิด แนวทางทางการเมือง และอุดมการณ์ ซึ่งสมาชิกพรรคไม่ได้มีส่วนร่วมหรือสอดคล้องกันแต่ประการใด สิ่งเหล่านี้ในท้ายที่สุดได้นำไปสู่ความแตกแยกของพรรคอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเดือนตุลาคม พ.ศ.2519 ได้ทำให้สัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนเปลี่ยนแปลงไป เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 เหตุการณ์ในปี 2516 นั้นเป็นการเกิดขึ้นของกระแสอำนาจประชาธิปไตยอย่างรวดเร็วและรุนแรง กรณีในปี 2519 ก็เช่นเดียวกันหากเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม ทั้งสองกรณีดังกล่าวส่งผลกระทบต่อพรรคการเมืองในฐานะตัวแทนอำนาจของประชาชนโดยตรง การกำหนดกรอบความสัมพันธ์ทางอำนาจหลังการรัฐประหารภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ.2519 ทำให้กระแสอำนาจประชาธิปไตยต้องยุติลงอย่างสิ้นเชิง กระแสการกดดันและเรียกร้องการมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรงและในท้ายที่สุดได้นำไปสู่การรัฐประหารขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. 2520 เพื่อดำเนินการให้มีการกำหนดกรอบสัมพันธภาพทางอำนาจขึ้นใหม่ภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้มิได้เป็นการปิดกั้นการมีส่วนร่วมอย่างเด็ดขาดดังเช่นที่เกิดขึ้นภายใต้การปกครองของรัฐบาลพลเรือนขวาจัดที่นำโดยนายธานินทร์ กรัยวิเชียร แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ตัวแทนของกระแสอำนาจประชาธิปไตยได้เข้ามามีส่วนร่วมอยู่บ้างในการกำหนดทิศทางของระบบการเมือง โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ดังนั้นภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 พรรคการเมืองจึงสามารถเกิดขึ้นได้ เพียงแต่ไม่มีกฎหมายพรรคการเมืองเข้ามารับรองความชอบธรรมให้เท่านั้น พรรคการเมืองที่เกิดขึ้นและเข้าสู่การแข่งขันในการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2522 จึงมีสถานะเป็นเพียงกลุ่มการเมืองและเริ่มต้นบทบาทและกิจกรรมทางการเมืองของตนเองในฐานะเช่นเดียวกับพรรคการเมืองต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าพรรคการเมืองและความขัดแย้งภายในถูกกำหนดโดยกรอบและกติกาของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 บทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของทั้งพรรคการเมืองและกลุ่มพลังต่าง ๆ จะถูกกำหนดและขีดคั่นขอบเขตเอาไว้ให้อย่างชัดเจน จะเห็นได้ว่าในช่วงระยะแรกของการใช้บังคับรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 แทบจะไม่ปรากฏเหตุการณ์ความขัดแย้งครั้งสำคัญใด ๆ ขึ้นภายในพรรคการเมืองเลย อย่างไรก็ตามไม่อาจกล่าวได้ว่าไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นหรือไม่ก็ได้แต่จะไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะพรรคการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวกำลังอยู่ในช่วงการปรับตัวเข้าสู่สภาพใหม่ที่ไม่มียุทธศาสตร์นำอีกต่อไป เมื่อนำเอาข้อพิจารณาดังกล่าวไปเปรียบเทียบกับบทบาทของพรรคการเมืองในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ (พ.ศ.2517-2519) จะพบว่าความขัดแย้งจะมีความรุนแรงสูงตามกระแสการเมืองที่เปิดกว้างให้พรรคการเมืองมีบทบาทมาก ดังนั้นเมื่อระบบการเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลง สัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน

ได้เปลี่ยนแปลงไป พรรคการเมืองในฐานะตัวแทนของประชาชนได้ถูกจำกัดบทบาทลง โดยเหตุผลของตรรกะความขัดแย้งภายในพรรคก็ควรลดลงด้วย หรืออย่างน้อยก็ควรเป็นไปภายใต้ขอบเขตอำนาจที่กำหนดไว้ให้ ซึ่งในระยะเวลาเริ่มต้นของระบบการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 ก็ได้เป็นไปดังเช่นที่กล่าวไว้ แต่ในห้วงเวลาต่อมาความขัดแย้งภายในพรรคการเมืองได้เกิดขึ้นอีก และทวีความรุนแรงไม่น้อยไปกว่าเมื่อครั้ง พ.ศ. 2517-2519 และสาระสำคัญของความขัดแย้งในครั้งนี้ก็คือความเกี่ยวพันกับฝักฝ่ายทางการเมืองที่เกิดขึ้นในพรรคอย่างแยกไม่ออก ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างฝักฝ่าย ความขัดแย้ง และระบอบการเมือง ในส่วนต่อไปจะเป็นการศึกษาถึงเรื่องดังกล่าวในรายละเอียด

3 สภาพการณ์ทางการเมืองในช่วงเริ่มต้นของระบอบกึ่งประชาธิปไตย

การคลี่คลายทางการเมืองในระยะเวลาภายหลังสงครามมหาเอเชียบูรพาดังกล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้น มีข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบกับระยะเวลาภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่น่าสนใจอยู่บางประการ คือ การพิจารณาในด้านกลุ่มอำนาจหลักและกระแสการเมืองที่เข้ามาครอบงำระบบการเมืองไทย จะเห็นได้ว่าวิกฤตการณ์ทางการเมืองเมื่อครั้งสงครามมหาเอเชียบูรพาได้นำไปสู่การยุติบทบาททางการเมืองของคณะทหาร และส่งผลให้กระแสอำนาจประชาธิปไตยเข้ามามีบทบาทสูง กลุ่มพลังอำนาจในระบบการเมืองที่เข้ามามีส่วนในการแบ่งปันทรัพยากรและต่อสู้ทางการเมืองในระบอบดังกล่าว เรียกได้ว่าเป็นตัวแทนของพลังอำนาจประชาธิปไตยและสร้างความชอบธรรมในการเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งของประชาชน และภายหลังการมีบทบาทในระยะเวลาสั้น ๆ ช่วงหนึ่งก็ได้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองขึ้นจากความไม่สามารถแสวงหาระเบียบและการจัดการทางการเมืองที่ลงตัวได้ ซึ่งในท้ายที่สุดได้นำไปสู่การยึดอำนาจของคณะทหารพร้อมกับการสถาปนาระบอบเผด็จการขึ้นในปี พ.ศ. 2490 และครอบงำระบบการเมืองไทยต่อมาเป็นระยะเวลายาวนานกว่า 20 ปี ส่วนกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้น มีลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกันคือ เป็นการยุติบทบาททางการเมืองของคณะทหารที่มีต่อเนื่องมายาวนาน และสามารถสร้างระบอบประชาธิปไตยขึ้นได้ในระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะเกิดความวุ่นวายและการหวนกลับมาสู่อำนาจอีกครั้งของคณะทหารในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ข้อเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกันระหว่างสองกรณีนี้ก็คือ การเกิดความวุ่นวายขึ้นในระหว่างที่ระบบการเมืองถูกผลักดันและเคลื่อนไคลไปโดยกระแสการเมืองแบบประชาธิปไตย ความขัดแย้งทางการเมืองจะเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งที่เกี่ยวกับพรรคการเมือง ทั้งระหว่างพรรคและระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในพรรคการเมือง ส่วนข้อแตกต่างนั้น มีข้อสังเกตอยู่ว่าคณะทหารที่หมดบทบาทไปภายหลังสงครามมหาเอเชียบูรพา คือคณะทหารภายใต้การนำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมา

มีอำนาจอย่างรวดเร็วและสามารถแย่งชิงสถานะการนำในระบบการเมืองของฝ่ายตนคืนมาได้ ส่วน คณะทหารภายใต้การนำของ จอมพล ถนอม กิตติขจร ที่หมดอำนาจไปโดยเหตุการณ์ 14 ตุลาคม นั้น ไม่สามารถที่จะกลับเข้ามามีอำนาจทางการเมืองได้อีก การคืนสู่อำนาจของคณะทหารโดยการปฏิรูป การปกครองในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 ถูกผลักดันไปโดยนายทหารอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงและสามารถเติบโตขึ้นในระยะเวลาอันรวดเร็ว

การพิจารณาเปรียบเทียบในเรื่องดังกล่าวอาจทำให้มองเห็นลักษณะของระบบการเมืองไทยและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ในอีกแง่มุมหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาพรวมของการ คลี่คลายของระบบการเมืองที่พลิกผันกลับไปกลับมาระหว่างกระแสอำนาจหลักสองกระแส ซึ่งจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อโครงสร้างทางการเมืองในทุกกระดืบ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงและการคลี่คลายทางการเมืองในกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ไม่อาจนำไปเปรียบเทียบกับกรณี ภายหลังจากสงครามมหาเอเซียบูรพาในแง่ที่เหมือนกันอย่างสิ้นเชิงได้ เราจะนำเอาการคลี่คลายทางการเมืองที่เกิดขึ้นก่อนในกรณีแรกมาเป็นบรรทัดฐานหรือเกณฑ์ในการตัดสินเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังไม่ได้ เหตุเพราะว่ากรณี 14 ตุลาคม 2516 นั้นเป็นการทำลายโครงสร้างการสืบทอดอำนาจของ คณะทหารอย่างเด็ดขาด คณะทหารภายหลังจากการหวดคืนสู่อำนาจจากการ"ปฏิรูป"ใน พ.ศ. 2519 จึงต้องปรับตัวเพื่อนำไปสู่การจัดระบบการเมืองใหม่ที่สอดคล้องกับภาวะความเป็นจริงคือ การสร้าง สมดุลย์ระหว่างการครอบงำอำนาจทางการเมืองของกลุ่มตน กับการเปิดโอกาสให้กลุ่มพลังอีกฝ่ายหนึ่งสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการสถาปนาระบบการเมืองใหม่ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นในทันที หากเป็นผลต่อเนื่องจากการประสบความล้มเหลวในการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนภายใต้การนำของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ขึ้นมาบริหารประเทศภายใต้การพัฒนาย่างเป็นขั้นตอนถึง 12 ปีอัน เป็นเป้าหมายในเบื้องต้นของคณะปฏิรูป ความจำเป็นในการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้นมารับบริหาร ประเทศแทนการเข้ามาเป็นผู้ใช้อำนาจปกครองเสียเองของคณะทหาร ในด้านหนึ่งอาจเป็นผลมา จากการลดกระแสการต่อต้านรัฐบาลที่นำโดยฝ่ายทหารซึ่งไม่สามารถแสวงหาความชอบธรรมให้แก่ ตนเองได้ คณะทหารในบทบาทของสภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจึงทำหน้าที่เป็นแต่เพียงสภาที่ปรึกษา นายกรัฐมนตรีเท่านั้น แต่การบริหารประเทศของรัฐบาลพลเรือนชาวจัดที่นำโดยนายธานินทร์ ไม่ได้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับความต้องการและเป้าหมายของฝ่ายทหารเท่าใดนัก การดำเนิน นโยบายชาวจัดอย่างไร้ขอบเขตและการควบคุมได้ส่งผลกระทบในทางลบต่อรัฐบาลเอง กระแสการ ต่อต้านและเรียกร้องการมีส่วนร่วมได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการดำเนินนโยบายต่อต้าน คอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงของรัฐบาลได้ส่งผลในทางตรงกันข้าม พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้ เติบโตขึ้นอย่างมากโดยการเข้าร่วมของนิสิต นักศึกษา ปัญญาชน และกลุ่มพลังฝ่ายซ้ายต่าง ๆ

สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นจึงตกอยู่ภายใต้ความเสี่ยงต่อความล้มเหลวของระบบการเมือง ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 รวมทั้งเป็นเงื่อนไขของการปฏิวัติประชาชน ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย คณะทหารจึงไม่มีทางเลือกอื่นใดในการคลี่คลายวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่จะเกิดขึ้นนอกเหนือไปจากการทำรัฐประหารขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อยึดอำนาจคืนจากรัฐบาลพลเรือนที่ไม่สามารถดำเนินการ "ปฏิรูป" การปกครองให้เกิดผลขึ้นได้อย่างจริงจัง การยึดอำนาจในครั้งที่สองของคณะทหารกลุ่มเดียวกันนี้ได้นำไปสู่การสร้างระบอบการเมืองใหม่ดังกล่าวไว้ข้างต้น

กล่าวโดยเฉพาะในส่วนของคณะทหาร เป็นที่น่าสังเกตว่าคณะทหารภายหลังการถูกทำลาย โครงสร้างการสืบทอดอำนาจโดยเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มิได้มีความเป็นเอกภาพในการบังคับบัญชาดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม กลุ่มนายทหารที่เข้ามามีบทบาทในการชี้นำทางการเมืองภายหลังกองรัฐประหารทั้งสองครั้งในเวลาต่อมา เป็นนายทหารระดับกลางที่กุมกำลังระดับกองพันหรือที่เรียกกันว่ากลุ่มทหารหนุ่มหรือกลุ่มยังเตอร์ก ด้วยเหตุที่ว่าเป็นกลุ่มนายทหารในระดับที่สามารถควบคุมกองกำลังได้อย่างเด็ดขาดและมีเอกภาพในกลุ่มของตนเองสูง จึงทำให้นายทหารในระดับสูงไม่สามารถที่จะมีบทบาทที่โดดเด่นดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต⁴⁰ แต่ก็ด้วยลักษณะเฉพาะของกลุ่มทหารหนุ่มนี้เองที่ทำให้ไม่สามารถเข้ามาควบคุมอำนาจทางการเมืองในระดับบนโดยตรงได้จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องเชื่อมต่อกับนายทหารระดับสูง ซึ่งได้แก่ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่มในการเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งปรากฏผลขึ้นในการปฏิวัติล้มล้างรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ตลอดจนการเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ในเวลาต่อมา ดังนั้นภารกิจหลักของกลุ่มทหารหนุ่มที่จะต้องดำเนินการให้สำเร็จไปโดยเร็วก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใด ๆ ขึ้นเสียก่อน คือ การแสวงหาความชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองโดยการสร้างกรอบความสัมพันธ์ทางอำนาจขึ้นใหม่ให้เกิดประโยชน์แก่กลุ่มของตน และในขณะเดียวกันจะต้องเป็นการเปิดโอกาสให้การมีส่วนร่วมทางการเมืองได้มีขึ้นในระดับหนึ่ง เพื่อป้องกันการเกิดขึ้นของวิกฤตการณ์ทางการเมืองอันเนื่องมาจากการเรียกร้องประชาธิปไตยจากฝ่ายต่าง ๆ นั่นคือจะต้องมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นเพื่อเป็นรากฐานในการกำหนดกรอบความสัมพันธ์ดังกล่าว

⁴⁰ เกี่ยวกับเรื่องนี้ โปรดดู ชัยอนันต์ สมุททนิช, ยังเตอร์กกับทหารประชาธิปไตย: การวิเคราะห์บทบาททหารในการเมืองไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525).

ดังนั้นภายหลังการเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และการประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองชั่วคราวขึ้นแล้ว จึงได้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นประกาศใช้เป็นผลสำเร็จในเดือนธันวาคม พ.ศ.2521 พร้อมกับการเลือกตั้งทั่วไปที่เกิดขึ้นตามมาในปีถัดไป จะเห็นได้ว่าระบบการเมืองที่ดำเนินต่อมาภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นั้น พรรคการเมืองในฐานะที่เป็นกลุ่มพลังทางการเมืองที่เป็นตัวแทนของประชาชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางทางการเมืองใด ๆ เลย จนกระทั่งการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2522 ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้พรรคการเมืองที่มีสถานะเป็นเพียงกลุ่มการเมืองได้เริ่มต้นบทบาททางการเมืองของตนเองภายใต้กรอบสัมพันธภาพใหม่ อย่างไรก็ตาม ภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 ในบังคับของบทเฉพาะการ คณะทหารก็ยังคงบทบาทและอำนาจทางการเมืองในระดับสูงอยู่ ทั้งในด้านอำนาจที่เป็นทางการอันรับรองไว้โดยบทบัญญัติแห่งกฎหมาย และทั้งอำนาจตามสภาพแห่งความเป็นจริง ดังจะเห็นได้จากการผลักดันให้ พล.อ.เกรียงศักดิ์ คงอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปได้ภายหลังการเลือกตั้ง

การที่คณะทหารสามารถเข้ามามีอำนาจทางการเมืองในระดับสูงเช่นนี้ได้ มีข้อพิจารณาอยู่สองประการ ในประการแรก เมื่อพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่าระบบการเมืองภายหลังการรัฐประหารนั้น ถูกผลักดันให้ดำเนินต่อไปได้ก็แต่โดยคณะทหารเท่านั้น ในขณะที่บทบาทของสถาบันทางการเมืองอื่น ๆ จะหยุดชะงักลงและตกอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นผลอันเนื่องมาจากการรัฐประหารนั่นเอง ทำให้สถาบันการเมืองอื่นนอกจากคณะทหารต้องเริ่มต้นบทบาททางการเมืองขึ้นใหม่ จึงขาดพลังในการต่อรองกับคณะทหารที่มีการจัดตั้งอย่างเป็นปึกแผ่นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานก่อนหน้านี้ และโดยลักษณะเฉพาะขององค์กรทหารเองก็มีส่วนในการส่งเสริมบทบาทของทหารในระบบการเมืองให้สูงเด่น ความมีเอกภาพในการบังคับบัญชา และความสามารถในการใช้ความรุนแรงได้อย่างไม่จำกัดภายใต้ความชอบธรรมในฐานะผู้พิทักษ์ ทำให้องค์กรทหารมีศักยภาพในการเข้ายึดและล้มล้างสถาบันทางการเมืองอื่น ๆ ได้จนหมดสิ้น ในประการที่สอง เมื่อพิจารณาในด้านอำนาจที่มีอยู่ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย จะเห็นได้ว่าอำนาจของคณะทหารที่ได้รับการรับรองจะต้องผูกพันอยู่กับความชอบธรรมที่กำหนดโดยกติกาสูงสุด บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 ได้กำหนดให้ฝ่ายทหารสามารถเข้ามามีบทบาททางการเมืองได้โดยผ่านองค์กรที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชน คือวุฒิสภา⁴¹ ดังนั้นการเคลื่อนไหวทางการเมืองของทหาร ภายใต้การรับรองของ

⁴¹ ดู รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2521 มาตรา 106.

รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 จึงไม่มีข้อสงสัยเกี่ยวกับความชอบธรรมแต่อย่างใด ข้อพิจารณาดังกล่าว อาจพิสูจน์ให้เห็นได้จากการเปรียบเทียบอัตราส่วนของทหารที่เข้าดำรงตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภาใน ระยะเวลาต่าง ๆ ดังแสดงให้เห็นในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 จำนวนสมาชิกวุฒิสภาแยกตามสายทหารและพลเรือน

ระยะเวลา	ทหารบก	ทหารเรือ	ทหารอากาศ	ตำรวจ	พลเรือน	รวม
รัฐสภา พ.ศ.2522	92	38	35	6	54	225
รัฐสภา พ.ศ.2526	78	36	28	6	95	243
รัฐสภา พ.ศ.2529	82	34	35	8	101	260

หมายเหตุ จำนวนสมาชิกถือตามสมาชิกที่มีอยู่จริงภายหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ละครั้ง อันมีผลให้จำนวนสมาชิกวุฒิสภาเพิ่มขึ้นดังที่ปรากฏ ทั้งนี้ ไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภายหลัง เช่น การลาออก การแต่งตั้งเข้ามาใหม่ ฯลฯ

ที่มา : วิทยา สุจริตธนาภิรักษ์, "รัฐสภาไทย ในยุครัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์" สยามรัฐ 37 ปี (ฉบับพิเศษ 25 มิถุนายน 2530) หน้า 21.

จะเห็นได้ว่าในจำนวนสมาชิกวุฒิสภาทั้งหมด ฝ่ายทหารสามารถเข้าไปดำรงตำแหน่งได้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบกจะมีสัดส่วนที่นึ่งสูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ นอกเหนือไปจากการเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมืองแล้ว ยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกว่าบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 นั้นได้ให้อำนาจแก่วุฒิสภาไว้สูงมากในหลายประเด็นเมื่อเทียบกับอำนาจของสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจของวุฒิสภาภายใต้บังคับของบทเฉพาะกาล⁴²

⁴² ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน ชาวนะ ไตรมาศ, "ความขัดแย้งจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 : แนวโน้มพัฒนาการสถาบันรัฐธรรมนูญไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา การปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

การอาศัยช่องทางทางการเมืองเข้ามาอำนาจทางการเมืองของคณะทหารดังกล่าวมาข้างต้น ในระยะแรกได้เป็นไปโดยสงบและปราศจากการต่อต้านที่รุนแรงใด ๆ อำนาจทางการเมืองของฝ่ายทหารในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีอยู่สูง การผลักดันให้ พล.อ.เกรียงศักดิ์ เข้ามาสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีดังกล่าวมาแล้ว เป็นสิ่งยืนยันในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี ตลอดจนการปลด พล.อ.เกรียงศักดิ์ ออกและสนับสนุนให้ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น เข้ามาเป็นผู้นำรัฐบาลแทนในเวลาต่อมาก็ยิ่งเป็นสิ่งย้ำเตือนให้เห็นถึงพลังอำนาจของฝ่ายทหารที่สามารถกำหนดการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้เป็นอย่างดี

การเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ใน พ.ศ.2523 ภายหลังจากประกาศลาออกของ พล.อ.เกรียงศักดิ์ จึงมีฐานสนับสนุนที่แน่นหนาในรัฐสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากวุฒิสภา แม้กระนั้นก็ตามความต้องการเสียงสนับสนุนที่มั่นคงในสภาผู้แทนราษฎรก็เป็นสิ่งจำเป็นอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้โดยรัฐธรรมนูญ การดำเนินการในบางเรื่องจำเป็นต้องอาศัยความเห็นชอบของสภาผู้แทนโดยเฉพาะ เช่น การให้ความเห็นชอบแก่พระราชบัญญัติ ซึ่งจะต้องผ่านสภาผู้แทนก่อน ⁴³ ตลอดจนการเข้าชื่อของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล ⁴⁴ อันเป็นการกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาลโดยตรง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการเข้าสู่ตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลผสมของ พล.อ.เปรม จึงมีเสียงสนับสนุนจากสภาผู้แทนราษฎรค่อนข้างมาก พรรคการเมืองที่เข้าร่วมรัฐบาลจึงมีจำนวนมาก พรรคตามไปด้วย ⁴⁵

ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลจึงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้ง ท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ อย่างไรก็ตามความขัดแย้งในระยะเวลา

⁴³ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 127.

⁴⁴ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 137.

⁴⁵ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลในสมัยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ใน ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, "พรรคการเมืองในรัฐบาลของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์," สยามรัฐ 37 ปี (ฉบับพิเศษ 25 มิถุนายน 2530).

ดังกล่าวจะเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ที่ได้รับการแบ่งสรรอย่างไม่ลงตัวระหว่างพรรคการเมืองโดยไม่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอำนาจของระบบแต่อย่างใด แม้ว่าในระยะเวลาดังกล่าวพรรคการเมืองจะเริ่มมีบทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองมากขึ้น ทั้งฝ่ายพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลและพรรคการเมืองฝ่ายค้านก็ตาม แต่บทบาทของพรรคการเมืองก็มิได้เป็นไปในทางส่งเสริมและพัฒนาสถาบันของตนเองมากไปกว่าการมุ่งผลในบั้นปลายไปที่การเข้าร่วมรัฐบาล ดังนั้นข้อเท็จจริงที่ปรากฏในห้วงเวลาที่ พล.อ. เปรม ยังคงสถานะเป็นผู้นำรัฐบาลผสมอยู่ตลอดมาคือการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนเข้ามาร่วมรัฐบาลของพรรคการเมืองต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลังการเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ. เปรม จนกระทั่งถึงการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2526 มีพรรคการเมืองผลัดเปลี่ยนเข้ามาร่วมรัฐบาลโดยการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีถึง 7 พรรค

ในระหว่างเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นประการหนึ่งซึ่งได้นำไปสู่การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองที่แข็งแกร่งของ พล.อ. เปรม ในเวลาต่อมา คือ การเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารนำโดย พล.ต. อาทิตย์ กำลังเอก เพื่อต่ออายุราชการให้แก่ พล.อ. เปรม ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2523 จนประสบผลสำเร็จ การเคลื่อนไหวดังกล่าวเกิดขึ้นจากการผลักดันของนายทหารระดับสูงเพื่อมุ่งหวังให้ พล.อ. เปรม สามารถสร้างฐานสนับสนุนทางทหารที่เข้มแข็งของตนเองขึ้น รวมทั้งเป็นการสร้างหลักประกันในการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป ผลสำเร็จของการเคลื่อนไหวในครั้งนี้อาจเห็นได้จากการสามารถ "ปราบ" กบฏโดยกลุ่มทหารหนุ่มในเดือนเมษายน พ.ศ. 2524 ซึ่งเป็นการยุติบทบาททางการเมืองของกลุ่มทหารหนุ่มลง ดังนั้นฐานสนับสนุนทางทหารของ พล.อ. เปรม ที่จะมีขึ้นต่อไปจึงเป็นฐานอำนาจที่เกิดขึ้นจากความพยายามในการสร้างโครงสร้างการสืบทอดอำนาจในองค์กรทหารขึ้นมาใหม่

จะเห็นได้ว่ากระบวนการทางการเมืองไทยภายหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. 2522 เป็นต้นมาได้ถูกผลักดันและความคุมโดยคณะทหารเกือบทั้งหมด พรรคการเมือง (ที่ยังไม่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย จนกระทั่งมี พ.ร.บ. พรรคการเมืองใน พ.ศ. 2524) ที่เกิดขึ้นแม้ว่าจะมีบทบาทอยู่บ้างแต่ก็เป็นเพียงการเข้าร่วมในศูนย์กลางแห่งอำนาจที่คณะทหารเป็นผู้กำหนดเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าในระยะแรกของระบบการเมืองไทยภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 นี้ พรรคการเมืองมีสถานะเป็นเพียงส่วนเสริมและสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบเท่านั้น อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองที่มีโอกาสได้ดำเนินการทางการเมืองต่อมาโดยปราศจากการปฏิวัติรัฐประหารก็เริ่มมีแนวโน้มที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบบพรรคขึ้นได้บ้าง ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2524 อันเป็นการรับรองพรรคการเมืองที่เกิดขึ้น ให้มีความชอบธรรมโดยกฎหมาย และการต่อต้านการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อยึดบทเฉพาะกาล ซึ่งจะสิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2526 จนเป็นผลสำเร็จ

ในท่ามกลางสภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าว เมื่อได้พิจารณาถึงบทบาทและการดำเนินการทางการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์จะเห็นได้ว่า ระยะเวลาดังกล่าว ตั้งแต่การเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2522 จนถึง พ.ศ.2529 ได้เกิดปัญหาความขัดแย้งภายในพรรคขึ้นน้อยครั้งทำให้ภาพพจน์ของพรรคในทัศนะของสาธารณชนเริ่มเป็นไปในทางที่ดีขึ้นภายหลังการแตกแยกครั้งใหญ่ใน พ.ศ.2519 ฝักฝ่ายภายในพรรคที่เคยต่อสู้และขัดแย้งกันมาก่อนได้หมดสิ้นไป โดยกลุ่มนายสมัคร สุนทรเวช ได้แยกตัวออกมาตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าพรรคประชาธิปัตย์ภายหลังการแตกออกไปของกลุ่มนายสมัคร ได้รับความนิยมจากประชาชนลดลงอย่างมาก การเลือกตั้งในปี 2522 พรรคมีที่นั่งในสภาเพียง 33 ที่นั่ง โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร พรรคประชาธิปัตย์ต้องประสบกับความพ่ายแพ้ครั้งใหญ่ ผู้สมัครของพรรคในเขตเลือกตั้งนี้ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเพียง 1 คนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม พรรคสามารถสร้างความนิยมเพิ่มขึ้นในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2526 โดยสามารถเพิ่มที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรขึ้นได้เป็นจำนวน 56 ที่นั่ง และสามารถเติบโตขึ้นจนเป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสภาได้ภายหลังการเลือกตั้ง พ.ศ.2529 โดยมีสมาชิกพรรคได้รับการเลือกตั้งเข้ามามากถึง 100 คน ก่อนที่จะเกิดความแตกแยกภายในพรรคครั้งใหญ่ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่พรรคได้ประสบกับบทเรียนความแตกแยกครั้งสำคัญเมื่อสิบปีก่อน

ในที่นี้ใคร่จะขอตั้งข้อสังเกตขึ้นประการหนึ่งเพื่อจะนำไปสู่การพิจารณาในส่วนต่อไป คือ การที่พรรคประชาธิปัตย์สามารถเข้าร่วมรัฐบาลได้ทุกครั้งนับแต่ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในระหว่างเวลาดังกล่าว ความขัดแย้งภายในพรรคอันเนื่องมาจากการแย่งชิงผลประโยชน์ในการเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีไม่ได้เกิดขึ้นให้เห็นอย่างชัดเจน เว้นแต่ความขัดแย้งภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2529 อันเป็นประเด็นของการศึกษาในที่นี้ ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพรรคในการปรับตัว และประสานประโยชน์ระหว่างสมาชิกได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นผลให้พรรคสามารถสร้างความนิยมเพิ่มขึ้นมาโดยตลอดในขณะที่พรรคการเมืองอื่น ๆ จะประสบกับปัญหาความขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ภาพพจน์ของพรรคที่ปรากฏต่อสาธารณชนภายนอกนั้น มิได้หมายความว่าสถานการณ์ภายในพรรคจะดำเนินไปโดยราบรื่นโดยปราศจากซึ่งความขัดแย้งเสียเลย ในทางตรงกันข้าม สาเหตุของความขัดแย้งได้ดำเนินไปควบคู่กับความเจริญเติบโตของพรรคโดยตลอด รวมทั้งการเกิดฝักฝ่ายที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่พรรคประชาธิปัตย์ได้เริ่มบทบาททางการเมืองภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2522 แต่เป็นความสามารถของพรรคดังกล่าวแล้ว ที่สามารถจัดการกับความขัดแย้งให้ดำเนินไปในทางสร้างสรรค์มากกว่าการทำลาย ภายใต้การเคารพในกติกา คือข้อบังคับพรรคของบรรดาสมาชิกของพรรคและของฝักฝ่าย ในส่วนต่อไปจะเป็นการกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวในรายละเอียด คือบทบาทของฝักฝ่ายและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพรรค อันนำไปสู่ความแตกแยกที่รุนแรงในท้ายที่สุด ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วเมื่อครั้ง พ.ศ.2517-2519

4 มิติของความขัดแย้ง

หลังจากการแตกแยกครั้งสุดท้ายใน พ.ศ.2519 พรรคประชาธิปไตยที่สามารถสร้างพรรคให้เติบโตขึ้นจนเป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสภา ได้กลายเป็นพรรคการเมืองที่เล็กกลงในทันที ภายหลังจากเลือกตั้ง พ.ศ.2522 ในขณะที่กลุ่มฝ่ายขวาในพรรคในช่วงเวลาของความขัดแย้งก่อนหน้านี้ ได้แยกตัวออกไปตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ คือ พรรคประชากรไทยโดยมีนายสมัคร สุนทรเวช เป็นหัวหน้าพรรค และสามารถชนะการเลือกตั้งในระดับที่ค่อนข้างสูงเมื่อพิจารณาถึงการเป็นพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งพรรคประชาธิปไตยมีฐานเสียงที่แน่นหนาที่สุดมากกว่าพรรคการเมืองใด ๆ แต่พรรคต้องประสบกับความพ่ายแพ้และเสียงที่นิ่งในเขตนี้ให้แก่พรรคประชากรไทยเกือบหมดสิ้น⁴⁶

อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูพรรคภายหลังความแตกแยกน่าจะมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความมีเอกภาพภายในพรรค ความขัดแย้งที่รุนแรงก่อนหน้านี้ทำให้คู่ขัดแย้งฝ่ายหนึ่งต้องแยกตัวออกจากพรรค คู่ขัดแย้งอีกฝ่ายหนึ่งที่ยังคงอยู่ในพรรคจึงมีหนทางที่จะเป็นไปได้สองประการคือ การสลายกลุ่มหรือฝักฝ่ายในประการแรก เพราะเป้าหมายของการรวมตัวกันได้สิ้นสุดลงไปแล้ว หรือในอีกประการหนึ่งคือ การดำรงไว้ซึ่งฝักฝ่ายภายในพรรคโดยปราศจากคู่ขัดแย้ง ซึ่งเป็นลักษณะของการเกิดฝักฝ่ายขึ้นเพียงกลุ่มเดียวภายในพรรค พรรคประชาธิปไตยได้ดำเนินไปตามลักษณะที่กล่าวไว้ในประการหลัง กล่าวคือ การแยกตัวของกลุ่มฝ่ายขวาออกไปจากพรรคไม่ได้ทำให้อีกฝักฝ่ายหนึ่งคือกลุ่มก้าวหน้าต้องสลายตัวไปแต่อย่างใด กลุ่มก้าวหน้ายังคงมีอยู่ แต่โดยสภาพของพรรคภายหลังความขัดแย้งประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองที่ดำเนินไปไม่ได้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งที่รุนแรงขึ้นใหม่ ดังนั้นในระยะแรกหลังการเลือกตั้ง พ.ศ.2522 ความมีเอกภาพภายในจึงมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นหากไม่เกิดวิกฤตการณ์เกี่ยวกับผู้นำพรรคขึ้นมาเสียก่อน

กล่าวได้ว่าปัญหาเกี่ยวกับผู้นำนั้น ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของพรรคประชาธิปไตยมาตั้งแต่ต้น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงการเข้าสู่ตำแหน่งหัวหน้าพรรคของนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากการเป็นผู้นำของกลุ่มสมาชิกพรรคแต่อย่างใด หากเป็น

⁴⁶ การเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2522 ในเขตกรุงเทพมหานคร พรรคประชากรไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 29 คน ในขณะที่พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกเพียง 1 คน.

เพราะการรวมตัวเป็นพรรคประชาธิปไตยในครั้งแรกนั้นขาดผู้นำที่มีบารมี จึงต้องอาศัยคุณลักษณะของ นายควง ที่เป็นผู้นำบารมีเพื่อเป็นหลักในการต่อสู้ทางการเมือง และโดยลักษณะส่วนตัวของนายควง นี้เองที่สามารถควบคุมสมาชิกพรรคไว้ได้ ดังนั้นเมื่อนายควงเสียชีวิตลง การสรรหาผู้นำใหม่สืบ แทนจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นเมื่อพรรคมีโอกาสดำเนินกิจกรรมทางการเมืองขึ้นใหม่ (ใน พ.ศ. 2512) ในครั้งนั้นได้มีการเชิญ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช อดีตรองหัวหน้าพรรคเข้ามารับตำแหน่งในขณะที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ได้ตัดสินใจเลิกยุ่งเกี่ยวกับการเมืองไปแล้ว แต่ด้วยการเรียกร้องและร้องขอของ บรรดาสมาชิกพรรคทำให้ ม.ร.ว. เสนีย์ ต้องยอมรับตำแหน่งดังกล่าว ซึ่งต่อมาได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความไม่สามารถควบคุมสมาชิกพรรคให้อยู่ในวินัยได้ การตัดสินใจเลิกยุ่งเกี่ยวกับการเมืองโดย เต็ดขาดของ ม.ร.ว. เสนีย์ ภายหลังจากการเลือกตั้ง พ.ศ. 2522 ทำให้พรรคประชาธิปไตยต้องประสบ กับปัญหาผู้นำอีกครั้งหนึ่ง

การแสวงหาผู้นำพรรคได้กลายเป็นประเด็นปัญหาสำคัญ ภายหลังจากการยุบพรรคตนเอง ของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช สาเหตุสำคัญของปัญหาดังกล่าว สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง แนวนโยบายของพรรคในช่วง พ.ศ. 2517-2519 ที่เริ่มโอนเอียงไปในแนวทางสังคมนิยมมากขึ้น ประกอบกับการพ่ายแพ้ของฝ่ายต่อต้านแนวนโยบายดังกล่าวคือ กลุ่มฝ่ายขวาของพรรค ทำให้พรรค ประชาธิปไตยถูกประเมินจากกลุ่มพลังต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกสภา โดยเฉพาะจากฝ่ายทหารว่า โอนเอียงไปในแนวทางของลัทธิคอมมิวนิสต์ ปัญหาดังกล่าวทำให้พรรคประชาธิปไตยต้องเร่งแก้ภาพ พจน์ของตนเอง โดยการแสวงหาผู้นำที่จะมาแทนตำแหน่งของ ม.ร.ว. เสนีย์ ให้ได้ โดยไม่ก่อให้เกิด ความเสี่ยงต่อการถูกประเมินภาพพจน์ว่า เป็นพรรคการเมืองที่ฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์

โดยเหตุผลนี้ แกนนำของพรรคคนสำคัญ เช่น นายดำรง ลัทธพิพัฒน์ จึงไม่อาจเข้าสู่ ตำแหน่งผู้นำพรรคได้ รวมทั้งนายชวน หลีกภัย ที่ได้กลายเป็นแกนนำของกลุ่ม ส.ส. ใต้แทนที่นาย สุรินทร์ มาศดิตถ์ ด้วยเหตุผลว่าเป็นผู้ผลักดันนโยบายสังคมนิยม และตกอยู่ในกลุ่มก้าวหน้าที่ถูกมอง ว่าเป็นกลุ่มฝ่ายซ้ายของพรรค ดังนั้น ในระยะแรกจึงมีการสนับสนุนให้นายพิชัย รัตตกุล ซึ่งเคย พยายามสร้างบทบาทเพื่อก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำพรรคในอนาคต ให้เข้ามารับตำแหน่ง แต่ก็ได้รับการ ปฏิเสธจากนายพิชัย ซึ่งอาจเกี่ยวพันกับเหตุผลที่นายพิชัย ไม่ได้รับการเลือกตั้งเข้าสู่สภาในสมัย นั้น กลุ่มสมาชิกที่นำโดยนายดำรง จึงได้ทบทวน พ.อ. (พิเศษ) ถนัด คอมันตร์ ส.ส. กรุงเทพฯ ซึ่งเป็น "คนนอก" ให้เข้ามารับตำแหน่งสืบแทน เหตุผลที่จำเป็นต้องแสวงหาบุคคลภายนอกพรรค จึงเกี่ยวพันกับปัญหาการแก้ไขภาพพจน์ของพรรคดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับคุณลักษณะส่วนตัวของ พ.อ. ถนัด ที่มีแนวทางอนุรักษ์สูง ทำให้เกิดความเหมาะสมที่จะเป็นผู้เข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในขณะเดียวกัน นายอุทัย พิมพ์ใจชน ภายใต้อาณัติของการสนับสนุนของสมาชิกพรรคอีกส่วนหนึ่ง ได้เสนอตัว เองเข้ารับตำแหน่งหัวหน้าพรรค และเริ่มต้นรณรงค์เพื่อหาคะแนนเสียงสนับสนุนจากสมาชิกพรรค

อย่างแข็งขัน แต่เนื่องจากนายอุทัย ไม่ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จึงทำให้ความนิยมในตัวนายอุทัยไม่โดดเด่นเท่าที่ควร

สภาพดังกล่าวทำให้คะแนนเสียงภายในพรรคต้องแตกออกเป็นสองฝ่าย และฝ่ายที่สนับสนุนนายอุทัย เริ่มมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นภายหลังการประกาศสนับสนุน พ.อ.ถนัด เข้าแข่งขันชิงตำแหน่งหัวหน้าพรรค ซึ่งเนื่องมาจากการโจมตีในจุดอ่อนของ พ.อ.ถนัด ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกพรรคมาแต่เดิม ดังนั้น เมื่อมีการเลือกตั้ง สมาชิกฝ่ายหนึ่งจึงเสนอชื่อนายอุทัย นิพนธ์ใจชน เป็นหัวหน้าพรรค ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งได้เสนอชื่อ พ.อ.ถนัด คอมันตร์ เข้าแข่งขัน ในขณะที่เดียวกันนั้นเอง นายชวน หลีกภัย ได้เสนอชื่อตัวเองเข้าแข่งขันด้วยโดยไม่มีการคาดหมายมาก่อน และได้ปราศรัยไปในทางที่สนับสนุน พ.อ.ถนัด ทำให้คะแนนเสียงของฝ่ายนายอุทัย ตกลงในทันที และในท้ายที่สุด เมื่อมีการลงมติผลก็ปรากฏว่า พ.อ. (พิเศษ) ถนัด คอมันตร์ ได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าพรรคสืบต่อจาก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช⁴⁷ จากความพ่ายแพ้ในครั้งนี้ น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้นายอุทัย นิพนธ์ใจชน ต้องลาออกจากพรรคประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

พรรคประชาธิปไตยภายใต้การนำของ พ.อ.ถนัด ได้เริ่มมีเอกภาพมากขึ้น อันเนื่องมาจากคุณลักษณะส่วนตัวของ พ.อ.ถนัด เองที่มีความประนีประนอมสูง และเคารพในกติกาของพรรค ทำให้พรรคประชาธิปไตยสามารถสร้างความนิยมจากประชาชนมากขึ้นเป็นลำดับ ความขัดแย้งภายในได้เริ่มเบาบางลง ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากการที่พรรคได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็นจำนวนน้อย ประกอบกับการที่รัฐมนตรีของพรรคส่วนใหญ่จะได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบควบคุมกระทรวงที่ไม่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ จึงทำให้ถูกโจมตีน้อย (ยกเว้นในช่วงเวลาสั้น ๆ ที่นายชวน หลีกภัย เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์) แต่สาเหตุสำคัญประการหนึ่งซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ ความพยายามในการสร้างภาพพจน์ของพรรคขึ้นใหม่ให้ปรากฏต่อสาธารณชนทั้งในด้านอุดมการณ์ของพรรคที่จะ "คัดค้านเผด็จการทุกรูปแบบ" อันเป็นคำขวัญหลักของพรรคในการหาเสียงเลือกตั้งทุกครั้ง ตลอดจนความเป็นพรรคที่มีเอกภาพสูง รวมทั้งภาพพจน์ในด้านความซื่อสัตย์ไม่ทุจริต เหล่านี้นอกจากจะเป็นการสร้างคะแนนนิยมให้เพิ่มขึ้นแล้ว ในอีกทางหนึ่งยังเป็นการลดกระแสความขัดแย้งภายใน ไม่ให้ปรากฏออกมาสู่สายตาของสาธารณชนภายนอกอีกด้วย

⁴⁷ พ.อ.ถนัด ได้รับเลือกโดยเสียงข้างมากแต่ไม่เด็ดขาด คือได้ 62 เสียง ในขณะที่นายอุทัย ได้ 52 เสียง และนายชวน ได้ 51 เสียง

ความพยายามของพรรคในการสร้างภาพพจน์ใหม่นี้ นับได้ว่าประสบความสำเร็จพอสมควร เมื่อพิจารณาจากการเพิ่มขึ้นของที่นั่งในสภาผู้แทนฯ ในการเลือกตั้งครั้งต่อ ๆ มา และการเปลี่ยนแปลงภายในพรรคโดยปราศจากความขัดแย้ง ดังเช่นกรณีการเลือกตั้งหัวหน้าพรรคในปี พ.ศ.2525 แทนตำแหน่งของ พ.อ.ถนัด คอมันตร์ ที่หมุดจระเข้ การเลือกตั้งหัวหน้าพรรคในครั้งนี้เรียกได้ว่าเป็นการกลับคืนสู่พรรคประชาธิปไตยของนายนิชัย รัตกุล และสมาชิกในกลุ่มของเขา เนื่องจากนายนิชัยได้ลาออกจากราชการอำนวยการพรรค และเลิกล้มเกี่ยวกับกิจกรรมทางการเมืองของพรรคโดยเด็ดขาด นับแต่ พ.อ.ถนัดได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าพรรค การคืนสู่พรรคประชาธิปไตยในครั้งนี้แม้ว่านายนิชัย จะยังคงไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนฯ แต่ก็ไม่ถือเป็นเหตุสำคัญที่จะทำให้บทบาทในการเป็นหัวหน้าพรรคต้องด้อยลงแต่อย่างใด เพราะภายหลังจากการเลือกตั้งหัวหน้าพรรคอีกเพียง 1 ปี ก็จะมีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ ซึ่งนายนิชัยจะมีโอกาสได้เข้าสู่สภาในฐานะตัวแทนของประชาชน ดังนั้นภายใต้การประกาศเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะเข้ารับตำแหน่ง และปราศจากผู้เข้าแข่งขัน นายนิชัยจึงได้รับเลือกจากที่ประชุมใหญ่ ให้เข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคสืบต่อจาก พ.อ.ถนัด คอมันตร์

ผลจากความมีเอกภาพภายในพรรคภายใต้"ภาพพจน์ใหม่" ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ภายหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2526 ซึ่งพรรคประชาธิปไตยสามารถเพิ่มที่นั่งในสภาผู้แทนฯ ขึ้นได้อีก 23 ที่นั่ง (จาก 33 ที่นั่งใน พ.ศ.2522 เป็น 56 ที่นั่งใน พ.ศ.2526) แต่กระนั้นก็ตาม ภายใต้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฝ่ายภายในพรรคที่แฝงตัวอยู่ก็ไม่ได้หมดบทบาทไปเสียทีเดียว ในทางตรงกันข้าม ฝ่ายใต้เติบโตและพัฒนาควบคู่ไปกับพรรค การเข้าร่วมรัฐบาล พล.อ.เปรม ภายหลังจากการเลือกตั้ง (รัฐบาลเปรม 4) ได้มีการกล่าวถึงกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนฯ จากภาคใต้ที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นเป็นลำดับ การที่กลุ่ม ส.ส. ใต้มีบทบาทและอิทธิพลในพรรคเพิ่มมากขึ้นนั้น สามารถอธิบายได้จากการมีสมาชิกสภาผู้แทนฯ ในสังกัดมากที่สุด จากข้อมูลการเลือกตั้งพบว่า สมาชิกพรรคในภาคใต้ได้รับการเลือกตั้งเป็นจำนวนมากที่สุด นับแต่การเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2522 เป็นต้นมา ดังแสดงให้เห็นในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบจำนวนส.ส. ของพรรคประชาธิปไตยแยกตามภาคต่าง ๆ

การเลือกตั้ง	ก.ท.ม.	กลาง	อีสาน	เหนือ	ใต้	รวม
พ.ศ.2522	1	3	9	7	13	33
พ.ศ.2526	8	2	13	8	25	56
พ.ศ.2529	16	10	28	10	36	100

นอกจากนี้ กลุ่ม ส.ส. ใต้ยังมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับกลุ่มอื่น อีกซึ่งเป็นการเพิ่มจำนวนพันธมิตร ทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับกลุ่มหัวหน้าพรรค นายพิชัย รัตตกุล เป็นที่เชื่อได้ว่า การที่นายพิชัย สามารถเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำพรรคได้นั้น เป็นเพราะได้รับการสนับสนุน จากกลุ่ม ส.ส. ใต้อย่างแข็งขัน รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง ดร. พิจิตต รัตตกุล (ซึ่งเป็น ลูกชายนายพิชัย) กับสมาชิกในกลุ่ม ส.ส. ใต้ เช่น นายบัญญัติ บรรทัดฐาน นายสุเทพ เทือกสุบรรณ เป็นต้น

การเพิ่มขึ้นของจำนวน ส.ส. ในภาคใต้ อันเป็นเหตุให้กลุ่ม ส.ส. ใต้มีบทบาทที่โดดเด่น ที่สุดในพรรค ส่วนหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรค ได้เพิ่ม มากขึ้น แต่ในอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นเหตุผลที่ถูกต้องและสำคัญกว่า ก็คือ การดำรงไว้ซึ่งความ สัมพันธ์อันเป็นพิเศษกับ พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ โดยเหตุที่ พล.อ. เปรม มีบารมีในฐานะผู้นำ สูง และได้รับความนิยมจากประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในภาคใต้ การคงไว้ซึ่งความ สัมพันธ์กับ พล.อ. เปรม จึงเป็นผลเท่ากับการได้รับความนิยมจากประชาชน ดังนั้น การเชื่อม โยงกับ พล.อ. เปรม ด้วยความสัมพันธ์พิเศษจึงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังกล่าว (โดยเหตุผลนี้ กลุ่ม ส.ส. ใต้จึงถูกเรียกขานว่ากลุ่มลูกบ้า) ในทางกลับกัน การผูกพันกับ พล.อ. เปรม มิใช่เป็นเพียง แต่การทำให้สมาชิกพรรคในภาคใต้ได้รับการเลือกตั้งมากขึ้นแต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น หากความ สัมพันธ์ที่สร้างขึ้นได้ทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อ พล.อ. เปรม มากขึ้นด้วย จนอาจกล่าวได้ว่า พล.อ. เปรม คือผู้นำของกลุ่ม ส.ส. ใต้ในพรรคประชาธิปไตยที่แท้จริง และในขณะที่กลุ่ม ส.ส. ใต้ มีบทบาทที่โดดเด่นที่สุดในพรรค พล.อ. เปรม จึงเสมือนอยู่ในสถานะผู้นำแฝงของพรรคประชาธิปไตย ที่มีบทบาทในการชี้นำพรรคได้มากที่สุดอีกด้วย ^{๔๑}

อย่างไรก็ตาม จำนวน ส.ส. ที่เพิ่มมากขึ้นของกลุ่มภาคใต้นั้น มิใช่ว่าจะเป็นผลมาจาก พล.อ. เปรม แต่เพียงผู้เดียว หากส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง

^{๔๑} บทบาทที่เด่นชัดที่สุดประการหนึ่งของ พล.อ. เปรม ในการชี้นำพรรคประชาธิปไตย ก็คือ การสามารถผลักดันให้ พ.ท. สนั่น ขจรประศาสน์ เข้าดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคแทนที่ นายวีระ มุสิกพงศ์ ในการเลือกตั้งกรรมการบริหารพรรค เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2530 รวมทั้ง บทบาทที่เพิ่มมากขึ้นของ พ.ท. สนั่น เพราะเหตุว่า พ.ท. สนั่น มีความสัมพันธ์พิเศษกับ พล.อ. เปรม ในฐานะที่เป็นอดีตนายทหารม้ายานเกราะ เช่นเดียวกับ พล.อ. เปรม มาก่อน

สมาชิกพรรคภาคใต้ กับ พล.ท.หาญ สินานนท์ อดีตแม่ทัพภาคที่ 4 (พ.ศ.2524 - พ.ศ.2526) ที่มีบทบาทโดดเด่นในการปราบปรามผู้ก่อความไม่สงบในพื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะการทำลายล้างอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ตามนโยบายใต้ร่มเย็น อย่างได้ผล ทำให้ความนิยมในตัว พล.ท.หาญ สินานนท์ ในพื้นที่ภาคใต้โดดเด่นขึ้นเป็นอย่างมาก ดังนั้น ผลที่ปรากฏจากการได้รับการเลือกตั้งเพิ่มขึ้นในภาคใต้ ของพรรคประชาธิปัตย์ใน พ.ศ.2526 ส่วนหนึ่งจึงไม่อาจปฏิเสธถึงอิทธิพลของ พล.ท.หาญ ได้

นอกเหนือไปจากการเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกมากที่สุดในพรรคแล้ว กลุ่ม ส.ส.ใต้ยังอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวที่แน่นแฟ้นกับ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ในการสร้างบทบาทให้แก่พรรคให้สูงเด่นยิ่งขึ้น การดำเนินการทางการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์จึงมีความได้เปรียบพรรคการเมืองอื่น ๆ ที่สามารถเข้าสู่ศูนย์กลางแห่งอำนาจได้อย่างใกล้ชิดและรวดเร็วกว่า ซึ่งทำให้บทบาทและอิทธิพลภายในพรรคของกลุ่ม ส.ส.ใต้เป็นที่เด่นชัดยิ่งขึ้น ในขณะที่กลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่ม ส.ส.อีสานที่นำโดยนายขุนทอง ภูผาเดือน กลุ่ม ส.ส.เหนือโดยนายไกรสร ตันติพงษ์ และ นายเทอดพงษ์ ไชยนันท์ ไม่มีความเหนียวแน่นในการรวมตัว ประกอบกับการมีผู้นำที่ไม่ชัดเจนและบทบาทที่ไม่สูงนักภายในพรรค ทำให้การต่อรองกับกลุ่มภาคใต้ต้องอาศัยการรวมตัวกันเฉพาะเรื่องระหว่างกลุ่มอื่น ๆ เป็นคราว ๆ ไป และเป็นไปในลักษณะที่ด้อยกว่า.

เป็นที่น่าสังเกตว่าการรวมตัวเป็นฝักฝ่ายภายในพรรคในระยะหลังนี้ มีลักษณะเป็นกลุ่มภูมิภาค ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของฝักฝ่ายจะถูกจำกัดขอบเขตไว้โดยภูมิภาค สมาชิกจะเป็นผู้แทนราษฎรที่มาจากภาคเดียวกันเท่านั้น และโอกาสที่"คนนอก"จะเข้าร่วมในความสัมพันธ์จะมีอยู่น้อยมาก ลักษณะดังกล่าวอาจทำให้เห็นได้ว่าการแปรเปลี่ยนรูปแบบของการรวมกลุ่ม จากรูปแบบเดิมที่เคยปรากฏในช่วง พ.ศ.2517-2519 ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของสมาชิกโดยมีแนวทางทางการเมืองที่สอดคล้องต้องกัน มาสู่รูปแบบใหม่ที่ผูกพันกันโดยภูมิภาค แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วรูปแบบของการรวมกลุ่มหาได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด กลุ่มภูมิภาคไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในระยะหลังนี้ หากได้เกิดขึ้นควบคู่กับพรรคประชาธิปัตย์มาตั้งแต่ต้น เพียงแต่ในบางเวลาบทบาทของกลุ่มไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนเท่านั้น ⁴⁹ กลุ่มหรือฝักฝ่ายที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2517-2519 ซึ่งดูเหมือน

⁴⁹ สำหรับการอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดกลุ่มตามลักษณะภูมิภาค จะได้กล่าวถึงในบทต่อไปที่ว่าด้วย โครงสร้างและองค์กรของพรรคประชาธิปัตย์.

ไม่ใช่กลุ่มภูมิภาคนั้นเป็นเพราะในช่วงเวลาดังกล่าวลักษณะของระบบการเมืองและกระแสการเมืองได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการเกิดกลุ่มอยู่ไม่น้อย จนทำให้กลุ่มภูมิภาคคลายความสำคัญลงแต่ก็ยังคงมีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะกลุ่ม ส.ส.ใต้ซึ่งมีบทบาทร่วมกับสมาชิกพรรคอีกส่วนหนึ่งในนามของกลุ่มก้าวหน้า

อย่างไรก็ตามการเกิดฝักฝ่ายขึ้นในระยะเวลาี้ ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งที่ชัดเจนแต่อย่างใด การที่กลุ่ม ส.ส.ใต้มีอิทธิพลในการควบคุมพรรคได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ไม่ได้ทำให้กลุ่มอื่นต้องเสียประโยชน์ในทางใด ๆ มากจนเกินไป กล่าวได้ว่าการที่พรรคยังคงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเอาไว้ได้ในขณะที่ภายในพรรคได้แบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายต่าง ๆ นั้นเป็นเพราะการเคารพและยึดมั่นในกติกา ตลอดจนการประสาน-เฉลี่ยประโยชน์ที่เหมาะสม ทำให้กลุ่มอื่นที่ขาดพลังในการต่อรองกับกลุ่ม ส.ส.ใต้ไม่เรียกร้องต่อสู้ และโต้แย้ง ทั้งนี้เว้นแต่กรณีการประกาศแยกตัวออกจากพรรคของ ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง และพรรคพวกอีก 2-3 คน ซึ่งมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งส่วนตัวระหว่าง ร.ต.อ.เฉลิม กับสมาชิกในกลุ่ม ส.ส.ใต้บางคนเช่น นางสุนัตรา มาศดิตถ์ นายบัญญัติ บรรทัดฐาน เป็นต้น ซึ่งมีสาเหตุเกี่ยวพันมาจากความไม่พอใจของ ร.ต.อ.เฉลิม ที่ไม่ได้รับการยกย่องและเชื่อถือจากพรรคโดยเฉพาะจากกลุ่ม ส.ส.ใต้เท่าที่ควร ตลอดจนการไม่ยอมรับบทบาทการนำในพรรคของกลุ่ม ส.ส.ใต้^{๕๐}

นอกเหนือไปจากกรณีดังกล่าว การต่อสู้ระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรคก็ยังคงดำเนินต่อไปภายใต้การเคารพในกติกา ซึ่งส่งผลกระทบต่อพรรคในทางสร้างสรรค์แทนที่การเกิดความขัดแย้งอันนำไปสู่ความแตกแยกในที่สุด ข้อสรุปดังกล่าวเป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดจากการต่อสู้ระหว่างฝักฝ่ายครั้งสำคัญก่อนการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2529 ซึ่งเป็นผลสรุปของการเข้าควบคุมพรรคได้ค่อนข้างจะเด็ดขาดของกลุ่ม ส.ส.ใต้ คือ กรณีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่ในกลางปี พ.ศ.2529 ก่อนการเลือกตั้งทั่วไปเพียงไม่ถึง 4 เดือน

การเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่ เกิดขึ้นเนื่องจากการหมดวาระของคณะกรรมการชุดเก่าที่เข้าบริหารพรรคมาตั้งแต่ พ.ศ.2526 ดังนั้นการเลือกตั้งจึงต้องเป็นไปโดยมติของที่ประชุมใหญ่ ภายใต้ข้อบังคับพรรค พ.ศ.2526 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2527 และ พ.ศ.2528)

^{๕๐} สัมภาษณ์ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร, 14 ธันวาคม 2532.

ก่อนการเลือกตั้งในเดือนเมษายน พ.ศ.2529 เป็นที่คาดหมายกันไว้ล่วงหน้าแล้วว่า ตำแหน่งผู้นำหรือหัวหน้าพรรคนั้น จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการวางบทบาทของการเป็นคนกลางในการประสานประโยชน์ และการนำพรรคไปสู่ความสำเร็จในการเลือกตั้ง ทำให้หัวหน้าพรรคคนเดิมคือนายพิชัย รัตตกุล มีบทบาทสูงเด่นจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกทุกฝ่าย ดังนั้นการต่อสู้แย่งชิงเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งหัวหน้าพรรคของฝักฝ่ายต่าง ๆ จึงไม่เกิดขึ้น การแสวงหาความสนับสนุนจากผู้มีสิทธิ์ลงคะแนนเสียงคือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรค และตัวแทนสาขาพรรค จึงไม่รุนแรงดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2522 ในทางตรงกันข้าม ฝักฝ่ายต่าง ๆ ภายในพรรคต่างยอมรับสภาพและบทบาทการนำของหัวหน้าพรรคและคณะกรรมการบริหารพรรคชุดเดิม ซึ่งเป็นผลมาจากการตกลงประสานประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ปรากฏจากการเลือกตั้งจึงมีลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกันกับการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรคเมื่อครั้ง พ.ศ.2525 กล่าวคือเป็นการแบ่งเฉลี่ยอำนาจในคณะกรรมการบริหารระหว่างฝักฝ่ายอย่างยุติธรรม การแย่งชิงตำแหน่งระหว่างฝักฝ่ายจึงไม่เกิดขึ้น เว้นแต่เฉพาะตำแหน่งเลขาธิการพรรคเท่านั้น ที่ฝักฝ่ายต่าง ๆ ต้องต่อสู้ ต่อรองเพื่อเข้าควบคุมตำแหน่งนี้ให้ได้

โดยเหตุที่ตำแหน่งเลขาธิการพรรคจะต้องมาจากการเลือกตั้งโดยที่ประชุมใหญ่^{๕๑} ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคและตัวแทนสาขาพรรค ดังนั้นจึงต้องมีการเสนอชื่อผู้เข้าแข่งขันในตำแหน่งนี้ เพื่อให้ที่ประชุมใหญ่เป็นผู้เลือก กลุ่ม ส.ส. ใต้ซึ่งต้องการผลักดันให้สมาชิกของกลุ่มคือ นายวิระ มุสิกพงศ์ เข้าดำรงตำแหน่งดังกล่าวจึงมีการเสนอชื่อนายวิระเข้าแข่งขัน ในขณะที่เดียวกันได้มีการเสนอชื่อนายเทอดพงษ์ ไชยนันทน์ เข้าแข่งขันด้วยซึ่ง เป็นความพยายามของกลุ่ม ส.ส. ในภาคอื่นที่ต้องการเข้าควบคุมตำแหน่งเลขาธิการพรรค ประกอบกับเป็นการป้องกันไม่ให้นักกลุ่ม ส.ส. ใต้มีอิทธิพลในพรรคมากเกินไปนัก แต่เนื่องจากการขาดพลังในการต่อรองของกลุ่ม ส.ส. ในแต่ละภาค จึงต้องมีการรวมตัวกันอย่างเฉพาะกิจระหว่างกลุ่ม ส.ส. ภาคกลาง เหนือ อีสาน และกรุงเทพฯ เพื่อให้เกิดพลังในการต่อรองที่ทัดเทียมกับกลุ่ม ส.ส. ใต้

อย่างไรก็ดีการแข่งขันในตำแหน่งเลขาธิการพรรคดังกล่าว ได้เป็นที่คาดหวังไว้ล่วงหน้าแล้วว่านายวิระ มุสิกพงศ์ จะต้องได้รับชัยชนะอย่างแน่นอน เพราะนอกจากจะได้รับการสนับสนุนจากกลุ่ม ส.ส. ใต้แล้ว นายวิระยังได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มอื่น ๆ ที่เป็นพันธมิตรกับกลุ่ม ส.ส. ใต้

^{๕๑} ข้อบังคับพรรคประชาธิปไตย พ.ศ.2526 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2527 ข้อ 25(7) :

ด้วย เช่นกลุ่มนายพิชัย รัตตกุล รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างนายวิระ กับสมาชิกพรรคฝ่ายต่าง ๆ เช่น นายไชแสง สุกใส พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ ทำให้นายวิระ มีศักยภาพสูงในอันที่จะได้รับการคัดเลือก แต่ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าคะแนนเสียงที่ผู้เข้าแข่งขันทั้งสองได้รับมีจำนวนเท่ากันพอดีจึงต้องหาทางออกด้วยการจับสลาก ซึ่งนายวิระ เป็นผู้ที่ได้รับชัยชนะ^{๕๒} การที่ผลของการเลือกตั้งปรากฏคะแนนเสียงที่เท่ากันนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการร่วมมือกันระหว่างฝักฝ่ายอื่น ๆ ในการต่อรองกับกลุ่ม ส.ส.ใต้ แม้ว่านายเทอดพงษ์ ไชยนันทน์ จะต้องพ่ายแพ้ไปเพราะการจับสลากก็ตาม แต่ผลการลงคะแนนเสียงได้เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงพลังทั้งของกลุ่ม ส.ส.ภาคต่าง ๆ ที่ร่วมกันสนับสนุนนาย เทอดพงษ์ และของกลุ่ม ส.ส.ใต้ได้เป็นอย่างดี ตลอดจนเป็นการตอกย้ำให้เห็นภาพของฝักฝ่ายภายในพรรคได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ชัยชนะของกลุ่ม ส.ส.ใต้ได้ทำให้เกิดผลเปลี่ยนแปลงที่ตามมาภายหลังอย่างมากดังจะดังกกล่าวต่อไป แต่ในเบื้องต้นการเข้าสู่ตำแหน่งเลขาธิการพรรคของนายวิระ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อฝักฝ่ายโดยตรงเมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขึ้นในเดือนกรกฎาคม ปีเดียวกัน

การยุบสภาผู้แทนราษฎรโดย พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ อันเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในพรรคกิจสังคม และการเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ภายใต้การนำของคณะกรรมการบริหารชุดใหม่ โดยเฉพาะนายวิระ มุสิกพงษ์ ในตำแหน่งเลขาธิการพรรค ได้มีโอกาสพิสูจน์ความสามารถในทันที รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งภายในที่ถูกกดดันเอาไว้ภายใต้ภาพของความเป็นพรรคที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเป็นเวลานาน

ปัญหาประการแรกที่คณะกรรมการบริหารพรรคชุดใหม่ต้องเผชิญ คือ การเตรียมตัวเข้าแข่งขันในการเลือกตั้งทั่วไปที่จะมีขึ้นในเวลาอันกระชั้นชิด ด้วยเหตุที่พรรคประชาธิปัตย์ได้รับความนิยมจากประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับแนวโน้มที่จะเป็นพรรคการเมืองที่ได้รับคะแนนเสียงมากที่สุด ทำให้มีผู้ยื่นความจำนงต้องการลงสมัครรับเลือกตั้งในนามของพรรคเป็นจำนวนมาก ทำให้พรรคต้องประสบกับปัญหาการคัดเลือกคนลงสมัครในเขตเลือกตั้งต่าง ๆ ปัญหาดังกล่าวได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายขึ้นมาในทันที แม้ว่าอำนาจในการคัดเลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งจะอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของคณะกรรมการบริหารพรรค โดยการตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อทำ

^{๕๒} "โฉมใหม่ประชาธิปัตย์," ข่าวพิเศษ (14-20 เมษายน 2529) : 15-16.

หน้าที่ดังกล่าว^{๕๓} ก็ตาม แต่โดยเหตุที่กลุ่ม ส.ส. ได้มีอิทธิพลสูงในคณะกรรมการบริหาร จึงมีแนวโน้มที่จะสามารถชี้นำได้อย่างมากต่อการคัดเลือกผู้สมัคร โดยเฉพาะในตำแหน่งเลขาธิการพรรคของนายวิระ มุสิกพงษ์ ทำให้กลุ่ม ส.ส. ภาครอื่น ๆ เกิดความไม่แน่ใจในการคัดเลือกตัวผู้สมัครว่าจะสามารถดำเนินไปได้โดยยุติธรรม รวมทั้งความไม่แน่ใจในความพยายามของกลุ่มตนว่าจะสามารถขยายตัวและเพิ่มจำนวนที่นั่งในสภาให้แก่กลุ่ม ซึ่งจะเป็นฐานอำนาจในการต่อรองภายในพรรค ได้มากเพียงใด

ปัญหาดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่าย -กลุ่มภูมิภาค- มากยิ่งขึ้นเมื่อปรากฏว่ามีการระดมผู้สมัครใหม่ ๆ เข้าพรรคเป็นจำนวนมากภายใต้การสนับสนุนของสมาชิกจากภาคใต้ เพื่อลงสมัครในเขตเลือกตั้งต่าง ๆ ไม่เฉพาะแต่ในภาคใต้เท่านั้น เช่นการผลักดันให้ ร.ท.ชาลิต เตชะไพบูลย์ นายเดโช สวานานนท์ พล.อ.หาญ ลีนานนท์ นายสัมพันธ์ เลิศนุวัฒน์ ลงสมัครในเขตกรุงเทพมหานคร นายอนันต์ และ นายจาตุรนต์ ฉายแสง ลงสมัครในภาคกลาง นายไชแสง สุกใส นายนิพนธ์ พร้อมพันธุ์ นายพรเทพ เตชะไพบูลย์ นายประจวบ ไชยสาส์น นายฉัตรชัย นายเฉลิมชัย เอียสกุล ในภาคอีสาน เป็นต้น^{๕๔} ประกอบกับการดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์กับพันธมิตรเดิมเช่น พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ ดร.พิจิตต รัตตกุล ทำให้กลุ่ม ส.ส. ได้มีแนวโน้มที่จะขยายตัวออกไปมากยิ่งขึ้นภายหลังการเลือกตั้ง ในขณะที่กลุ่มอื่น ๆ ไม่สามารถขยายตัวออกไปได้เท่าที่ควร ทำให้กระแสความขัดแย้งเริ่มก่อตัวและเพิ่มระดับของความรุนแรงขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว หากสถานการณ์ภายนอกพรรคที่อยู่ในระหว่างการหาเสียงเลือกตั้ง ไม่เปิดโอกาสให้ความขัดแย้งปะทุขึ้นมาได้ ประกอบกับการอาศัยความชอบธรรมในการดำเนินการตามข้อบังคับพรรคของสมาชิกในกลุ่ม ส.ส. ใต้ ผ่านคณะกรรมการคัดเลือกผู้สมัคร ทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นต้องถูกกดดันเอาไว้ภายใต้ความรุนแรงที่พร้อมจะเกิดขึ้นในทุกขณะ

พิจารณาในอีกทางหนึ่ง การระดมสมาชิกเข้าสู่พรรคเป็นจำนวนมากในระยะเวลานี้เป็นเหตุผลหนึ่งของความพยายามสร้างพรรคให้เติบโตขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว ความพยายามและความสามารถเฉพาะตัวของนายวิระ มุสิกพงษ์ ทำให้พรรคประชาธิปไตยสามารถชักนำบุคคลในวงการต่าง ๆ

^{๕๓} ข้อบังคับพรรคประชาธิปไตย พ.ศ. 2526 ข้อ 57.

^{๕๔} สมาชิกใหม่เหล่านี้ส่วนใหญ่จะได้รับการติดต่อ ชักนำมาสู่พรรคโดยนายวิระ มุสิกพงษ์.

ที่มีศักยภาพสูงในอันที่จะได้รับเลือกตั้งมาเข้าพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มธุรกิจหรือกลุ่มทุน อาทิ นักธุรกิจตระกูลเตชะไพบูลย์ ตระกูลพร้อมพันธ์ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันได้มีความพยายามส่วนหนึ่งภายในพรรคที่ต้องการจะพัฒนาและปรับเปลี่ยนบทบาททางการเมืองของพรรค โดยการสนับสนุนให้นักบริหารและนักวิชาการเข้ามาสู่พรรคมากขึ้น เช่น ดร.ศุภชัย พานิชภักดิ์ ดร.นิคม จันทรวิทุร นายวิชิต แสงทอง ดร.สุรินทร์ นิคสุวรรณ เป็นต้น ผลของการณ์ดังกล่าวได้เป็นไปตามเป้าหมายเฉพาะหน้าของพรรค เพราะปรากฏว่าภายหลังการเลือกตั้งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2529 พรรคประชาธิปไตย ได้ประสบความสำเร็จอย่างสูงโดยสามารถแย่งชิงที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรได้ถึง 100 ที่นั่ง ทำให้พรรคกลายเป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสภาและมีโอกาสอย่างมากในการเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลผสม

อย่างไรก็ตามสภาพดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อพรรคประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสภาเช่นเดียวกัน กล่าวคือ การขาดความเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในด้านความคิดและแนวทางทางการเมือง ดังเช่นที่เคยปรากฏเมื่อการเลือกตั้ง พ.ศ.2519 การระดมและชักชวนพ่อค้า นักธุรกิจตลอดจนบุคคลในวงการต่าง ๆ มาเข้าพรรค ทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้ต่างมีความคาดหวังที่จะได้รับผลประโยชน์ตอบแทน คือตำแหน่งทางการเมืองโดยปราศจากเจตนาarmacy ในการเป็น "ผู้แทน" ราษฎร ซึ่งจะนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกภายในพรรคในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่า การเลือกตั้ง พ.ศ.2529 เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการขัดแย้งภายในพรรคที่ถูกกดดันเอาไว้มาเป็นเวลานาน และได้กลายไปสู่กระบวนการขัดแย้งที่รุนแรงภายหลังการเลือกตั้งเมื่อพรรคได้เข้าร่วมรัฐบาล นอกเหนือไปจากจุดชนวนของความขัดแย้งดังกล่าวมาแล้ว กระแสการเรียกร้องภายในพรรคส่วนหนึ่งก็ได้มีผลต่อการนำไปสู่การเป็นชนวนของความขัดแย้งในเวลาต่อมา กล่าวคือ ภายใต้อิทธิพลของการเรียกร้องหาประชาธิปไตย "เต็มใบ" คือการมีนายกรัฐมนตรีที่มาจากพรรคเลือกตั้งเป็นด้านหลัก ประกอบกับยุทธวิธีของพรรคประชาธิปไตยเองที่เคยใช้ได้ผลมาตลอดคือการประกาศตนยืนหยัด "คัดค้านเผด็จการทุกรูปแบบ" ทำให้พรรคประชาธิปไตยหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องประกาศเจตนาarmacyของพรรคให้ชัดเจนว่า พร้อมทั้งจะจัดตั้งรัฐบาล และสนับสนุนหัวหน้าพรรคให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังนั้นในการปราศรัยหาเสียงของพรรคโดยเฉพาะในเขต ก.ท.ม. ซึ่งกระแสเรียกร้องในเรื่องดังกล่าวมีอยู่สูง พรรคประชาธิปไตยจึงต้องประกาศสนับสนุนนายกรัฐมนตรีที่มาจากพรรคเลือกตั้ง นายพิชัย รัตตกุล ก็ได้ประกาศตัวว่าพร้อมที่จะเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หากพรรคได้เสียงข้างมากในสภา และแม้พรรคจะได้รับเลือกตั้งไม่ถึงกึ่งหนึ่งแต่หากพรรคมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุด มากกว่าพรรคการเมืองอื่นแล้วพรรคประชาธิปไตยจะต้อง เป็นแกนกลางของการจัดตั้งรัฐบาล และหัวหน้าพรรคที่มี ส.ส.มากที่สุดก็ควรจะได้ เป็นนายกรัฐมนตรี ในขณะที่เดียวกันในภาคใต้ซึ่งกระแสการสนับสนุน พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ มีอยู่สูง สมาชิกพรรคได้ใช้

ยุทธวิธีการหาเสียงในทางตรงกันข้าม โดยการประกาศสนับสนุน พล.อ. เปรม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป อันเป็นกลยุทธ์ในการแสวงหาคะแนนนิยมของพรรค การประกาศจุดยืนที่แตกต่างกันระหว่างสองฝ่ายทำให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งในนามของพรรคส่วนใหญ่ต้องเกิดความกระอักกระอ่วนใจโดยเฉพาะ นายพิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรค ^{๕๕}

แม้กระนั้นก็ตาม การมีจุดยืนทางการเมืองที่ไม่แน่นอนในเรื่องดังกล่าวไม่ได้มีผลให้พรรคต้องได้รับความนิยมลดน้อยลงแต่ประการใด ในทางตรงกันข้ามการใช้กลยุทธ์ที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ กลับทำให้พรรคประชาธิปัตย์ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้งมากยิ่งขึ้น แต่ปัญหาความขัดแย้งแตกต่างไม่ได้สิ้นสุดไปพร้อมกับการเลือกตั้ง เพราะเหตุว่าพรรคได้รับเลือกตั้งเป็นจำนวนมากที่สุด จึงต้องเป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาล ดังนั้นยุทธวิธีการหาเสียงที่ได้ผลของพรรคจึงกลายมาเป็นปัญหาที่พรรคจะต้องแก้ไขให้ได้ นั่นคือการเสนอชื่อบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ดังนั้น ภายหลังจากเลือกตั้งพรรคประชาธิปัตย์จึงต้องมีการประชุมพรรคอย่างรีบด่วนเพื่อที่จะหามติในเรื่องดังกล่าวให้ชัดเจน ในขณะที่สถานการณ์ภายนอก พรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทยได้ประกาศร่วมมือกันเป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาล โดยสนับสนุน พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งมีความล่าช้าในการเสนอชื่อนายกรัฐมนตรี จึงต้องตกเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำจนไม่อาจเป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาลได้ นายพิชัย รัตตกุล ซึ่งได้แสดงท่าทีว่าพร้อมที่จะเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเสียเองนั้น ต้องผ่อนคลายนบทบาทลง การประชุมพรรคครั้งแรกหลังการเลือกตั้ง ในวันที่ 29 กรกฎาคม นั้นจึงเป็นเพียงการได้มาซึ่งมติพรรคว่าจะเข้าร่วมรัฐบาลเท่านั้น โดยไม่มีการกล่าวถึงการเสนอชื่อนายกรัฐมนตรีแต่อย่างใด และมีการตั้งคณะทำงานขึ้นเพื่อดำเนินการจัดตั้งรัฐบาล โดยให้มีหน้าที่ในการติดต่อประสานงานกับพรรคการเมืองอื่น ๆ เพื่อจัดตั้งรัฐบาลโดยให้พรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนกลาง ^{๕๖}

ในระหว่างเวลาดังกล่าว ได้มีการติดต่อจากผู้นำกองทัพผ่านนายพิชัย รัตตกุล เพื่อการ

^{๕๕} "คำให้การของ พิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ รองนายกรัฐมนตรี," ข่าวพิเศษ (25 กันยายน - 6 ตุลาคม 2529) : 31.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

ประสานงานในการจัดตั้งรัฐบาล นายพิชัย เปิดเผยว่า "ได้ถูกเชิญให้ไปพบกับ พลเอกท่านหนึ่ง และ ท่านพลตรีท่านหนึ่ง" เพื่อรับการ"ขอร้อง"ให้เสนอชื่อ พล.อ.เปรม เป็นนายกรัฐมนตรี^{๕๗} อย่างไรก็ตาม นายพิชัย ได้นำเรื่องดังกล่าวเข้าสู่ที่ประชุมพรรคในเวลาต่อมาก่อนที่จะได้ตัดสินใจใด ๆ ลงไป และที่ประชุมพรรคก็ได้มีมติ โดยการสนับสนุนของกลุ่ม ส.ส. ได้อย่างแข็งขันให้เสนอชื่อ พล.อ.เปรม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

จะเห็นได้ว่าแนวโน้มของความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นจากการเสนอชื่อนายกรัฐมนตรีได้ยุติลงอย่างรวดเร็ว ความพยายามของสมาชิกพรรคส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้หัวหน้าพรรคก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ดังที่เคยปรากฏในการหาเสียงเลือกตั้งได้ยุติลงพร้อมกับการยอมรับ พล.อ.เปรม ในฐานะผู้นำรัฐบาล และความต้องการเข้าร่วมรัฐบาล จากการสัมภาษณ์อดีตสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ท่านหนึ่ง พบว่าที่ประชุมพรรคประชาธิปัตย์ต่างมีความเห็นพ้องต้องกันว่าจะต้องสนับสนุน พล.อ.เปรม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป โดยไม่มีการกล่าวถึงการเสนอชื่อนายพิชัย ให้เข้าสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแต่อย่างใด^{๕๘}

จากข้อสังเกตดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของพรรคประชาธิปัตย์ในการเป็นแกนกลางจัดตั้งรัฐบาล ทำให้พรรคต้องประสบกับปัญหาการถูกกีดกันไม่ให้เข้าร่วมรัฐบาล ดังนั้นความพยายามในการผลักดันหัวหน้าพรรคให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งไม่ได้รับการยอมรับจากพรรคการเมืองอื่น ๆ จึงมีความเสี่ยงต่อการไม่ได้เข้าร่วมคณะรัฐมนตรี แม้ว่าในขณะนั้นจะได้รับความพยายามจากพรรคการเมืองอื่น ๆ ที่ไม่ได้สนับสนุน พล.อ.เปรม ในอันที่จะเสนอชื่อนายพิชัย เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ตาม^{๕๙} ซึ่งหมายถึงการยอมรับพรรคประชาธิปัตย์ให้เป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาลผสม แต่คะแนนเสียงของพรรคการเมืองเหล่านั้นเมื่อรวมกับพรรคประชาธิปัตย์แล้วยังไม่เพียงพอต่อการจัดตั้งรัฐบาลขึ้นได้ ดังนั้นพรรคประชาธิปัตย์จึงเลือกทางเลือกที่จะได้เข้าร่วมรัฐบาลอย่างแน่นอนโดยการสนับสนุน พล.อ.เปรม แม้ว่าจะเป็นที่ทราบอย่างแน่ชัดว่ารัฐบาลที่นำ

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๘} สัมภาษณ์ สัมพันธ์ แป้นพัฒนา, 18 ธันวาคม 2532.

^{๕๙} ได้แก่พรรคสหประชาชาติไทย พรรคก้าวหน้า และพรรคมวลชน.

โดย พล.อ. เปรมจะไม่สามารถจัดตั้งขึ้นได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีที่นั่งในสภาถึง 1๒๐ ที่นั่ง ผลจากการเข้าร่วมรัฐบาลในครั้งนี้ได้ทำให้พรรคต้องเกิดความขัดแย้งภายในขึ้นอย่างรุนแรง สาเหตุเบื้องต้นก็คือการเข้าร่วมรัฐบาลโดยปราศจากอำนาจในการต่อรอง ทำให้พรรคไม่สามารถเรียกร้องและต่อรองกับผู้นำรัฐบาล และพรรคการเมืองอื่น ๆ ในเรื่องตำแหน่งทางการเมืองที่พรรคควรจะได้รับ

การจัดตั้งรัฐบาลในครั้งนี้มีลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกันกับการจัดตั้งรัฐบาลชุดที่ผ่านมาของ พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ กล่าวคือ การจัดสรรบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีจะตกเป็นสิทธิขาดแก่ พล.อ. เปรม ดังนั้น พล.อ. เปรมจึงมีสิทธิในการแต่งตั้งบุคคลภายนอกที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง หากเป็นบุคคลในสายของ พล.อ. เปรมเอง เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีส่วนหนึ่งจำนวนที่นั่งในคณะรัฐมนตรีที่เหลืออยู่จึงจะเป็นการจัดสรรระหว่างพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล ตามอัตราส่วนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้ง พรรคประชาธิปัตย์ได้รับอัตราส่วนที่นั่งในคณะรัฐมนตรีจากการจัดสรรครั้งนี้ 16 ที่นั่ง จากจำนวนที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎร 1๒๐ ที่นั่ง ซึ่งขัดแย้งกับความเห็นของสมาชิกพรรคส่วนใหญ่ที่เห็นว่า พรรคควรจะได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีถึง 17 ตำแหน่ง (ตามอัตราส่วน 6:1) ^{๕๐} นายพิชัย รัตตกุล เชื่อว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา นั้น ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการขาดอำนาจในการต่อรองจำนวนตำแหน่งรัฐมนตรี ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พรรคประชาธิปัตย์ยืนยันสนับสนุน พล.อ. เปรม ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่อไป ทั้งที่พรรคไม่ได้เป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาล ^{๕๑}

^{๕๐} พล.อ. เปรม จัดสรรบุคคลในสายของตนเอง เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี 7 ตำแหน่ง ดังนั้นตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีจึงเหลืออยู่เพียง 37 ตำแหน่ง (ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ที่กำหนดให้มีรัฐมนตรีได้ไม่เกิน 44 คน - มาตรา 146) ในขณะที่พรรคการเมืองร่วมรัฐบาล 4 พรรคมีที่นั่งในสภาารวมกันทั้งสิ้น 232 ที่นั่ง ดังนั้นตามอัตราส่วนส.ส. 6 คน ต่อตำแหน่งรัฐมนตรี 1 ตำแหน่ง พรรคประชาธิปัตย์จึงได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี 16 ตำแหน่ง พรรคชาติไทยได้รับ 10 ตำแหน่ง พรรคกิจสังคมได้ 8 ตำแหน่ง และพรรคราษฎรได้ 3 ตำแหน่ง.

^{๕๑} "คำให้การของ พิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ รองนายกรัฐมนตรี." ข่าวพิเศษ (29 กันยายน - 5 ตุลาคม 2529) : 34.

ตามข้อบังคับพรรคประชาธิปไตยเกี่ยวกับการตั้งรัฐบาลนั้น กำหนดให้ที่ประชุมร่วมระหว่าง คณะกรรมการบริหารพรรค กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรค เป็นผู้มียอำนาจในการลงมติว่าจะ จัดตั้งรัฐบาลหรือร่วมรัฐบาลไม่ และทั้งยังเป็นผู้กำหนดตัวบุคคลเสนอให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี^{๕๒} ดังนั้นภายหลังจากตัดสินใจเข้าร่วมรัฐบาลแล้ว จึงได้มีการประชุมพรรคขึ้นอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้มีการ คัดเลือกตัวบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี และโดยแนวทางปฏิบัติของพรรคที่ได้ดำเนินตลอด มา ประกอบกับการคำนึงถึงตัวแทนของภาคที่จะเข้ามามีส่วนในการบริหารพรรค^{๕๓} ทำให้เกิด หลักเกณฑ์ขึ้นอย่างไม่เป็นทางการว่า ตำแหน่งรัฐมนตรีที่พรรคจะได้รับจากการเข้าร่วมรัฐบาลนั้น จะต้องแบ่งสรรกันระหว่างภาคต่าง ๆ อย่างยุติธรรม ทั้งนี้โดยให้พิจารณาจากจำนวนสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎรในแต่ละภาคเป็นเกณฑ์ในการกำหนดอัตราส่วนของรัฐมนตรีที่มาจากภาคนั้น ๆ

จากหลักเกณฑ์ในการกำหนดตัวบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีดังกล่าว ทำให้การ ประชุมพรรคต้องแยกออกเป็นการประชุมในกลุ่มย่อยตามภาคต่าง ๆ เพื่อกำหนดตัวรัฐมนตรีของภาค แล้วจึงมีการประชุมพรรคร่วมกันอีกครั้งเพื่อยืนยันตัวบุคคลที่ได้เลือกสรรไว้แล้ว หลักเกณฑ์ที่พรรค ได้สร้างขึ้นมาขึ้นนี้ นับได้ว่าเป็นการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้จากการแย่งชิงตำแหน่ง รัฐมนตรี รวมทั้งเป็นการกระจายอำนาจภายในพรรคระหว่างฝ่ายตามภูมิภาคต่าง ๆ อย่างยุติ ธรรม และในการประชุมตามภาคนั้น ได้มีการตกลงกันอย่างไม่เป็นทางการว่าจะไม่มีการแทรก แขงจากภาคอื่น ๆ ดังนั้นการคัดเลือกตัวรัฐมนตรีของแต่ละภาคจึงได้รับการยอมรับจากที่ประชุม ร่วมของพรรคในท้ายที่สุด

แม้ว่าพรรคประชาธิปไตยจะได้รับการแบ่งสรรจำนวนรัฐมนตรีจากการเข้าร่วมรัฐบาล 16 ตำแหน่งดังกล่าวแล้ว แต่การนำเสนอตัวบุคคลที่จะเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีนั้น พรรคจำเป็นต้อง เสนอรายชื่อให้มากกว่า 16 รายชื่อ ตามข้อเสนอของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ดังที่เคยปฏิบัติมาในการจัดตั้งรัฐบาลในครั้งก่อน ๆ ให้เป็น "ตัวสำรอง" เพื่อ พล.อ.เปรม จะได้มี โอกาสเปรียบเทียบ หรือกลั่นกรองอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นการลงมติคัดเลือกตัวรัฐมนตรีของพรรคใน แต่ละภาคจึงต้องเสนอตัวบุคคลเป็นจำนวนมากกว่าที่จะได้รับการแบ่งสรรด้วย จากการลงมติตาม

^{๕๒} ข้อบังคับพรรคประชาธิปไตย พ.ศ. 2526. ข้อ 64.

^{๕๓} ข้อบังคับพรรคประชาธิปไตย พ.ศ. 2526 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2527 ข้อ 25.

ภาคต่าง ๆ ทำให้ได้ตัวบุคคลที่จะเสนอให้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 รายชื่อสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ที่ได้รับการเสนอให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี

ภาคกลาง และก.ท.ม.	นายมารุต บุณนาค พล.อ.หาญ ลีนาทนั ดร.พิจิตติ รัตตกุล ดร.ศุภชัย พานิชภักดิ์ นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ นายเดโช สวานานนท์
ภาคอีสาน	นายสมบุรณ์ จิระมะกร นายประจวบ ไชยสาส์น นายขุนทอง ภูผิวเดือน นายวิชิต แสงทอง นายมานะศักดิ์ อินทรโกมาลย์สุต นางอนงค์ ตงศิริ นายวัชรินทร์ เกตะวันดี นายสุทัศน์ เงินหมื่น ดร.พินันท์ พาลุสุข
ภาคเหนือ	พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ นายเทอดพงษ์ ไชยนันทน์ นายไกรสร ตันติพงษ์
ภาคใต้	นายอำนาจ สุวรรณคีรี นายบัญญัติ บรรทัดฐาน นายวีระ มุสิกพงศ์ นายสัมพันธ์ ทองสมัคร นายเด่น โต๊ะมีนา นายสุเทพ เทือกสุบรรณ นายถวิล ไพรสณฑ์

อย่างไรก็ตาม การคัดเลือกบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในแต่ละภาค ซึ่งกระทำโดยการลงมติในที่ประชุมของภาคนั้น ๆ (ยกเว้นภาคใต้ที่ไม่มี การลงคะแนนเสียง แต่เป็นการตกลงกันภายในกำหนดตัวบุคคลโดยการยอมรับของสมาชิกทุกคน) ทำให้สามารถกำหนดตัวบุคคลที่จะเข้ารับตำแหน่งที่แน่นอนได้ (โดยคะแนนเสียงที่ปรากฏ) ดังนั้นแม้ว่าจะได้ส่งรายชื่อให้นายกรัฐมนตรีไปถึง 25 ชื่อ แต่ก็เป็นที่ทราบกันโดยแน่ชัดถึงตัวบุคคลที่จะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีทั้ง 16 คน ส่วนรายชื่อบุคคลอื่นที่ส่งประกอบเข้าไปนั้น ก็เพื่อให้เกินจำนวนเพื่อนายกรัฐมนตรีจะได้ "กลั่นกรอง" อีกชั้นหนึ่ง โดยวิธีนี้ทำให้เป็นที่เชื่อได้ว่าพรรคจะสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรีภายในพรรคได้

จะเห็นได้ว่า ภายใต้อิทธิพลที่พรรคได้สร้างขึ้นมา นั้น ทำให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างฝ่ายที่มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในช่วงเวลา ก่อนการเลือกตั้ง ได้ถูกคลี่คลายให้เบาบางลงได้ในระดับหนึ่ง แม้ว่ากลุ่ม ส.ส. ใต้จะยังคงมีอิทธิพลภายในพรรคในระดับสูง เพราะเหตุที่ได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็นจำนวนมากที่สุด ประกอบกับการขยายพันธมิตรของกลุ่มให้กระจายออกไปยังภาคอื่น ๆ ได้มาก

ขึ้น แต่การเคารพในกฎเกณฑ์โดยเฉพาะการคัดเลือกรัฐมนตรีของพรรค ทำให้ปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงตำแหน่งทางการเมืองไม่เกิดขึ้น แม้ว่าอาจจะเกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่สมาชิกบางกลุ่มในภาคต่าง ๆ ที่ไม่สามารถผลักดันให้ตนเองได้รับการคัดเลือกให้เป็น "ตัวจริง" ในรายชื่อรัฐมนตรีที่พรรคได้เสนอต่อนายกรัฐมนตรี เช่น นายไกรสร ตันติพงษ์ ที่ได้ใช้ความพยายามในการหาเสียงสนับสนุนจากกลุ่ม ส.ส.ภาคเหนือ แต่ก็ไม่อาจขยายไปสู่ความขัดแย้งขึ้นได้ด้วยเหตุที่ว่าได้ผ่านกระบวนการเลือกสรรที่ยุติธรรมภายในพรรคแล้ว อย่างไรก็ตาม สาเหตุหลักของความขัดแย้งที่ได้ดำเนินมาโดยตลอด ก็ยังไม่ได้รับการขจัดให้หมดสิ้นไปเสียทีเดียว ดังจะได้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

ความขัดแย้งภายในพรรคที่มีท่าทีว่าจะอ่อนคลายลงได้เริ่มต้นขึ้นอีกครั้งด้วยความรุนแรงภายหลังจากได้มีพระบรมราชโองการ ประกาศแต่งตั้งรัฐมนตรีในเดือนสิงหาคม ซึ่งปรากฏรายชื่อรัฐมนตรีในส่วนของพรรคประชาธิปัตย์ ดังต่อไปนี้

1. นายพิชัย รัตตกุล	เป็น	รองนายกรัฐมนตรี
2. นายอำนาจ สุวรรณคีรี	เป็น	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
3. นายวิจิต แสงทอง	เป็น	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
4. นายศุภชัย พานิชภักดิ์	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
5. พลเอก หาญ ลีนาชนนท์	เป็น	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
6. นายสุเทพ เทือกสุบรรณ	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
7. พันโทสนั่น ขจรประศาสน์	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม
8. นายประจวบ ไชยสาส์น	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์
9. นายวีระ มุสิกพงศ์	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย
10. นายบัญญัติ บรรทัดฐาน	เป็น	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงาน
11. นายพิจิตต รัตตกุล	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงาน
12. นายมารุต บุณนาค	เป็น	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
13. นายสัมพันธ์ ทองสมัคร	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
14. นายเทอดพงษ์ ไชยนันทน์	เป็น	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
15. นายวัชรินทร์ เกตะวันดี	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข
16. นายสมบูรณ์ จิระมะกร	เป็น	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม

กล่าวได้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นผลโดยตรงจากประกาศแต่งตั้งรัฐมนตรีนั่นเอง เพราะเหตุว่าสมาชิกพรรคส่วนหนึ่งได้เกิดความไม่พอใจต่อรายชื่อรัฐมนตรีของพรรคที่ได้รับการแต่งตั้ง ความพยายามในการผสมผสานระหว่างข้อบังคับพรรคกับการประนีประนอม ทำให้ได้มาซึ่งการกำหนดตัวบุคคลที่จะได้รับตำแหน่งทางการเมืองอันเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย แต่การที่ผลไม่ปรากฏไปตามความคาดหมายของสมาชิกพรรค ทำให้เกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับความไม่สุจริตใจของผู้ที่ได้รับการมอบหมายให้ดำเนินการในเรื่องดังกล่าว คือหัวหน้าพรรค นายพิชัย รัตตกุล

ในการประชุมพรรคครั้งต่อมา จึงมีการยื่นญัตติโดยนายณัฐชาติ บุญสุวรรณ สมาชิกสภาจากจังหวัดสงขลา กล่าวหาหัวหน้าพรรคว่าเป็นเผด็จการ ตัดสินใจในเรื่องสำคัญโดยลำพัง และมีการกล่าวหาหัวหน้าพรรคว่าได้ใช้อำนาจโดยผลการกำหนดตัวบุคคลที่เป็นรัฐมนตรีทั้ง 16 คนไว้ก่อนที่จะนำไปเสนอนายกรัฐมนตรี กลุ่มสมาชิกพรรคที่ไม่พอใจได้ร่วมสนับสนุนคัดค้านการกระทำของหัวหน้าพรรค โดยมีประเด็นหลักในการโต้แย้งว่าบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีบางคนไม่มีความเหมาะสม และไม่ใช่มติที่พรรคได้มีมติกำหนดให้เป็น "ตัวจริง" ในการเสนอรายชื่อต่อนายกรัฐมนตรี หากเป็นเพราะหัวหน้าพรรคได้ใช้อำนาจโดยผลการเปลี่ยนแปลงรายชื่อ เสียก่อน^{๕๔} อย่างไรก็ตาม นายพิชัย ก็ได้ชี้แจงปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าวโดยอ้างว่านายกรัฐมนตรี เป็นผู้ตัดสินใจกำหนดตัวรัฐมนตรีเอง โดยตนเองไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแต่อย่างใด การประชุมพรรคในครั้งนั้นดำเนินไปท่ามกลางการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงระหว่างทั้งสองฝ่าย การอภิปรายญัตติอย่างรุนแรงของนายณัฐชาติ บุญสุวรรณ ว่านายพิชัยเป็นเผด็จการได้ทำให้นายพิชัย ระงับอารมณ์เอาไว้ไม่ได้จนถึงกับจะมีการทำร้ายร่างกายกัน และผลของการประชุมพรรคได้ยุติลงด้วยความคลงแคลงใจของสมาชิกหลายฝ่าย^{๕๕}

ข้อสังเกตที่น่าสนใจที่ปรากฏในที่นี้คือ ความขัดแย้งได้เริ่มต้นขึ้นจากความไม่พอใจของสมาชิกพรรคกลุ่มหนึ่ง ที่มีต่อหัวหน้าพรรค โดยไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลที่พลาดหวังจากตำแหน่งรัฐมนตรีแต่อย่างใด บุคคลที่เป็นแกนนำในการต่อต้านในเบื้องต้น คือ นายณัฐชาติ บุญสุวรรณ และ

^{๕๔} วีระ มุสิกพงศ์, "ใครทำให้ ปชป.แตก?", มติชนสุดสัปดาห์ (19 กรกฎาคม 2530)

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน.

นายเดโช สวานานนท์ ต่างไม่ได้รับการคาดหมายว่าจะได้รับตำแหน่งใด ๆ อยู่แล้ว นายณชาติ ไม่ได้มีชื่ออยู่ในรายชื่อรัฐมนตรี 25 คนที่เสนอนายกรัฐมนตรีมาตั้งแต่ต้น ส่วนนายเดโช แม้ว่าจะมีชื่ออยู่ก็ตาม แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นผู้ที่ถูกเสนอประกอบเข้าไปเท่านั้น ส่วนบุคคลที่มีการคาดหวังว่าจะได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี แต่ต้องพลาดไปนั้น ได้แก่ นายเด่น โติะมินา สมาชิกสภาผู้แทนฯ จากจังหวัดปัตตานี และนายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ สมาชิกสภาผู้แทนฯ กรุงเทพฯ^{๕๕} ในเบื้องต้นไม่ได้มีบทบาทในการต่อต้าน หรือแสดงความไม่พอใจใด ๆ จนกระทั่งได้เกิดการคัดค้านหัวหน้าพรรคขึ้น จึงได้เริ่มแสดงบทบาท

ความขัดแย้งระหว่างสมาชิกพรรคกลุ่มต่อต้านกับ นายพิชัย รัตตกุล ได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ในระยะแรกความขัดแย้งได้เกิดขึ้นเฉพาะระหว่างสมาชิกพรรคกลุ่มหนึ่งที่เกิดความไม่พอใจและไม่ยอมรับบทบาทการนำของหัวหน้าพรรค กับตัวนายพิชัย รัตตกุล เท่านั้น ซึ่งต่อมาเมื่อปริมาตรของความขัดแย้งได้ขยายตัวออกไป ในขณะที่ความเข้าใจของสมาชิกพรรคเริ่มกระจ่างขึ้นเป็นลำดับ จำนวนของสมาชิกในกลุ่มที่ขัดแย้งกันจึงเริ่มมีความชัดเจนแน่นอน และขยายจำนวนออกไป จากการสัมภาษณ์สมาชิกในกลุ่มต่อต้านนายพิชัย พบว่าในเบื้องต้นนั้น สมาชิกพรรคยังไม่มีความกระจ่าง และไม่มีการรวมกลุ่มที่แน่นอน จนกระทั่งมีการยื่นฎัตติของนายณชาติ บุญสุวรรณ กล่าวหานายพิชัย ดังกล่าวแล้ว จึงเริ่มมีการรวมตัวกันขึ้น กลุ่มที่เกิดขึ้นในครั้งแรกมีลักษณะเป็นเพียงกลุ่มต่อต้านเล็ก ๆ ประกอบด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพียงไม่กี่คน ไม่มีแกนนำที่ชัดเจน ต่อมาจึงมีการติดต่อให้นายวิระ มุสิกพงศ์ เข้ามาเป็น "หัว" ในการนำการต่อสู้^{๕๖}

จากการรวมตัวของผู้ที่ต่อต้านหัวหน้าพรรคเพียงไม่กี่คน ได้มีการขยายตัวออกไปเป็นกลุ่มภายในเวลาอันรวดเร็วภายหลังความไม่สามารถให้ความกระจ่างแก่เรื่องที่เกิดขึ้นได้จากนายพิชัย มีการกล่าวอ้างกันถึงจำนวนของสมาชิกกลุ่มที่เพิ่มขึ้นว่ามีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคเข้าร่วม

^{๕๕} จากการสัมภาษณ์สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์หลายท่าน พบว่าในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังเป็นที่ยังเป็นที่สับสนกันในหมู่สมาชิกกลุ่มที่ต่อต้านนายพิชัย ว่าตามความตกลงในเบื้องต้นนั้น นายเฉลิมพันธ์ เป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากกลุ่มส.ส.ภาคกลาง และก.ท.ม. ให้ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีด้วยหรือไม่ หรือเป็นเพียงตัวประกอบที่เสนอไปเพื่อพิจารณาถ่วงถ่วงโดยนายกรัฐมนตรี.

^{๕๖} สัมภาษณ์ สัมพันธ์ แป้นพจน์, 18 ธันวาคม 2532.

ถึง 60 คน ^{๘๘} ในที่นี้มีข้อสังเกตว่า บุคคลที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งโดยตรง คือผู้ที่พลาดหวังจากการเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรี มีเป็นจำนวนเพียงไม่กี่คนเท่านั้น เช่น นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ นายเด่น โต๊ะมีนา นายไกรสร ตันติพงศ์ เป็นต้น สาเหตุการเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งจากตำแหน่งทางการเมืองจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ดังจะกล่าวถึงต่อไป อย่างไรก็ตามการรวมตัวกันของกลุ่มที่ต่อต้านหัวหน้าพรรคไม่ได้เกิดขึ้นในทันที หากได้ดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอน การเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกบางคน เช่นนายไกรสร และนายเฉลิมพันธ์ อาจทำให้พิจารณาได้ว่าเกิดขึ้นจากการถูกกระทบถึงผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับโดยตรง ดังนั้นการเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกส่วนนี้จึงเกิดขึ้นในทันทีโดยปริยาย หลังจากมีการโต้แย้งหัวหน้าพรรคขึ้นโดยสมาชิกกลุ่มดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนการเข้าร่วมกลุ่มของสมาชิกอื่น ๆ นั้นเป็นเพราะ"ความถูกต้อง และเป็นธรรม" จึงไม่ได้มีการเข้าร่วมในทันที หากได้เกิดขึ้นหลังจากการพิจารณาถึง"การยืนอยู่กับความถูกต้อง และเป็นธรรม"แล้ว ^{๘๙}

กล่าวในส่วนของนายพิชัย รัตตกุล ซึ่งเดิมเป็นผู้ที่ถูกโจมตีอยู่เพียงคนเดียว ในเวลาต่อมาได้มีผู้สนับสนุนเพิ่มมากขึ้น เป็นที่สังเกตได้ว่าสมาชิกกลุ่มสนับสนุนนายพิชัย นั้นเป็นกลุ่มเดียวกันที่เคยสนับสนุนให้นายพิชัย ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งหัวหน้าพรรคมาก่อน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนฯ จากภาคกลางและกรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ ในเวลาต่อมาเมื่อความขัดแย้งได้ขยายตัวออกไปจนถึงขั้นการเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรง กลุ่มผู้สนับสนุนนายพิชัย ได้ขยายตัวออกไปมากขึ้นกว่าเดิม กล่าวได้ว่ากลุ่มผู้ที่สนับสนุนนายพิชัย ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่ม ส.ส. ที่ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีนั่นเอง แม้ว่าในกลุ่มรัฐมนตรีของพรรคบางส่วนจะไม่ได้มีการสนับสนุนนายพิชัย อย่างชัดเจนเท่าใดนักก็ตาม เช่นกลุ่ม ส.ส.อีสาน ภายใต้การนำของนายประจวบ ไชยสาส์น กลุ่ม ส.ส. ก.ท.ม. และภาคกลางที่นำโดยนายมารุต บุณนาค เป็นต้น แต่โดยพฤติการณ์ที่ไม่ให้การสนับสนุนฝ่ายต่อต้านทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า กลุ่มนี้เลือกที่จะให้การสนับสนุนนายพิชัย มากกว่า กลุ่มสนับสนุนนายพิชัย อีกกลุ่มหนึ่งที่ได้ประกาศตัวให้การสนับสนุนอย่างชัดเจน ก็คือ กลุ่ม ส.ส. ใต้บางส่วนที่ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี เช่น นายบัญญัติ บรรทัดฐาน นายสุเทพ เทือกสุบรรณ เป็นต้น

^{๘๘} วีระ มุสิกพงศ์, "ใครทำให้ ปชป.แตก?", มติชนสุดสัปดาห์ (19 กรกฎาคม 2530) : 12.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน.

จากความขัดแย้งภายในพรรคครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าฝักฝ่ายที่เคยเกิดขึ้นในช่วงเวลา ก่อนหน้านี้ได้คลี่คลายบทบาทและความสำคัญลงอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าฝักฝ่ายที่มีมาแต่เดิมนั้นได้สลายตัวไป และก่อให้เกิดฝักฝ่ายใหม่ขึ้นมาแทนที่ โดยเฉพาะในกลุ่ม ส.ส. ใต้ที่แตกแยกออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน ส่วนกลุ่ม ส.ส. ภาคอื่นที่มีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เช่น กลุ่ม ส.ส. อีสาน ก็ได้แยกตัวออกไปเป็นกลุ่มต่อต้านฝ่ายหนึ่ง (เช่น นายไชแสง สุทธิ นายวิทยา ชันอาสา ดร.พีระพันธ์ พาลุสุข เป็นต้น) อีกฝ่ายหนึ่งก็ได้ให้การสนับสนุนกลุ่มนายพิชัย ซึ่งมีนายประจวบ เป็นแกนนำ กลุ่ม ส.ส. ภาคเหนือ และภาคกลาง รวมทั้งกรุงเทพมหานคร ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน การสลายตัวของฝักฝ่ายที่ชัดเจนที่สุดน่าจะได้แก่การแตกออกเป็นสองฝ่ายของกลุ่ม ส.ส. ใต้ โดยแต่ละฝ่ายต่างมีผู้นำของตนเองที่ชัดเจน คือ กลุ่มที่นำโดยนายวิระ ซึ่งเป็นกลุ่มต่อต้านนายพิชัย ฝ่ายหนึ่ง และกลุ่มที่นำโดยนายชวน หลีกภัย อีกฝ่ายหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การแยกตัวออกเป็นสองฝ่ายในกลุ่ม ส.ส. ใต้ โดยเฉพาะกลุ่มของนายชวน ยังมีความไม่แน่นอนอยู่บางประการเกี่ยวกับการสนับสนุนกลุ่มนายพิชัย กล่าวคือ ในระยะแรกนั้น นายชวน ซึ่งเป็นผู้นำของกลุ่ม ส.ส. ใต้มาแต่เดิม ไม่ได้มีท่าทีในการสนับสนุนฝ่ายใดอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของนายชวน เองที่พยายามสร้างภาพพจน์ให้ปรากฏว่าเป็นผู้ที่ไม่นิยมการแบ่งพวกแบ่งเหล่า มีความประนีประนอมสูง และไม่เผชิญหน้ากับความขัดแย้งโดยตรง ประกอบกับการที่นายชวน ไม่ได้เกี่ยวข้องกับแวดวงของความขัดแย้งโดยตรง เพราะไม่ได้เป็นผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรี⁷⁰ จึงทำให้นายชวน ไม่ตกอยู่ในกลุ่มที่จะต้องถูกต่อต้านว่าให้การสนับสนุนฝ่ายหัวหน้าพรรค ในระหว่างเวลาดังกล่าว นายชวน จึงคงมีบทบาทในฐานะของผู้ที่พยายามไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ในขณะที่สมาชิกพรรคที่ติดตามนายชวน ส่วนหนึ่งได้ให้การสนับสนุนฝ่ายหัวหน้าพรรคอย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุป การเกิดฝักฝ่ายขึ้นใหม่ (และการสลายตัวไปของฝักฝ่ายเดิม) เป็นผลมาจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในพรรค ทำให้เกิดการสนับสนุนคู่ความขัดแย้งในแต่ละฝ่าย โดยสมาชิกในฝักฝ่ายเดิมต่างแยกตัวออกสนับสนุนคู่ขัดแย้งที่เกิดขึ้นใหม่ในฝ่ายที่เชื่อว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่ตนเองมากที่สุด โดยนัยนี้ทำให้เกิดฝักฝ่ายขึ้นใหม่ 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายที่สนับสนุนกลุ่มหัวหน้าพรรค

⁷⁰ นายชวน หลีกภัย ได้ขอสละสิทธิในการเสนอชื่อของตนเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี โดยการเลียงไปรับตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรแทนที่.

ซึ่งเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของนายพิชัย รัตตกุล และไม่ต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ขึ้นอีก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายที่เชื่อว่าได้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้น และต้องการการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเฉลี่ยประโยชน์ที่ถูกต้องตามกติกาก็ได้วางไว้ แม้ว่าโดยข้อเท็จจริง จะมีสมาชิกพรรคอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ปรารถนาจะให้เกิดการแบ่งแยกฝักฝ่ายจากความขัดแย้งดังกล่าวขึ้น และไม่ต้องการเข้าร่วมในความขัดแย้งกับฝ่ายใด ๆ เลยก็ตาม แต่โดยลักษณะของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ประกอบกับสภาพของการแบ่งแยกฝักฝ่ายภายในพรรค ทำให้สมาชิกพรรคในกลุ่มนี้จำเป็นต้องเลือกที่จะเข้าร่วมกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แม้ว่าจะไม่มีความขัดแย้งกับอีกฝ่ายหนึ่งโดยตรงก็ตาม ⁷¹

และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอันเป็นผลให้เกิดฝักฝ่ายนั้น มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความผิดพลาดของการเฉลี่ยและจัดสรรประโยชน์ภายในพรรคที่เคยดำเนินมาอย่างมีประสิทธิภาพมาก่อน ในเบื้องต้น ความขัดแย้งได้เริ่มต้นจากความไม่พอใจของสมาชิกพรรคที่มีต่อนายพิชัย เพราะเชื่อว่านายพิชัย ได้ใช้อำนาจโดยผลการเปลี่ยนแปลงข้อตกลงที่ได้ทำขึ้นด้วยความเห็นชอบของสมาชิก แต่ในเวลาต่อมาความขัดแย้งได้กลายเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างสมาชิกพรรคสองฝ่าย เพราะได้มีสมาชิกส่วนหนึ่งให้การสนับสนุนนายพิชัย และมีกรต่อต้านกลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาของความขัดแย้งที่แท้จริงนั้น เริ่มต้นขึ้นจากความไม่พอใจของสมาชิกพรรคจากภาคใต้ส่วนหนึ่ง ที่เชื่อว่าการแต่งตั้งรัฐมนตรีในส่วนของภาคใต้ได้ถูกกระทำขึ้นอย่างมีเงื่อนไข ความไม่พอใจที่มีต่อหัวหน้าพรรคได้ขยายตัวออกไปสู่สมาชิกพรรคจากภาคใต้ด้วยกัน เมื่อฝ่ายต่อต้านได้รับข้อมูลมาบางประการอันทำให้เป็นที่เชื่อกันว่า ได้มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงตัวรัฐมนตรีของภาค สมาชิกฝ่ายต่อต้านมีความเชื่อว่าจะได้มีการประชุมกันอย่างลับ ๆ ที่บ้านของนายพิชัย ให้สมาชิกพรรคจากภาคใต้ส่วนหนึ่งช่วยกันผลักดันให้มีการเสนอชื่อนายสุเทพ เทือกสุบรรณ เข้าไปในกลุ่ม ส.ส. ที่จะนำเสนอให้ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี แล้วจะมีการดำเนินการให้นายสุเทพ ได้เป็นรัฐมนตรีเอง ดังนั้นเมื่อปรากฏในการประชุมของกลุ่ม ส.ส. ใต้ว่ามีผู้เสนอชื่อนายสุเทพ ทั้งที่นายสุเทพ ไม่มีอาวุโสเพียงพอที่จะได้รับการแต่งตั้งให้ เป็นรัฐมนตรี

⁷¹ จากการสัมภาษณ์สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์หลายท่าน ทำให้ได้ข้อมูลตรงกันประการหนึ่งว่า สมาชิกพรรคในขณะนั้นถูกบังคับโดยสถานการณ์ให้ต้องเลือกที่จะเป็นฝ่ายใด หากไม่เข้ากับฝ่ายใดเลยก็จะกลายเป็นกลุ่มใหม่ขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่ง ที่พร้อมจะถูกดึงให้เข้าร่วมในความขัดแย้ง.

แต่มีการอ้างเหตุผลของการเสนอชื่อว่า "เพื่อเป็นเกียรติและชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล" ทำให้เป็นที่เชื่อกันว่านายสุเทพ คงจะไม่ได้รับการแต่งตั้ง ดังนั้นเมื่อมีการประกาศรายชื่อรัฐมนตรีที่ได้รับการแต่งตั้งโดยมีนายสุเทพ รวมอยู่ด้วยแต่นายเด่น โต๊ะมีนา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกภายในภาคไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรี จึงทำให้ความขัดแย้งขยายตัวไปสู่สมาชิกในกลุ่ม ส.ส. ใต้อื่น ๆ ด้วย เช่น นายสุเทพ เทือกสุบรรณ นายบัญญัติ บรรทัดฐาน นางสุนัตรา มาศดิตถ์ เป็นต้น ⁷²

ส่วนกรณีความขัดแย้งจากการแต่งตั้งรัฐมนตรีในส่วนของภาคกลาง คือการพลาดหวังจากตำแหน่งรัฐมนตรีของนายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ นั้นโดยแท้จริงแล้วมิใช่ประเด็นของความขัดแย้งแต่อย่างใด เพราะเป็นที่แน่ชัดจากการคัดเลือกในกลุ่ม ส.ส. ภาคกลางอยู่แล้วว่านายเฉลิมพันธ์ จะไม่ได้รับแต่งตั้ง ⁷³ แม้ว่านายเฉลิมพันธ์ จะมีความไม่พอใจอยู่บ้างเพราะได้ช่วยเหลือพรรคทางด้านการเงินมาโดยตลอด แต่ไม่ได้รับการตอบแทนเท่าที่ควร สมาชิกพรรคส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการแต่งตั้งรัฐมนตรีในส่วนของภาคกลางได้เป็นไปโดยชอบตามกติกาแล้ว แต่โดยเหตุผลของการให้ความช่วยเหลือแก่พรรคมาเป็นเวลานาน สมาชิกส่วนหนึ่งก็มีความเห็นว่านายเฉลิมพันธ์ ควรจะได้รับการตอบแทนบ้าง ดังนั้นเมื่อปรากฏความไม่กระจ่างชัดในการเสนอรายชื่อรัฐมนตรีของพรรคโดยนายพิชัย กรีฑิของนายเฉลิมพันธ์ จึงถูกรวมอยู่ในความขัดแย้งด้วย

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้เป็นไปในลักษณะที่ไม่อาจประนีประนอมกันได้อีกต่อไป ในขณะที่หัวหน้าพรรคได้ปฏิเสธข้อกล่าวหาของฝ่ายต่อต้าน โดยอ้างว่าได้กระทำด้วยความถูกต้องตามขั้นตอนทุกประการ และให้เหตุผลว่าการที่รายชื่อรัฐมนตรีของพรรคไม่เป็นไปตามที่คาดหมายไว้ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงโดยนายกรัฐมนตรีเองทั้งสิ้น ฝ่ายต่อต้านหัวหน้าพรรคได้โต้แย้งเหตุผลดังกล่าวโดยมีหลักฐานที่สำคัญคือ รายชื่อรัฐมนตรีที่หัวหน้าพรรคนำเสนอต่อนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีการขีดฆ่ารายชื่อโดยลายมือของหัวหน้าพรรค อันเป็นการแสดงว่าหัวหน้าพรรคได้กำหนดตัวบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีไว้ก่อนโดยไม่ได้รับความยินยอมจากที่ประชุมพรรค โดยมีนายทหารท่านหนึ่ง

⁷² สัมภาษณ์ สัมพันธ์ แป้นพัฒนา, 18 ธันวาคม 2532.

⁷³ การลงคะแนนเสียงคัดเลือกรัฐมนตรีของกลุ่ม ส.ส. ภาคกลางและ ก.ท.ม. ทำให้ได้รัฐมนตรีในส่วนของภาค 4 คน โดยไม่มีชื่อนายเฉลิมพันธ์ รวมอยู่ด้วย เพราะนายเฉลิมพันธ์ได้รับคะแนนเสียงสนับสนุนมาเป็นลำดับที่ 5 จึงต้องตกเป็นผู้ที่ถูกเสนอชื่อประกอบเข้าไปเท่านั้น.

ซึ่งเป็นคนสนิทของนายกรัฐมนตรีเป็นผู้นำรายชื่อดังกล่าวมาให้⁷⁴ ความขัดแย้งในเรื่องดังกล่าวไม่อาจทำให้เป็นที่กระจ่างชัดขึ้นได้ ซึ่งในที่สุดเมื่อไม่สามารถประนีประนอมกันได้ จึงมีการยื่นญัตติชักฟอกหัวหน้าพรรคโดยสมาชิกฝ่ายต่อต้าน เพื่อให้หัวหน้าพรรคได้"พิจารณาตนเอง"

กลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านได้เริ่มบทบาทในการกดดันฝ่ายหัวหน้าพรรคครั้งแรกโดยการยื่นญัตติขอเปิดอภิปรายภายในพรรคเพื่อชักฟอกหัวหน้าพรรค โดยมีประเด็นสำคัญสองประเด็น คือ ในประเด็นแรกเป็นเรื่องการแต่งตั้งรัฐมนตรีที่นายพิชัย รัตตกุล ยังไม่สามารถให้คำตอบที่ชัดเจนได้ ส่วนในประเด็นที่สอง เป็นเรื่องการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์บางฉบับโดยนายพิชัย ว่าได้รับบริจาคเงินส่วนตัวให้แก่พรรคในการหาเสียงเลือกตั้งเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้สมาชิกบางส่วนเกิดความสงสัยว่าหัวหน้าพรรคได้รับบริจาคเงินให้แก่พรรคเป็นจำนวนมากเช่นนั้นจริงหรือไม่ ในประเด็นที่สองนี้จะเห็นได้ว่า เป็นกรณีที่เกิดขึ้นใหม่ และไม่ได้เกี่ยวข้องกับกรณีความขัดแย้งที่มีมาแต่เดิม "ประเด็นเรื่องเงินนี้เป็นความบังเอิญ... แต่เมื่อเข้ามาแล้วก็ต้องเล่นหมตทุกเรื่อง พุดง่าย ๆ ว่าเมื่อคุณมีความผิดแล้วความผิดอันที่สองเราจะบอก... คือจริง ๆ เรื่องอย่างนี้เราไม่ค่อยแคร์เท่าไร คนเขาบริจาคมากคุณจะอมคุณจะอะไร มันก็เป็นเรื่องของคุณ"⁷⁵

การชักฟอกหัวหน้าพรรคได้ดำเนินไปท่ามกลางความสับสนของสมาชิกพรรค จะเห็นได้ว่าในระยะแรกที่มีการยื่นญัตติชักฟอก ได้มีสมาชิกพรรคเข้าร่วมถึงกว่า 60 คน แต่ภายหลังการชักฟอกแล้วจำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกับฝ่ายต่อต้านได้ลดลงเป็นลำดับ สมาชิกของฝ่ายต่อต้านจึงมีจำนวนที่ไม่แน่นอน (แต่ฝ่ายต่อต้านได้อ้างว่ามีจำนวน 42 คน จึงเริ่มเรียกชื่อกลุ่มตนเองว่า "กลุ่ม 42") อย่างไรก็ตาม การชักฟอกหัวหน้าพรรคไม่อาจประสบความสำเร็จลงได้ แม้ว่าจะมีผู้เข้าร่วมในการยื่นญัตติเป็นจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรค การประชุมพรรคจึงยุติลงโดยการแต่งตั้งตัวแทนขึ้นจำนวนหนึ่งเพื่อพิจารณาคสึ่คลายความสับสนในเรื่องเงินบริจาค รวมทั้งมีการแต่งตั้งคณะทำงานปรับปรุงโครงสร้างของพรรคขึ้นคณะหนึ่ง⁷⁶ เพื่อทำหน้าที่แก้ไขความขัดแย้ง

⁷⁴ สัมภาษณ์ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร, 14 ธันวาคม 2532.

⁷⁵ สัมภาษณ์ สัมพันธ์ แป้นพัฒนา, 18 ธันวาคม 2532.

⁷⁶ ข่าวพิเศษ (6-12 ตุลาคม 2529) : 8.

ที่เกิดขึ้น ผลของการประชุมดังกล่าวไม่อาจทำให้ฝ่ายต่อต้านหรือ"กลุ่ม 42" พอใจได้ เพราะไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของกลุ่ม นายพิชัย ยังคงยืนยันความสุจริตของตนเอง และไม่ยอมพิจารณาตนเองตามข้อเรียกร้องของฝ่ายต่อต้าน

ในระหว่างเวลาดังกล่าว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นบางประการในกลุ่มต่อต้าน อันนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา กล่าวคือ กรณีนายวิระ มุสิกพงศ์ ถูกฟ้องร้องในข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ อันเกิดขึ้นจากการหาเสียงของนายวิระ ที่จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งในท้ายที่สุดได้ทำให้เกิดแรงกดดันจากหลายฝ่ายให้นายวิระ ต้องยอมลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ดังนั้นจึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นภายในพรรคประชาธิปไตยว่าจะตัดสินใจอย่างไรกับตำแหน่งรัฐมนตรีที่ว่างลง ในขณะที่กลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านมีความเห็นว่าควรจะปล่อยให้ตำแหน่งดังกล่าวว่างไว้ก่อน เพื่อนายวิระ จะได้กลับมาดำรงตำแหน่งอีกครั้งเมื่อพ้นข้อกล่าวหาในคดีที่ถูกฟ้องร้อง สมาชิกพรรคอีกส่วนหนึ่งกลับมีความเห็นว่าควรแต่งตั้งบุคคลอื่นเข้าดำรงตำแหน่งแทน เพื่อไม่ให้เกิดการบริหารราชการแผ่นดินต้องเสียหาย⁷⁷ ในที่สุดความแตกต่างในความคิดเห็นได้ยุติลงโดยมติพรรคให้มีการแต่งตั้งบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งแทนนายวิระ สมาชิกฝ่ายต่อต้านหรือกลุ่ม 42 จึงเสนอให้นายถวิล ไพรสณฑ์ เข้ารับตำแหน่ง ในขณะที่สมาชิกพรรคจากภาคใต้อีกส่วนหนึ่งได้เสนอนายไสว พัฒโน ทำให้ฝ่ายต่อต้านเกิดความไม่พอใจเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าตำแหน่งที่ว่างลงเป็นโควตาของฝ่ายตน ผลจากการดังกล่าวได้ทำให้เกิดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก่อนหน้าทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อปรากฏว่านายไสว พัฒโน ได้รับเลือกจากที่ประชุมพรรคให้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีที่ว่างลง⁷⁸

อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามภายในพรรคที่จะคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ในขณะที่นายชวน หลีกภัย ผู้นำกลุ่ม ส.ส. ได้พยายามแสดงบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ยและประสานความขัดแย้ง พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ แกนนำของกลุ่ม ส.ส.ภาคเหนือก็ได้พยายามแสวงหาเสียงสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรค เพื่อที่จะทำคำเสนอต่อพรรคให้ยุติปัญหาความขัดแย้งโดยเร็ว ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีสมาชิกพรรคอีกส่วนหนึ่ง ได้เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาโดยการ

⁷⁷ ข่าวพิเศษ (15-21 ตุลาคม 2529) : 18.

⁷⁸ ข่าวพิเศษ (1-7 ธันวาคม 2529) : 9.

ขอให้พรรคเปิดประชุมใหญ่วิสามัญขึ้น เพื่อให้สมาชิกพรรคทั่วประเทศได้มีส่วนในการยุติปัญหา⁷⁹ แต่หลังจากความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงขึ้นภายหลังการแต่งตั้งนายไสว พัฒโน เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย แทนนายวิระ มุสิกพงศ์ หนทางในการแก้ปัญหาโดยการตกลงกันอย่างสันติถึงความพยายามของนายชวน และ พ.ท.สนั่น จึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงมีอยู่เพียงหนทางเดียวที่จะเป็นไปได้ คือ การให้ที่ประชุมใหญ่พรรคเป็นผู้ตัดสิน โดยทั้งสองฝ่ายได้แสดงท่าทีว่าจะยอมรับในผลการตัดสินของที่ประชุมใหญ่

วิธีการตัดสินโดยที่ประชุมใหญ่พรรคที่กล่าวถึงก็คือ ให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรคขึ้นใหม่แทนที่ชุดเดิมซึ่งจะยอมลาออก โดยวิธีนี้คู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายต่างยอมรับใน"วิธีการ"แก้ปัญหา ตลอดจนได้แถลงยอมรับ"ผล"ของการแก้ปัญหาโดยที่ประชุมใหญ่ด้วย จึงทำให้เกิดแนวโน้มว่าปัญหาความขัดแย้งภายในพรรคจะได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงไปได้ ซึ่งในที่สุดได้มีการตกลงกันให้เปิดประชุมใหญ่วิสามัญขึ้น ในปลายปี พ.ศ.2529 นั้นเอง แต่เนื่องจากทั้งสองฝ่ายต่างเล็งเห็นว่าควรจะได้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารพรรค ซึ่งยังมีจุดอ่อนอยู่บางประการไปพร้อมกันเสียทีเดียว ซึ่งจะกระทำได้ก็แต่โดยการแก้ไขข้อบังคับพรรค ดังนั้นจึงได้ตกลงกันให้เปิดประชุมในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2530 อันเป็นการประชุมใหญ่สามัญแทน⁸⁰ แต่โดยเหตุผลที่แท้จริงแล้วเป็นที่เห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายต่างต้องการยืดเวลาให้เนิ่นนานออกไปอีกระยะหนึ่ง เพื่อที่จะได้แสวงหาความสนับสนุนจากสาขาพรรคได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในปลายปี พ.ศ.2529 ได้มีการจัดประชุมสัมมนาสาขาพรรคขึ้นในภาคต่าง ๆ อย่างมากมาย ซึ่งเป็นลักษณะที่คล้ายคลึงกับการเร่งจัดตั้งสาขาพรรคขึ้นอย่างมากมายในช่วง พ.ศ.2518-2519 อันเป็นการแสวงหาเสียงสนับสนุนจากสาขาพรรคในการต่อสู้ระหว่างฝักฝ่าย

การต่อสู้ของกลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านหัวหน้าพรรคนั้น นอกจากจะต้องแย่งชิงเสียงสนับสนุนจากสาขาพรรคให้ได้อย่างเพียงพอแล้ว ยังประสบกับปัญหาที่ยิ่งใหญ่อีกประการหนึ่งคือ การขาดผู้นำที่จะเข้าแข่งขันในตำแหน่งหัวหน้าพรรค นายวิระ มุสิกพงศ์ นั้นแม้ว่าจะได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำ

⁷⁹ ข่าวพิเศษ (17-23 พฤศจิกายน 2529) : 20-21.

⁸⁰ วิระ มุสิกพงศ์, "กำเนิด กลุ่ม 10 มกรา," มติชนสุดสัปดาห์ (26 กรกฎาคม 2530)

ของฝ่ายต่อต้านก็ตาม แต่บทบาทและบารมีของนายวิระ ยังไม่สูงเด่นเพียงพอที่จะก้าวเข้าสู่ตำแหน่งหัวหน้าพรรคได้ ดังนั้นจึงมีการทาบทามนายมารุต บุณาค และนายชวน หลีกภัย ซึ่งมีบารมีสูงในระดับที่อาจเทียบเคียงกับนายพิชัย รัตตกุล ได้ให้เข้าแข่งขันชิงตำแหน่งหัวหน้าพรรค แต่ได้รับการปฏิเสธจากบุคคลทั้งสองด้วยเหตุผลส่วนตัวที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่นายมารุต ปฏิเสธด้วยเหตุผลที่ว่ายังไม่พร้อมในการเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำพรรค และได้แสดงท่าทีในเวลาต่อมาว่าไม่ปรารถนาจะเข้าแข่งขันกับนายพิชัย นายชวน ก็ได้ปฏิเสธด้วยเหตุผลว่า "ไม่มีเงิน" ซึ่งแม้จะได้รับการรับรองจากสมาชิกว่า มีผู้แสดงเจตนาจะช่วยเหลือทางด้านการเงินเป็นจำนวนมาก หากว่านายชวน ได้เป็นหัวหน้าพรรคโดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น กลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านจึงเชื่อว่านายชวนไม่กล้าที่จะเข้าแข่งขันทั้งที่มีแนวโน้มที่จะได้รับชัยชนะสูงมากก็ตาม การแสวงหาผู้นำของกลุ่มจึงต้องมุ่งไปที่นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ ซึ่งแม้ว่าบทบาทภายในพรรคของนายเฉลิมพันธ์ จะไม่โดดเด่นเท่าที่ควร แต่ก็มีความจำเป็นที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้อีกต่อไป และนายเฉลิมพันธ์ ก็ตกอยู่ในสภาพที่ไม่อาจปฏิเสธได้ การแข่งขันระหว่างฝักฝ่ายในตำแหน่งหัวหน้าพรรคจึงเป็นการต่อสู้แย่งชิงกันระหว่างนายพิชัย รัตตกุล กับ นายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ ^{๑๑}

การต่อสู้แข่งขันในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ.253๐ ไม่เพียงแต่จะยุติลงด้วยความพ่ายแพ้ของนายเฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์ ในตำแหน่งหัวหน้าพรรค และนายวิระ มุสิกพงศ์ ในตำแหน่งเลขาธิการพรรคเท่านั้น หากเป็นการหมายถึงการหมดอำนาจของฝ่ายต่อต้านนายพิชัย ลงอย่างสิ้นเชิงอีกด้วย เพราะเหตุว่าการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรค และคณะผู้บริหารพรรคที่ตั้งขึ้นใหม่ ไม่ปรากฏว่ามีสมาชิกของฝ่ายต่อต้านเข้าร่วมเลยแม้แต่คนเดียว ความขัดแย้งที่น่าจะผ่อนคลายลงได้ในระดับหนึ่งดังแนวโน้มที่เกิดขึ้นก่อนการประชุมพรรค ได้กลายเป็นจุดแตกหักระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรค การแสดงท่าทีว่าจะยอมรับผลการตัดสินของที่ประชุมใหญ่ ต้องล้มเหลวลงเพราะฝ่ายต่อต้านเห็นว่าฝ่ายหัวหน้าพรรคไม่ได้มีความต้องการที่จะประนีประนอมเลย ^{๑๒} สมาชิกพรรคฝ่ายต่อต้านแม้ว่าจะไม่ได้แยกตัวออกจากพรรคภายหลังความพ่ายแพ้ แต่ได้มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และเริ่มดำเนินการทางการเมืองในนามของกลุ่มตนเองโดยลำพังภายใต้ชื่อกลุ่มว่า "กลุ่ม 10 มกรา"

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตามการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรค รวมทั้งคณะผู้บริหารพรรคชุดใหม่ ภายใต้ข้อบังคับพรรคที่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงใหม่ ก็ได้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม กล่าวคือ เป็นการเลือกตั้งที่ได้คำนึงถึงตัวแทนจากภาคต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน จะเห็นได้ว่าพรรคยังคงยึดถือหลักการที่เชื่อว่าจะเป็นการกระจายประโยชน์ออกไปให้ทั่วถึงกันในทุกส่วน โดยถือเอาการแบ่งตามภาคเป็นเกณฑ์ แต่ในขณะที่เดียวกันการกระจายก็ไม่ได้ครอบคลุมไปถึงกลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านแต่อย่างใด สมาชิกฝ่ายต่อต้านจึงเชื่อว่าฝ่ายหัวหน้าพรรคได้กระทำการทุกวิถีทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตนเองเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการทำตามหลักการหรือไม่ก็ตาม ทั้งในกรณีการแต่งตั้งรัฐมนตรีดังได้กล่าวมาแล้ว รวมตลอดถึงการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารพรรค ^{๑๓}

ดังนั้น ฝ่ายหัวหน้าพรรคจึงมีความได้เปรียบในการต่อสู้ เพราะเป็นฝ่ายที่สามารถควบคุมการบริหารพรรคได้อย่างเด็ดขาด ในขณะที่กลุ่ม 10 มกรา ไม่อาจเข้าร่วมในการบริหารพรรคได้เลย (เว้นแต่นายเด่น โต๊ะมีนา ที่ไม่ประกาศตนเองอย่างชัดเจนว่าเข้าร่วมกับกลุ่ม 10 มกรา) แม้กระทั่งนายวิระ มุสิกพงศ์ ก็ไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการบริหารพรรคด้วย ^{๑๔} บทบาทและการดำเนินการทางการเมืองของพรรคประชาธิปไตย ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นต้นมาจึงตกอยู่ภายใต้การชี้นำของฝ่ายคณะกรรมการบริหารพรรค โดยปราศจากการมีส่วนร่วมจากกลุ่ม 10 มกรา แม้กระนั้นก็ตาม ก็ไม่ได้หมายความว่ากลุ่ม 10 มกรา จะไม่มีบทบาททางการเมืองเสียเลยทีเดียว กลุ่ม 10 มกรา ยังคงมีบทบาททางการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรอยู่ หากเป็นไปในนามของกลุ่มมาก เสียกว่าการผลักดันในนามของพรรค

ด้วยเหตุว่ากลุ่ม 10 มกรา ไม่อาจเข้าร่วมในการบริหารพรรค จึงต้องแสวงหาวิธีการและองค์กรที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงออกซึ่งบทบาทของกลุ่ม เพราะในการดำเนินการทางการเมืองในรัฐสภายังมีความจำเป็นต้องอาศัยระบบพรรคอยู่ การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ไม่มี

^{๑๓} สัมภาษณ์ จาตุรนต์ ฉายแสง, ส.ส.ฉะเชิงเทรา, 20 ธันวาคม 2532.

^{๑๔} ทั้งนี้เนื่องจากข้อตกลงระหว่างสองฝ่าย ที่ต้องการให้การเลือกหัวหน้าพรรคเป็นข้อชี้ขาดว่า หากนายเฉลิมพันธ์ ได้รับชัยชนะในตำแหน่งหัวหน้าพรรคแล้ว นายวิระ จะได้เข้าดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคโดยไม่มีผู้เข้าแข่งขัน ในทางกลับกัน หากนายพิชัย ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าพรรค พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ จะเข้าดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคโดยไม่มีผู้เข้าแข่งขันเช่นกัน.

พรรคการเมืองรองรับจึงไม่อาจเป็นไปได้ องค์กรที่กลุ่ม 10 มกรา นำมาใช้ก็คือ ที่ประชุม ส.ส. ของพรรค ด้วยเหตุว่าการดำเนินการทางการเมืองในรัฐสภาของพรรคประชาธิปัตย์ มีความแตกต่างไปจากพรรคการเมืองอื่น ๆ คือมีการตั้งองค์กรขึ้นองค์กรหนึ่งประกอบไปด้วย ส.ส. ของพรรค ทำหน้าที่ในการกำหนดมติพรรคในการดำเนินการทางการเมืองในรัฐสภาในเรื่องต่าง ๆ เช่น ร่างพระราชบัญญัติ หรือกระทู้ของสมาชิกที่จะเข้าสู่การพิจารณาในสภา จะต้องผ่านการพิจารณากลับกรองจากที่ประชุม ส.ส. นี้ก่อน ที่ประชุม ส.ส. จึงมีความสำคัญในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานของพรรค และกลุ่ม 10 มกรา สามารถช่วงชิงความได้เปรียบจากการเข้าควบคุมตำแหน่งสำคัญของที่ประชุม ส.ส. ได้หมดสิ้น^{๒๕} บทบาททางการเมืองของกลุ่ม 10 มกรา ที่แสดงออกในเวลาต่อมา จึงอาศัยองค์กรนี้เป็นหลัก เช่นกรณีการคัดค้านร่าง พ.ร.บ. ลิกขสิทธิ์ และ ร่าง พ.ร.บ. ปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร ดังจะได้กล่าวต่อไป

กล่าวได้ว่า พรรคประชาธิปัตย์ในช่วงเวลาดังกล่าวได้แตกแยกออกเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน ผลของการเกิดขึ้นของกลุ่ม 10 มกรา ทำให้ความเป็นเอกภาพภายในพรรคไม่อาจดำรงไว้ได้อีกต่อไป รวมทั้งการประนีประนอมการประสานความขัดแย้ง หรือแม้แต่การประสานประโยชน์ระหว่างทั้งสองฝ่ายก็ไม่สามารถผลักดันให้เกิดขึ้นได้ เหตุเพราะเป้าหมายของฝ่ายทั้งสองฝ่ายต่างเป็นอุปสรรคสำคัญที่เหนี่ยวรั้งการรวมขอมที่อาจเกิดขึ้นได้ ในขณะที่ฝ่ายที่กุมอำนาจการบริหารพรรคต้องการให้กลุ่ม 10 มกรา ยอมรับในสถานภาพที่เป็นอยู่ โดยคงความเป็นสมาชิกพรรคไว้โดยไม่ก่อความวุ่นวายขึ้น กลุ่ม 10 มกรา ก็ต้องการการเปลี่ยนแปลงที่คิดว่าเป็นธรรมแก่ฝ่ายตน อาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของกลุ่ม 10 มกรา ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่เคยเรียกร้องให้มีการจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรีใหม่ ให้ถูกต้องตามหลักการที่ตกลงกันไว้ และการผลักดันให้นายพิชัยลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรค ไปสู่การผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการบริหารพรรคให้กลุ่ม 10 มกรา ได้เข้าร่วม และให้มีการปรับคณะรัฐมนตรีในส่วนของพรรคเสียใหม่ จากการสัมภาษณ์ อดีตสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์กลุ่ม 10 มกรา ได้ยอมรับว่าเป้าหมายของการเรียกร้องได้เปลี่ยนแปลงไป "... ครั้งแรกเมื่อเราต้องการสองตำแหน่งของเราคืนมา ไม่ได้ เมื่อเราแยกกลุ่มมาเราคิดโศกตาทันที... แต่เมื่อคุณไม่ยอมรับแล้วผลักเราออกมา เราคือพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง

^{๒๕} ที่ประชุม ส.ส. ของพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้น มีนายไกรสร ตันติพงศ์ เป็นประธาน นายวิเชียร วิเศษสุวรรณภูมิ เป็นรองประธาน และนายวิทยา ชันอาสา เป็นเลขานุการ ทั้งสามคนเป็นสมาชิกกลุ่ม 10 มกรา.

แล้วขณะนี้ เราจะติดตามเสียง... เรียกว่าเริ่มเกเร ในเมื่อคุณไม่ให้ความยุติธรรม อันนี้เราผิด เรารู้ แต่ว่าเราต้องทำ" ^{๑๕}

จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏจะเห็นได้ว่า ความพยายามในการกดดันและการต่อสู้จะมาจาก กลุ่ม 10 มกรา เป็นหลัก เพราะกลุ่ม 10 มกรา ต้องตกอยู่ในฝ่ายที่จะต้องเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิมตามที่ฝ่ายตนต้องการ ในขณะที่ฝ่ายกุมอำนาจการบริหารพรรคไม่ จำเป็นต้องผลักดันในเรื่องใด ๆ หากเพียงแต่รักษาสถานภาพเดิมที่เป็นอยู่เท่านั้น ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นจากการกดดันของกลุ่ม 10 มกรา ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้านเสถียรภาพของรัฐบาล จึงตก เป็นผลเสียหายแก่กลุ่ม 10 มกรา มากกว่าพรรคประชาธิปัตย์ การกดดันและการต่อสู้โดยการนำ เอาจำนวน ส.ส.มาต่อรอง จึงถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายความมั่นคง หรือเสถียรภาพของรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของกลุ่ม 10 มกรา แม้จะเป็นที่เห็นได้ว่าจะตกเป็นผลเสีย แก่กลุ่มเอง แต่ความเชื่อมั่นของสมาชิกกลุ่มที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกลุ่ม คือนายวิระ มุสิกพงศ์ กับ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ที่ดำเนินไปอย่างเป็นพิเศษ ทำให้สมาชิกกลุ่มเชื่อว่า จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวรัฐมนตรีของพรรคอย่างแน่นอน แต่เมื่อไม่ปรากฏการแสดงออกอันเป็น ตอบรับจาก พล.อ.เปรม กลุ่ม 10 มกรา จึงต้องเพิ่มแรงกดดันโดยอาศัยจำนวน ส.ส.ของกลุ่มใน สภาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการบั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการคัดค้านการดำเนินงานของพรรคประชาธิปัตย์ (ในกลุ่มที่คุมอำนาจภายในพรรค) ในเรื่องต่าง ๆ โดยตลอด การอธิบายในส่วนต่อไปจะได้กล่าวถึงการดำเนินการของ กลุ่ม 10 มกรา โดยเฉพาะเพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของฝ่ายในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เรียกร้อง ทั้งภายในพรรค และในรัฐสภา

ความพยายามในการสร้างกระแสกดดันให้เกิดขึ้นภายในพรรคร่วมรัฐบาลครั้งแรก ได้มี ขึ้นก่อนการเกิดกลุ่ม 10 มกรา คือ กรณีการเปิดอภิปรายเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงพาณิชย์ จากพรรคกิจสังคม ร.ต.อ.สุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นจากการตั้งข้อ สงสัยของพรรคการเมืองฝ่ายค้านต่อการบริหารงานในฐานะรัฐมนตรีของ ร.ต.อ.สุรัตน์ ที่อนุมัติให้ บริษัทเอกชนนำไม้เข้าจากประเทศพม่าอย่างมีเงื่อนไขบางประการ ผลการลงคะแนนเสียงในญัตติ

^{๑๕} สัมภาษณ์ สัมพันธ์ แป้นพัฒนา, 18 ธันวาคม 2532.

ดังกล่าว แม้ว่าจะทำให้ ร.ต.อ.สุรัตน์ ได้รับความไว้วางใจจากสภาก็ตาม แต่การที่เสียงสนับสนุน ร.ต.อ.สุรัตน์ มิได้ถึงกึ่งหนึ่งของสมาชิกทั้งหมดของสภาผู้แทนราษฎร (ร.ต.อ.สุรัตน์ ได้รับความไว้วางใจโดยคะแนนเสียง 120 ต่อ 109 เสียง) ซึ่งเนื่องมาจากการงดออกเสียงของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ ได้มีผลกดดันให้ ร.ต.อ.สุรัตน์ ต้องลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีในเวลาต่อมา ซึ่งทำให้เกิดความไม่พอใจแก่ ร.ต.อ.สุรัตน์ และพรรคกิจสังคมเป็นอย่างมาก

การงดออกเสียงของพรรคประชาธิปัตย์ในผู้ติดังกล่าว สืบเนื่องมาจากความต้องการสร้างกระแสกดดันรัฐบาลให้มีการปรับปรุงรัฐมนตรีในส่วนของพรรคประชาธิปัตย์เอง โดยสมาชิกฝ่ายต่อต้านหัวหน้าพรรค ซึ่งในเบื้องต้นพรรคประชาธิปัตย์ไม่สามารถตกลงกันเป็นการภายในได้ ในการมีมติให้การไว้วางใจ หรือไม่ไว้วางใจ จนกระทั่งมีการตกลงให้สมาชิกสภาผู้แทนของพรรคสามารถลงมติได้โดยอิสระ แต่ฝ่ายผู้บริหารพรรคเล็งเห็นว่าจะเป็นการสิ้นเปลืองเสถียรภาพของรัฐบาลอย่างรุนแรงซึ่งอาจนำไปสู่การยุบสภา หรือการตัดพรรคประชาธิปัตย์ออกจากการร่วมรัฐบาลได้ จึงมีการตกลงต่อรองภายในพรรคให้มีมติงดออกเสียง อันเป็นการระงับการแตกแยกภายในพรรคเอาไว้ชั่วคราว^{๑๗} การกดดันของฝ่ายต่อต้านหัวหน้าพรรคในกรณีดังกล่าว แม้จะไม่กระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาลโดยตรงก็ตาม แต่ก็เป็นการแสดงออกถึงพลังและบทบาทของกลุ่มในการดำเนินการทางการเมืองโดยอาศัยเวทีรัฐสภาเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในพรรค

จะเห็นได้ว่า ความพยายามในการสร้างกระแสกดดันโดยกลุ่มสมาชิกฝ่ายต่อต้านหัวหน้าพรรค ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นกลุ่ม 10 มกรา ในกรณีการงดออกเสียงในผู้ติดังกล่าวไม่ไว้วางใจ ร.ต.อ.สุรัตน์ โอลิธานุเคราะห์ เป็นการสร้างกระแสกดดันต่อพรรค หรือผู้กุมอำนาจบริหารพรรค ในฐานะที่พรรคประชาธิปัตย์เป็นพรรคร่วมรัฐบาลโดยตรง ซึ่งกรณีจะแตกต่างไปจากความพยายามสร้างกระแสกดดันรัฐบาล ภายหลังจากการแตกแยกภายในพรรคอย่างเด็ดขาด (หลังการเกิดขึ้นของกลุ่ม 10 มกรา) อันเป็นการสร้างกระแสกดดันทั้งต่อพรรคประชาธิปัตย์ และต่อรัฐบาลโดยเฉพาะ นายกรัฐมนตรี พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ให้เป็นผู้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงโดยการปรับ ค.ร.ม. ตามที่กลุ่มต้องการ ดังจะชี้ให้เห็นต่อไป

^{๑๗} สุจิต บุญบงการ, "การเมืองในสมัยรัฐบาลพล.อ.เปรม," สยามรัฐ 37 ปี (ฉบับพิเศษ 25 มิถุนายน 2530) : 17.

การก่อดันรัฐบาลภายหลังการแยกตัวออกมาเป็นกลุ่ม 10 มกรา ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยไม่อาจมีการประนีประนอมภายในพรรคอย่างเช่นที่เคยเกิดขึ้นในกรณีผู้ติดตามไม่ไว้ใจ ร.ต.อ.สุรัตน์ ดังได้กล่าวแล้ว การดำเนินการของกลุ่ม 10 มกราได้เป็นไปอย่างรุนแรงท่ามกลางการโจมตีโต้ตอบกันทางสื่อมวลชนอยู่ตลอดเวลา ในเดือนเมษายน พ.ศ.2530 กลุ่ม 10 มกราได้เริ่มต้นโดยการสร้างข่าวว่าอาจจะเข้าร่วมกับพรรคการเมืองฝ่ายค้าน ในการเปิดอภิปรายเพื่อลงมติไม่ไว้ใจรัฐบาลทั้งคณะ ซึ่งทำให้เกิดแนวโน้มว่าอาจมีการปรับคณะรัฐมนตรีโดยให้กลุ่ม 10 มกราเข้าร่วม^{๘๘} แต่การก่อดันในเรื่องดังกล่าวไม่ลู่จะประสบผลเท่าใดนัก เพราะเหตุว่าสามารถเป็นที่คาดหมายไว้ล่วงหน้าได้ว่า ด้วยความสัมพันธ์อันเป็นพิเศษระหว่างสมาชิกกลุ่มหลายคน โดยเฉพาะนายวิระ มุสิกพงศ์ กับ พล.อ.เปรม จะทำให้กลุ่ม 10 มกราไม่อาจเข้าร่วมในการเปิดอภิปรายไม่ไว้ใจได้

ความพยายามในการเข้าร่วมรัฐบาลของกลุ่ม 10 มกราได้มุ่งไปที่การสร้างความกดดันต่อพรรคประชาธิปัตย์เป็นหลัก โดยอาศัยการคัดค้านการดำเนินงานของพรรคในรัฐสภา ดังเช่นกรณีการคัดค้านร่างพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ จุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในกรณี พ.ร.บ.ลิขสิทธิ์ มาจากการเสนอร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าวโดยพรรคกิจสังคม ซึ่งได้รับการคัดค้านจากกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกรัฐสภาอย่างกว้างขวาง พรรคประชาธิปัตย์ในเบื้องต้นได้ร่วมคัดค้านโดยมุ่งหวังคะแนนนิยมจากประชาชน แต่ต่อมาภายหลังจากที่ได้มีการก่อดันทั้งภายในพรรค และพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล พรรคประชาธิปัตย์ได้เปลี่ยนแปลงท่าที โดยการเสนอร่างของพรรคเข้าสู่การพิจารณาของสภาร่วมกับร่างของพรรคกิจสังคม ซึ่งทำให้เกิดการต่อต้านจากกลุ่ม 10 มกราอย่างรุนแรง โดยสมาชิกกลุ่มได้ยื่นหยุดคัดค้านการเสนอร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าว และแสดงท่าทีว่าจะเข้าร่วมกับพรรคฝ่ายค้านในการไม่ให้ความเห็นชอบแก่ ทั้งร่างของพรรคประชาธิปัตย์ และของพรรคกิจสังคม^{๘๙}

การต่อต้านร่าง พ.ร.บ.ลิขสิทธิ์ของกลุ่ม 10 มกรา นับเป็นการบั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาลโดยตรง เพราะหากร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าวที่ถูกเสนอโดยรัฐบาลไม่ผ่านการพิจารณาของสภาแล้วย่อมจะนำไปสู่การสิ้นสุดของรัฐบาล ต่อกรณีดังกล่าวสมาชิกกลุ่ม 10 มกรามีความเห็นว่าเป็น

^{๘๘} ข่าวพิเศษ (1-7 เมษายน 2530) : 12.

^{๘๙} ข่าวพิเศษ (3-9 มิถุนายน 2530) : 8.

เรื่องที่เกี่ยวข้องผลประโยชน์ของประเทศ โดยไม่มีความขัดแย้งภายในพรรคเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่มีสมาชิกอีกส่วนหนึ่งยอมรับว่า คนที่มีบทบาทในกลุ่มได้ใช้ประโยชน์จากกรณีนี้ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อกดดันรัฐบาล เนื่องจากเป็นเรื่องที่สามารถอ้างเหตุผลที่ดีได้ ทำให้มีความชอบธรรมที่จะเคลื่อนไหวทางการเมือง ^{๑๐}

นอกเหนือไปจากกรณีพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์แล้ว กลุ่ม 10 มกรายังได้มุ่งคัดค้าน และโจมตีการเสนอร่างพระราชบัญญัติของรัฐมนตรีของพรรคโดยตรง ดังเช่นการเสนอร่าง พ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมและร่าง พ.ร.บ.จัดตั้งสภาเกษตรกร ที่เสนอโดยนายสุเทพ เทือกสุบรรณ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การคัดค้านร่าง พ.ร.บ.ทั้งสองฉบับดังกล่าวได้ทำให้เกิดการตอบโต้จากสมาชิกพรรคฝ่ายที่กุมอำนาจการบริหารเช่นเดียวกับการตอบโต้ในกรณีร่าง พ.ร.บ.ลิขสิทธิ์ โดยสมาชิกฝ่ายที่กุมอำนาจการบริหารพรรคเห็นว่าการคัดค้านร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าวสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในพรรคที่เกิดจากความไม่พอใจของสมาชิกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้รับตำแหน่งทางการเมือง ^{๑๑}

ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2530 กลุ่ม 10 มกราได้สร้างกระแสกดดันขึ้นมาอีก โดยอาศัยการยื่นญัตติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจนายบรรหาร ศิลปอาชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมของกลุ่มพรรคฝ่ายค้าน จะทำการงดออกเสียงไว้วางใจ ดังเช่นกรณีญัตติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจ ร.ต.อ.สุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ มาเป็นเงื่อนไขในการต่อรองกับ พล.อ.เปรม ให้นำการปรับคณะรัฐมนตรี โดยกำหนดเงื่อนไขให้ พล.อ.เปรม ตัดสินใจภายในวันที่ 25 ตุลาคม 2530 ในขณะที่สมาชิกพรรคอีกฝ่ายหนึ่งโดยนายไตรรงค์ สุวรรณคีรี ได้ประกาศให้การสนับสนุนนายบรรหารอย่างเต็มที่ ^{๑๒} อย่างไรก็ตาม พล.อ.เปรม ก็ไม่ได้แสดงท่าทีต่อการกดดันของกลุ่ม 10 มกราออกมาแต่อย่างใด

^{๑๐} สัมภาษณ์ จาตุรนต์ ฉายแสง, ส.ส.ฉะเชิงเทรา, 20 ธันวาคม 2532.

^{๑๑} สัมภาษณ์ ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ, ส.ส.นครศรีธรรมราช, 7 กุมภาพันธ์ 2533.

^{๑๒} ข่าวพิเศษ (14-20 ตุลาคม 2530) : 16.

ความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายภายในพรรคประชาธิปไตย ได้ขยายตัวออกไปในทุกทาง ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการตื่นรนของกลุ่ม 10 มกรา ที่ต้องการแสดงพลังของกลุ่มให้ปรากฏเพื่อมุ่งหวังให้มีการเปลี่ยนแปลงตัวรัฐมนตรีของพรรค ผลที่เกิดขึ้นจึงไม่เพียงแต่กระทบต่อพรรคประชาธิปไตยเท่านั้น หากได้เกิดขึ้นแก่ฝ่ายต่าง ๆ ที่การดำเนินการของกลุ่มเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย กรณีที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงกรณีหนึ่งคือ การตัดงบราชการลับของกระทรวงกลาโหม ในการพิจารณาของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2530 ปรากฏว่าคณะกรรมการได้มีมติให้ตัดงบราชการลับของกองทัพบกในวงเงิน 4 ล้านบาท จากจำนวนทั้งสิ้น 289 ล้านบาท ตามข้อเสนอของนางเย็นจิตต์ ระพีพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากพรรคประชาธิปัตย์ และ นายสัมพันธ์ แป้นพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคประชาธิปัตย์ ในฝ่ายของกลุ่ม 10 มกรา การตัดสินใจของคณะกรรมการในเรื่องดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้นำกองทัพ คือ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นอย่างมาก จึงมีการตอบโต้จากกองทัพโดยการเสนอขอเพิ่มงบราชการลับอีก 53.3 ล้านบาท อย่างไรก็ตามทางคณะกรรมการได้ตัดสินใจเพิ่มงบราชการลับให้แก่กองทัพบกเป็นจำนวน 12 ล้านบาท โดยมี ส.ส. ทั้งพรรคฝ่ายค้าน และพรรคร่วมรัฐบาลขอแปรญัตติไม่เห็นด้วยกับการเพิ่มงบราชการลับในครั้งนี้ ^{๒๓}

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเพื่อพิจารณาเรื่องดังกล่าว ปรากฏว่ามีเสียงสนับสนุนเห็นด้วยกับการเพิ่มงบราชการลับให้แก่กองทัพบก ถึง 171 เสียง ในขณะที่มีผู้คัดค้านไม่เห็นด้วยเพียง 53 เสียงเท่านั้น ความสำคัญของเรื่องนี้ที่มีต่อฝักฝ่ายภายในพรรคประชาธิปัตย์ก็คือ ได้มีการนำเอาการต่อสู้ระหว่างสภาผู้แทนราษฎร กับสถาบันทหารมาใช้ประโยชน์ในการต่อสู้ภายในพรรค กล่าวคือ ในขณะที่พรรคได้มีมติให้สมาชิกสนับสนุนมติของกรรมการ กลุ่ม 10 มกราก็ได้พยายามระดมเสียงคัดค้าน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่สามารถของนายพิชัย รัตตกุล ในการควบคุมลูกพรรคให้อยู่ในวินัยได้ แต่ภายหลังจากที่พรรคมีมติให้สมาชิกสามารถออกเสียงได้อย่างเสรี หากไม่เห็นด้วยกับมติของคณะกรรมการดังกล่าว ก็ปรากฏว่ามี ส.ส. ของพรรคเพียง 11 คนเท่านั้นที่ไม่ลงคะแนนสนับสนุนการเพิ่มงบราชการลับ ^{๒๔} ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนสมาชิกทั้งหมดของกลุ่ม 10 มกรา อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวในการระดมเสียง

^{๒๓} สุจิต บุญบงการ, "การเมืองในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม," สยามรัฐ 37 ปี : 18.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

สนับสนุนจากสมาชิกพรรคเพื่อต่อต้านฝ่ายหัวหน้าพรรค แม้กระทั่งในสมาชิกกลุ่ม 10 มกราเองก็ตาม

ผลกระทบจากการต่อสู้ภายในพรรคในเรื่องดังกล่าว แม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความพยายามสร้างกระแสกดดันรัฐบาลก็ตาม แต่ได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการทำลายภาพพจน์ และบทบาทในฐานะผู้นำของนายนิชัย รัตกุล ซึ่งแม้ว่าจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก แต่ผลที่ตามมาในท้ายที่สุดก็คือ เป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความแตกแยกภายในพรรคที่ไม่อาจประนีประนอมได้อีกต่อไป ดังจะเห็นได้จากการยื่นหนังสือของกลุ่ม 10 มกราต่อ พล.อ.เปรม ประกาศตัดขาดกับกลุ่มหัวหน้าพรรค ^{๒๕} และการประกาศตัดกลุ่ม 10 มกรารอกจากพรรคประชาธิปไตย โดยการยอมรับของนายไตรรงค์ สุวรรณคีรี ว่าพรรคประชาธิปไตยมีเสียงสนับสนุนในสภาเพียง 60 กว่าเสียงเท่านั้น จึงยอมให้ลดจำนวนรัฐมนตรีของพรรคลงตามอัตราส่วน แต่ไม่ยอมให้กลุ่ม 10 มกราเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีอย่างเด็ดขาด ^{๒๖}

จะเห็นได้ว่า ความพยายามของกลุ่ม 10 มกราในการสร้างกระแสกดดันเพื่อให้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตน ดูจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าใดนัก แม้ความพยายามสร้างภาพของความวุ่นวายที่เกิดขึ้นจากการที่พรรคประชาธิปไตยต้องแตกออกเป็นสองฝ่าย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในการนำของฝ่ายผู้บริหารพรรค จะเกิดผลขึ้นอย่างจริงจัง และฝ่ายผู้บริหารพรรคเองก็ได้ยอมรับในเรื่องนี้ และตอบสนองของกลุ่ม 10 มกราโดยการไม่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพรรคประชาธิปไตยอีกต่อไป รวมทั้งความพยายามในการผลักดันผ่าน พล.อ.เปรม ทั้งในด้านการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว และการกดดันรัฐบาลโดยการบั่นทอนเสถียรภาพในเรื่องต่าง ๆ ก็ไม่เกิดผลใด ๆ ขึ้น พล.อ.เปรม ยังคงวางตนนิ่งเฉยไม่ยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งภายในพรรค ไม่ว่าทั้งในด้านการสนับสนุน หรือการประนีประนอมความขัดแย้งก็ตาม โดยการให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องภายในของพรรคการเมืองที่จะต้องดำเนินการแก้ไขข้อขัดแย้งกันเอง

อย่างไรก็ตาม การกดดันของกลุ่ม 10 มกราก็ได้มีผลต่อเสถียรภาพของรัฐบาลผสมในระดับหนึ่ง การคัดค้านพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์อย่างแข็งกร้าวทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่าง

^{๒๕} ข่าวพิเศษ (25 พฤศจิกายน - 1 ธันวาคม 2530) : 7.

^{๒๖} ข่าวพิเศษ (2-7 ธันวาคม 2530) : 10-15.

พรรคประชาธิปไตยกับพรรคกิจสังคม รวมทั้งกรณีการงดออกเสียงในญัตติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจ ร.ต.อ.สุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น แต่การกดดันดังกล่าวก็ไม่ทำให้ พล.อ.เปรม ต้องตัดสินใจปรับคณะรัฐมนตรีตามความต้องการของกลุ่ม 10 มกราแต่อย่างใด แต่ กระนั้นก็ตาม การดำเนินการในบางเรื่อง ก็ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ พล.อ.เปรม เป็นอย่างมากจนถึงกับได้มีการแสดงออกให้เห็นถึงความขุ่นเคือง คือกรณีที่กลุ่ม 10 มกราได้ให้ความร่วมมือกับพรรคฝ่ายค้าน ในการสนับสนุนการต่ออายุการทำงานของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาวินิจฉัย เงินฝากของนายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา ทำให้กรรมการไม่อาจยุติการสืบสวนในเรื่อง ดังกล่าวลงได้ ^{๑๗}

จะเห็นได้ว่าการดำเนินการของกลุ่ม 10 มกรา ในกระบวนการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่กลุ่มเรียกร้อง ไม่อาจประสบความสำเร็จแต่อย่างใด แม้ว่าจะเป็นการสร้างความวุ่นวายขัดแย้ง ให้เกิดขึ้นภายในพรรคร่วมรัฐบาลอันนำไปสู่การบั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาลก็ตาม สาเหตุหนึ่งของการณ์ดังกล่าว นอกเหนือไปจากบทบาทของ พล.อ.เปรม ก็คือ การตอบโต้จากสมาชิกพรรคอีก ฝ่ายหนึ่ง ในขณะที่กลุ่ม 10 มกราได้ทำการเรียกร้องผ่าน พล.อ.เปรม ให้ปรับคณะรัฐมนตรี สมาชิกฝ่ายกุมอำนาจการบริหารพรรคได้ทำการคัดค้านอย่างแข็งขัน ทั้งยังชี้ให้เห็นถึงการไม่อาจยุติความขัดแย้งลงได้แม้ว่าจะได้ปรับคณะรัฐมนตรีตามความต้องการของกลุ่ม 10 มกราแล้วก็ตาม แม้ว่าในระยะแรกของความขัดแย้งที่กระแสการประนีประนอมยังคงมีอยู่ จะได้มีการตอบรับจากฝ่ายกุมอำนาจภายในพรรคบางส่วน ในเรื่องการปรับเปลี่ยนรัฐมนตรีของพรรค แต่ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้มีการโต้ตอบคัดค้านจากบางส่วนของฝ่ายผู้บริหาร โดยเฉพาะจากนายนิชัย รัตตกุล และนายชวน หลีกภัย ^{๑๘} ซึ่งเล็งเห็นว่าการปรับคณะรัฐมนตรีไม่ใช่หนทางหนทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แต่จะเป็นการยอมรับในความผิดพลาดของฝ่ายตนเองว่าเป็นผู้ก่อปัญหาความขัดแย้งขึ้น รวมทั้งการโต้ตอบอย่างรุนแรงจากสมาชิกพรรคที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีบางส่วน ที่ถูกคาดหวังว่าจะต้องพ้นจากตำแหน่งหากมีการปรับคณะรัฐมนตรีขึ้นจริง ^{๑๙}

^{๑๗} มติชนสุดสัปดาห์ (26 กรกฎาคม 2530) : 10.

^{๑๘} ข่าวพิเศษ (19-25 สิงหาคม 2530) : 11.

^{๑๙} ข่าวพิเศษ (12-18 สิงหาคม 2530) : 13.

ท่ามกลางการต่อสู้ขัดแย้งกัน โดยที่กลุ่ม 10 มกรามีเครื่องมือที่สำคัญคือ จำนวน ส.ส. ของกลุ่มที่พร้อมจะขัดขวางฝ่ายตรงกันข้ามในแทบทุกเรื่อง และการสร้างปัญหาให้กับการร่วมรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์ ฝ่ายกุมอำนาจการบริหารพรรคก็มีมาตรการสำคัญที่จะหยุดยั้งการก่อปัญหาของกลุ่ม 10 มกรา นั่นคือ อำนาจในฐานะของกรรมการบริหารพรรคในการพิจารณาคัดเลือกตัวผู้สมัครรับการเลือกตั้ง¹⁰⁰ ในขณะที่ความรุนแรงของความขัดแย้งได้ขยายตัวออกไปจนกระทั่งมีการคาดการณ์ว่า พล.อ. เปรม นายกรัฐมนตรี อาจหาทางออกให้กับปัญหาความขัดแย้งโดยการยุบสภา ฝ่ายผู้บริหารพรรคประชาธิปัตย์จึงใช้ข้อได้เปรียบในเรื่องนี้ หยุดยั้งความพยายามของกลุ่ม 10 มกราโดยการชูว่าจะไม่พิจารณาส่งลงสมัครในการเลือกตั้งครั้งต่อไปที่จะมาถึง¹⁰¹

นอกเหนือไปจากนี้ ยุทธวิธีประการหนึ่งที่กลุ่ม 10 มกราอ้างว่า ฝ่ายผู้บริหารพรรคได้นำมาใช้เพื่อทำลายกลุ่มของตน ซึ่งค่อนข้างจะได้ผล คือการแย่งชิงตัวสมาชิกเพื่อทำให้กลุ่ม 10 มกรามีขนาดเล็กลงจนไม่อาจก่อปัญหาขึ้นได้¹⁰² ดังเช่นกรณีของนางองุ่น สุทธิวงศ์ ที่กลุ่ม 10 มกราอ้างว่าได้รับข้อเสนอจากนายพิชัย รัตตกุล ให้ถอนตัวออกจากกลุ่ม แล้วพรรคจะให้การสนับสนุนในร่างพระราชบัญญัติฉบับหนึ่งที่นางองุ่น เป็นผู้เสนอ¹⁰³ การเกิดกรณีแย่งตัวสมาชิกกลุ่มนี้ ได้รับการยืนยันจากสมาชิกพรรคหลายท่านว่า มีสาเหตุมาจากความไม่ชัดเจนของการสังกัดกลุ่มของสมาชิก ทำให้มีสมาชิกพรรคบางส่วนถูกอ้างว่าโอนเอียงเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (แม้ว่าสมาชิกพรรคเองจะยอมรับว่ายังมีสมาชิกอีกส่วนหนึ่งที่ "ไม่ฝากใฝ่ฝ่ายใด" แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วสมาชิกในส่วนนั้นจำเป็นต้องเลือกว่าจะให้การสนับสนุนฝ่ายใดในกรณีความขัดแย้งหนึ่ง ๆ) แต่เนื่องจากการที่สมาชิกส่วนนั้นไม่ได้อยู่ในกระบวนการขัดแย้งโดยตรง จึงพร้อมที่จะเปลี่ยนกลุ่มได้ตลอดเวลา¹⁰⁴

¹⁰⁰ ข้อบังคับพรรคประชาธิปัตย์ พ.ศ.2530 ข้อ 71

¹⁰¹ มติชนสุดสัปดาห์ (26 กรกฎาคม 2530) : 10.

¹⁰² ข่าวพิเศษ (6-12 มกราคม 2531) : 20

¹⁰³ ข่าวพิเศษ (4-10 พฤศจิกายน 2530) : 10.

¹⁰⁴ ข่าวพิเศษ (28 มกราคม - 3 กุมภาพันธ์ 2530) : 19.

ในขณะที่ความขัดแย้งได้ดำเนินไปอย่างเข้มข้นนั้น ได้มีความพยายามจากหลายฝ่ายในอันที่จะยุติ หรือไกล่เกลี่ยรวมขอมความขัดแย้งที่เกิดขึ้น กระบวนการคลี่คลายความขัดแย้งจากภายในพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นจากสมาชิกในระดับนำที่ไม่ได้อยู่ในกระบวนการขัดแย้งโดยตรง เช่น บทบาทของ พ.ท.สนั่น ขจรประศาสน์ เลขาธิการพรรค ที่ประกาศตัวเป็นคนกลางในการเจรจาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งภายในพรรค และได้ประกาศเอาตำแหน่งเป็นเดิมพันหากไม่สามารถยุติปัญหาความขัดแย้งได้¹⁰⁵ อย่างไรก็ตาม สมาชิกกลุ่ม 10 มกราได้มีความเห็นว่าบทบาทของ พ.ท.สนั่นไม่ได้มีส่วนในการแก้ไขความขัดแย้งให้ลุล่วงไปได้แต่อย่างใด เนื่องจากการยอมรับ พ.ท.สนั่นในฐานะของผู้ไกล่เกลี่ยยังอยู่ในระดับต่ำ¹⁰⁶

แม้กระนั้นก็ตาม ภายใต้ความพยายามของสมาชิกพรรคหลายฝ่าย ได้ทำให้การคลี่คลายความขัดแย้งภายในเริ่มมีทางเป็นไปได้ ดังจะเห็นได้จากการจากตั้งตัวแทนขึ้นระหว่างสองฝ่ายเพื่อทำหน้าที่ในการเจรจาขอยุติความขัดแย้ง จนกระทั่งได้นำไปสู่การประชุมพรรคในเดือนกันยายน พ.ศ.2530 เพื่อทำความตกลงในขั้นสุดท้าย และได้มีผลสรุปออกมาว่าทั้งสองฝ่ายตกลงจะยุติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในพรรค โดยจะให้มีการปรับคณะรัฐมนตรีตามข้อเรียกร้องของกลุ่ม 10 มกรา โดยให้รัฐมนตรีของพรรคลาออกทั้งหมด เพื่อเปิดทางให้นายกรัฐมนตรีได้แต่งตั้งรัฐมนตรีของพรรคใหม่ตามรายชื่อเก่า (25รายชื่อ) ที่เคยเสนอไปเมื่อครั้งจัดตั้งรัฐบาล¹⁰⁷ ข้อตกลงดังกล่าวเป็นการโอนอำนาจการตัดสินใจให้แก่ พล.อ.เปรม ในการยุติความขัดแย้ง แต่ พล.อ.เปรมได้หลีกเลี่ยงที่จะเข้ามายุ่งเกี่ยว โดยให้พรรคประชาธิปัตย์กำหนดตัวบุคคลที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงก่อนที่จะนำเสนอให้นายกรัฐมนตรีแต่งตั้งเข้ามาใหม่ ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ไม่สามารถตกลงกันภายในพรรคได้ ความพยายามในการยุติปัญหาความขัดแย้งจึงสิ้นสุดลง¹⁰⁸

¹⁰⁵ ข่าวพิเศษ (24-30 มิถุนายน 2530) : 12-15.

¹⁰⁶ จากการสัมภาษณ์ นายสัมพันธ์ แป้นพัฒน์ และ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร ทำให้ได้ข้อมูล
ที่ตรงกัน.

¹⁰⁷ ข่าวพิเศษ (17-23 กันยายน 2530) : 17-18.

¹⁰⁸ ข่าวพิเศษ (1-7 ตุลาคม 2530) : 12.

อย่างไรก็ดี ภายใต้เงื่อนไขสองประการของกลุ่ม 10 มกราที่ว่า จะต้องมีการปรับปรุง คณะรัฐมนตรีโดยมีอัตราส่วนของรัฐมนตรีตามจำนวนส.ส. ของแต่ละฝ่ายอย่างเป็นธรรม และให้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารชุดใหม่ให้ตัวแทนของกลุ่ม 10 มกราได้เข้าร่วม ได้ทำให้หนทางในการเจรจาเพื่อยุติปัญหาเป็นไปอย่างยากลำบาก ในขณะที่ข้อเรียกร้องประการแรกมีแนวโน้มที่จะเป็นไปไม่ได้หากได้รับการสนองตอบจาก พล.อ. เปรม ข้อเรียกร้องในประการที่สองก็ยังไม่มีความหวังที่จะเป็นไปไม่ได้ ความไม่สามารถตกลงกันได้ระหว่างสองฝ่าย ได้นำไปสู่ความสับสนของสมาชิกมากขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับได้มีแรงกดดันต่อสมาชิกบางส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์โดยตรง แต่มีตำแหน่งระดับสูงภายในพรรค จากการที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เช่น พล.อ. ชาญ สนิทานนท์ รองหัวหน้าพรรค และนายปราโมทย์ สุขุม ผู้อำนวยการพรรค ได้ลาออกจากตำแหน่งดังกล่าวพร้อมทั้งประกาศไม่ยุ่งเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งอีกต่อไป ¹⁰⁹

จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏ จะเห็นได้ว่ามีความพยายามจากทั้งสองฝ่ายอยู่ตลอดเวลาในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง แต่เนื่องจากความไม่สามารถตกลงกันได้นั้นเองที่ทำให้สมาชิกพรรคส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า คู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่ายต่างไม่มีความจริงใจในการแก้ปัญหา การเสนอแนวทางที่จะยุติความขัดแย้งของแต่ละฝ่ายที่เกิดขึ้น ก็เนื่องมาจากการลดกระแสของความรุนแรงในเวลาที่ฝ่ายตนต้องเปลี่ยนพลังเท่านั้น จึงต้องการการเจรจาต่อรองซึ่งเป็นที่น่าเชื่อว่าอีกฝ่ายหนึ่งย่อมจะไม่เห็นด้วย เพราะมีโอกาที่จะเสนอเงื่อนไขของฝ่ายตนให้มากขึ้นได้ ¹¹⁰ รวมทั้งเป็นการยืดระยะเวลาของความแตกหักภายในพรรคที่จะเกิดขึ้นอย่างรุนแรงให้เนิ่นนานออกไป ดังเช่นการประกาศลาออกจากตำแหน่งของนายพิชัย รัตตกุล และ พ.ท. สนั่น ขจรประศาสน์ ในต้นปี พ.ศ. 2532 ในการประชุมใหญ่ของพรรคในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2531 ¹¹¹

นอกจากนั้น ได้มีความพยายามจากภายนอกพรรคที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างฝักฝ่ายที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะจากฝ่ายทหาร อันเนื่องมาจากการคำนึงถึงบทบาทของตนใน

¹⁰⁹ ข่าวพิเศษ (26 สิงหาคม - 1 กันยายน 2530) : 10.

¹¹⁰ สัมภาษณ์ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร, อดีตสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์, 14 ธันวาคม 2532.

¹¹¹ มติชนสุดสัปดาห์ (13 มีนาคม 2531) : 6-8.

การประคับประคองรัฐบาล เพราะเห็นว่าความขัดแย้งภายในพรรคการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรรคร่วมรัฐบาลที่ใหญ่ที่สุดเช่นพรรคประชาธิปัตย์ ย่อมจะต้องส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพและความมั่นคง การเข้าแก้ไข้ปัญหาของฝ่ายทหารได้ดำเนินไปในฐานะที่เป็น"ตัวประสาน"ระหว่างสองฝ่าย แต่ผลที่เกิดขึ้นกลับกลายเป็นตรงกันข้าม "...ความตั้งใจนั้นต้องการที่เข้ามาช่วยกอบกู้สถานการณ์ อาจจะเป็นความตั้งใจเบื้องต้นว่า ไม่อยากจะทำให้เกิดการแตกแยก เกิดการขัดแย้ง เกิดการยุบสภา..." ¹¹² การที่ความต้องการแก้ไข้ปัญหาต้องกลายเป็นสาเหตุให้ความขัดแย้งต้องลุกลามออกไปก็เพราะ "...อาจจะโดยบังเอิญ เอาความลับของฝ่ายโน้นมาว่ากับฝ่ายนี้ เอาฝ่ายนี้ไปบอกฝ่ายโน้น มันเกิดความเข้าใจผิดกัน...เกิดความขัดแย้ง เกิดความไม่ไว้วางใจกันขึ้นระหว่างสองฝ่าย...หรือบางทีตัวผู้ประสานเองมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องในการที่จะรักษาเอาไว้..." ¹¹³

ในท้ายที่สุด ปัญหาความขัดแย้งภายในพรรคประชาธิปัตย์ได้ดำเนินไปจนกระทั่งถึงจุดที่ไม่อาจประนีประนอมกันได้อีกต่อไป ในฝ่ายผู้บริหารพรรคเริ่มมีการเตรียมตัวต่อกรที่จะต้องกลายเป็นพรรคการเมืองขนาดเล็กลงในการเลือกตั้งครั้งต่อไป มีการพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการภายในพรรคประชาธิปัตย์ถึงแนวทางการพัฒนาพรรคขนาดเล็กที่มีความเป็นเอกภาพ ว่าจะเป็นอนาคตของพรรคประชาธิปัตย์ มากกว่าพรรคขนาดใหญ่ที่มีแต่ความขัดแย้ง ในขณะเดียวกันในกลุ่ม 10 มกราก็เริ่มมีการแสวงหาพรรคการเมืองใหม่ที่จะเข้าสังกัดในการเลือกตั้งครั้งต่อไป ¹¹⁴ แม้ว่าจะได้มีการเรียกร้องจากสมาชิกพรรคให้ยุติความขัดแย้ง และร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างสันติ ดังเช่นการเกิดขึ้นของกลุ่มอุดมการณ์ประชาธิปไตย ที่นำโดย ร.ต.ฉลาด วรฉัตร ที่เสนอแนวทางแก้้ปัญหาโดยการให้พรรคถอนตัวจากการร่วมรัฐบาล และมุ่งพัฒนาโครงสร้างภายในพรรค โดยเฉพาะองค์กรสูงสุดคือคณะกรรมการบริหารพรรค แต่การเรียกร้องของสมาชิกเหล่านั้นก็ไม่เกิดเป็นผลขึ้นแต่อย่างใด กลุ่มอุดมการณ์ประชาธิปไตยจึงกลายเป็นฝักฝ่ายภายในพรรคขึ้นใหม่อีกฝ่ายหนึ่ง ความขัดแย้งภายในได้พัฒนาจนกระทั่งถึงจุดสุดท้ายเมื่อมีการยุบสภาผู้แทนราษฎรในเดือนเมษายน พ.ศ.2531 กลุ่ม 10 มกราก็ได้แยกตัวออกจากพรรคประชาธิปัตย์อย่างเด็ดขาด โดย

¹¹² สัมภาษณ์ ดร.สุรินทร์ นิคสุวรรณ, สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์, 7 กุมภาพันธ์ 2533.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁴ มติชนสุดสัปดาห์ (6 มีนาคม 2531) : 5.

การตั้งพรรคการเมืองของตนเองขึ้นใหม่ในนามของพรรคประชาชน เข้าแข่งขันกับพรรคประชาธิปัตย์ อย่างเข้มข้นรุนแรง ในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2531 ความขัดแย้งและฝักฝ่ายทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายในพรรคจึงยุติลงพร้อมกับการแตกแยกครั้งยิ่งใหญ่ ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นใน พ.ศ.2519

5 สรุป

จากการศึกษาความขัดแย้งและการเกิดฝักฝ่ายขึ้นภายในพรรคประชาธิปัตย์มาตั้งแต่ต้น ทำให้มองเห็นภาพของการพัฒนาพรรคประชาธิปัตย์ได้ในแง่มุมหนึ่งว่า พรรคได้เติบโตขึ้นจากการระดมบุคคลที่มีศักยภาพสูงในอันที่จะได้รับการเลือกตั้ง เข้าสู่พรรคเป็นจำนวนมาก ทั้งในกลุ่มของนายทุน นักธุรกิจ ผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งผู้มีอิทธิพลในวงการต่าง ๆ โดยอาศัยการผูกพันกันไว้ด้วยลักษณะพิเศษบางประการที่ไม่ใช่อุดมการณ์ หรือแนวความคิด แนวทางทางการเมือง สิ่งนี้ทำให้เกิดการขยายตัวของจำนวนที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรออกไปอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากการก่อตัวของพรรคในระยะแรกเริ่มที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร เพื่อวัตถุประสงค์บางประการที่ไม่ใช่การรวมตัวในฐานะที่เป็นสถาบันทางการเมือง ที่จะ เป็นตัวแทนของประชาชน รวมทั้งการเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วของพรรคภายหลังการเลือกตั้งใน พ.ศ.2519 และ พ.ศ.2529

ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดรูปแบบที่ค่อนข้างจะแน่นอนขึ้นประการหนึ่งว่า พรรคประชาธิปัตย์สามารถพัฒนาตัวเองให้เติบโตขึ้นในเวลาอันรวดเร็ว จนกลายเป็นพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดในสภา หลังจากนั้นก็จะเกิดความขัดแย้ง และฝักฝ่ายขึ้นภายในพรรคจนกระทั่งได้นำไปสู่ความแตกแยก และภายหลังความแตกแยก พรรคประชาธิปัตย์จะยังไม่สูญสลายไป หากจะกลายเป็นพรรคการเมืองที่มีขนาดเล็กลงและมีบทบาททางการเมืองที่ไม่โดดเด่นนัก พร้อมกับการเริ่มต้นพัฒนาพรรคให้กลายเป็นพรรคการเมืองขนาดใหญ่ขึ้นมาอีกครั้ง ก่อนที่จะเกิดความขัดแย้ง ฝักฝ่าย และความแตกแยกภายในเป็นวัฏจักรเช่นนี้เรื่อยไป

ดังนั้นจึงอาจพิจารณาเป็นข้อสังเกตได้ว่า การที่พรรคประชาธิปัตย์ได้เกิดการแตกแยกขึ้นนั้น จะต้องเกี่ยวพันกับการเกิดความขัดแย้งและฝักฝ่ายภายในพรรคอย่างแยกไม่ออก ดังจะสังเกตได้จากการเกิดฝักฝ่ายขึ้นมาเผชิญหน้ากันท่ามกลางความขัดแย้งที่รุนแรงก่อนที่จะเกิดการแตกแยกทุกครั้ง แต่กระนั้นก็ตาม ยังเป็นความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาให้ได้ว่า การแตกแยก ความขัดแย้ง และฝักฝ่าย มิใช่เป็นสิ่งที่เดียวกันหรือเป็นสิ่งที่ เป็นเหตุผลซึ่งกันและกันเสมอไป หากทั้งสามสิ่งต่างแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด โดยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ในบางครั้งจึงเห็นได้ว่า ได้เกิด

ฝึกฝายขึ้นภายในพรรคโดยไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ดังเช่นสถานการณ์ภายในพรรคภายหลังจากการเข้าสู่ตำแหน่งหัวหน้าพรรคของ พ.อ.ถนัด คอมันตร์ จนกระทั่งถึงก่อนการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ.2529 ในสภาวะเช่นนั้นจึงไม่เกิดเหตุอันนำไปสู่ความร้าวฉานและแตกแยกภายในพรรค ในกรณีตรงกันข้ามอาจจะเห็นว่าได้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในพรรคโดยไม่มีฝึกฝายเข้ามาเกี่ยวข้อง กรณีเช่นนี้จะเกิดขึ้นจากความขัดแย้งส่วนบุคคลเป็นส่วนมาก เป็นความขัดแย้งที่จะนำไปสู่การแยกตัวออกจากพรรคเพียงหนึ่งหรือสองคน ดังเช่นการแยกตัวออกจากพรรคของ ร.ต.ท. เซาว์ริน ลัทธศักดิ์ศิริ เป็นต้น ซึ่งไม่อาจนับเป็นกรณีการแตกแยกของพรรคได้

และในกรณีของการเกิดฝึกฝายและความขัดแย้งขึ้นมาในเวลาเดียวกันนั้น จากการศึกษาพบว่าได้นำไปสู่ความแตกแยกอย่างรุนแรงทุกครั้ง ทั้งการแตกแยกใน พ.ศ.2519 และความแตกแยกครั้งหลังสุดในการฝึกกลุ่ม 10 มกรา (แต่ยังไม่พบกรณีการเกิดฝึกฝายและความขัดแย้ง แต่ไม่เกิดการแตกแยกภายในพรรค ซึ่งน่าจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาพรรคการเมืองได้) จากกรณีดังกล่าวที่ได้ศึกษามาพบว่า ได้เกิดรูปแบบที่สำคัญขึ้นสองรูปแบบ คือ ในรูปแบบแรกเป็นกรณีการเกิดฝึกฝายขึ้นภายในพรรค และโดยเหตุของฝึกฝายนั่นเองที่ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ดังตัวอย่างการต่อสู้ระหว่างกลุ่มก้าวหน้า และกลุ่มฝายขวาของพรรค ในช่วง พ.ศ.2517-2519 ส่วนรูปแบบที่สองเป็นกรณีการเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในพรรค อันนำไปสู่การรวมตัวเป็นฝึกฝายขึ้นเพื่อต่อสู้ต่อรอง ดังเช่นกรณีการเกิดกลุ่ม 10 มกรา อย่างไรก็ตามผลในท้ายที่สุดของการเกิดฝึกฝายขึ้นในทั้งสองรูปแบบนั้นไม่ได้มีความแตกต่างในสาระสำคัญแต่อย่างใด คือเป็นการนำไปสู่ความแตกแยกอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

เมื่อได้พิจารณาในเชิงเปรียบเทียบถึงการเกิดฝึกฝายกับความพยายามในการพัฒนาพรรคแล้ว จะพบว่าพรรคประชาธิปไตยมีลักษณะพิเศษอยู่ประการหนึ่ง ที่แตกต่างไปจากพรรคการเมืองอื่น ๆ คือ การเป็นพรรคการเมืองที่อิทธิพลของเงินทุนเข้ามามีบทบาทน้อยที่สุด โดยนัยนี้การเกิดฝึกฝายและความขัดแย้งขึ้นภายในพรรคจึงไม่ถูกผูกพันอยู่กับอิทธิพลของทุนแต่เพียงประการเดียว หากแต่มีเหตุปัจจัยอยู่บางประการที่มีส่วนในการกำหนด รวมทั้งเป็นปัจจัยแวดล้อมให้ฝึกฝายภายในพรรคดำรงอยู่ได้ นั่นคืออิทธิพลของโครงสร้างและองค์กรของพรรคประชาธิปไตย ซึ่งโดยตัวของมันเองแม้ว่าจะจะเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการพยายามกำหนดกรอบของสัมพันธภาพทางอำนาจภายในพรรค ให้ดำเนินไปได้อย่างมีความชอบธรรม แต่ในทางกลับกัน ก็เป็นผลให้นำไปสู่การเกิดฝึกฝายและความขัดแย้งในขณะเดียวกัน ดังจะได้อธิบายในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของเงินทุนก็ยังคงถือได้ว่ามีบทบาทภายในพรรคในระดับหนึ่ง แม้ว่าจะไม่ใช่สิ่งที่สำคัญที่สุดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเวลาดังกล่าวภายหลังจากการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2529

ผลจากการที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศ ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปโดยอิทธิพลของภาคเอกชนได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงหลังของรัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ได้ชักนำให้กลุ่มพ่อค้าและนักธุรกิจเข้ามาสู่ระบบการเมืองมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในพรรคประชาธิปัตย์ ที่ไม่เคยให้ความสำคัญกับกลุ่มทุนมาก่อน โดยเฉพาะในกลุ่มภาคใต้ที่มีอิทธิพลในพรรคสูงมาโดยตลอด การเข้าสู่ระบบการเมืองมากขึ้นของกลุ่มทุน ประกอบกับความพยายามในการสร้างพรรคให้เติบโตใหญ่ ได้ทำให้เกิดการยอมรับและผสมผสานกันในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นผลให้เกิดความขัดแย้งกันในแนวทางของกลุ่มสมาชิกเก่า ในการกำหนดทิศทางของพรรคในระบบการเมือง

แม้กระนั้นก็ตาม กลุ่มทุนที่เข้าสู่พรรคเหล่านี้ ยังคงต้องยอมรับในหลักเกณฑ์ของพรรคที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งเป็นผลให้การใช้ศักยภาพของตนเองในด้านเงินทุนไม่อาจเป็นไปได้อย่างเต็มที่ ในบทต่อไปจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้โดยละเอียด